

תולדות

האמוראים

הכמי ההתלמוד

קורין כנחל"ג וכו' אומר ר"ח שהו רגילין לקרות ק"ש קודם חמשה עשר כמו שאלו רגילין למד אברי חמשה ולומר
 חתוך דברי תורה, ומכאן נראה מי שקרא קריאה שמוע על משה שאין לברך וגם איש לריך לקרות אלא פרש
 ברישא כדאשכחן בחמור (נמדנר כח) דכתיב אל טקף חמילה: **א**י הכי ספא דקעני שרדית ברישא. אי אהו
 איכ איש מקסיד קרא אלא הק"ש. אלא איש דסמך אקרא דברייתו של שלום איכ קסיד אכל מילי איכ סו
 לשניה וכו'. ושכע כרכות הו כנגד שכע כיום הללתיך (מהליס קע, ירושלמי [היה]). ולא קא חשיב ידלו כ
 להמתין לחכריהם ככית הכנסת. ודוקא ככית הכנסת שלהם שהיו שומדים בשדה והם מוסכנים מן המזיק
 להמתין לחכריהם אלא כלילה: **והא** קט"ל דכפרה לא מעכבא. וז"ל הא הניגאל חדא זימנא במס'
 (ע"ז) העריב שמו אוכל כהרומה וי"ל דרגיעת של תשניות לאשמועינן בקולר אף למה שמפורש כבר. [וי

תולדות
האמוראים
חכמי התלמוד

תלמוד תורה מצפה יריחו

תשע"ח

יו"ל בהוצאה פנימית

על ידי מסלול תלמוד תורה מצפה יריחו

כחלק מתכנית הלימודים במבוא לתושב"ע

להערות והארות: אורי זיו 050-4242511

מותר לצלם ולהעתיק למטרות לא מסחריות

תלמידים יקרים!

זו השנה התשיעית שבה אנו לומדים בתלמוד תורה היקר שלנו על מסירת התורה מדור לדור במסגרת הלימוד במבוא לתורה שבעל פה. ועתה זכינו להוציא לאור חוברת העוסקת בתולדות האמוראים הקדושים חכמי התלמוד. יהי רצון מלפני אבינו שבשמים, שנזכה להוציא לאור חוברות נוספות על חכמי ישראל: תנאים, גאונים, ראשונים ואחרונים.

שיעור קומתם של חכמי ישראל לדורותיהם בא לידי ביטוי לא רק בגדולתם בתורה, אלא גם ביראת השמים שלהם, במידותיהם, בצניעותם ובישרותם. כולם קנו את תורתם בעמל, בהתמסרות וביגיעה רבה, מתוך נאמנות מוחלטת לקבלת רבותיהם ולדרכי הפסיקה.

בחוברת זו נציג מעט מתורתם, ממידותיהם הטובות, מהנהגותיהם ותולדותיהם של האמוראים. הוספנו את התרשים "סדר האמוראים", ומפת יישובם בארץ ישראל ובבל. השתדלנו לכתוב את הכל בצורה "זורמת", ואנו מקווים שתהיה לכם חווית קריאה נעימה, "שתעשה לכם סדר" בתולדות האמוראים: בשלשלת הדורות, ברצף מאב לבן, בשיטות בתי המדרש השונות, ובהקשרים ההיסטוריים. כמו כן, השתדלנו לכתוב בסוגריים את המקורות והביאורים באופן קצר ותמציתי. כמובן, שיש עוד פירושים רבים, וכל הרוצה להחכים- יוכל לעיין במקורות המצוטטים.

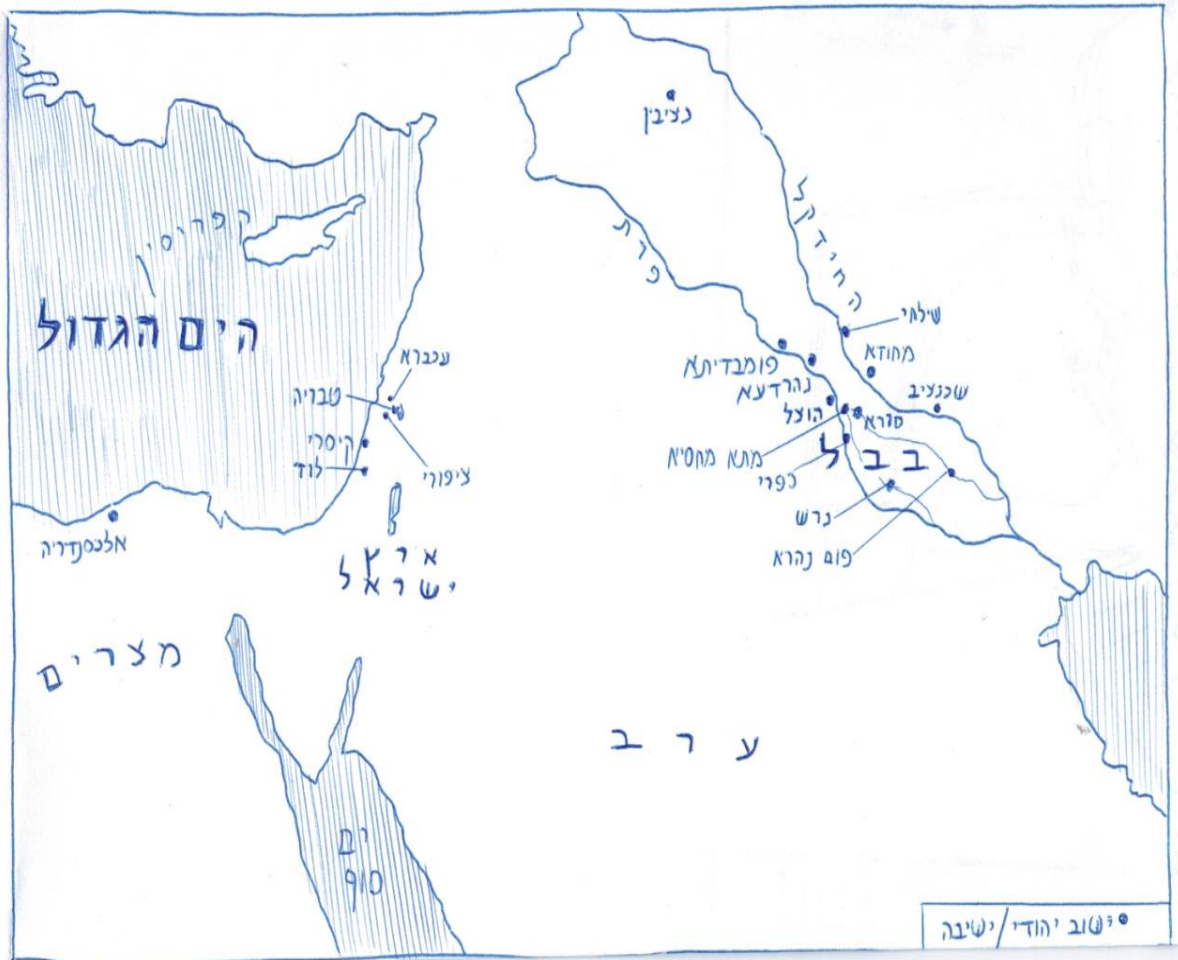
קריאה מהנה!

האמוראים

רשימת אמוראים נבחרים מתוך מאות אמוראי ארץ ישראל ובבל

אמוראי ארץ ישראל	אמוראי בבל	
<p>רבי חייא ובניו יהודה וחזקיה בר קפרא</p> <p>רבי חנינא בר חמא רבי חמא בר ביסא</p> <p>רבי פס רבי ינאי לוי</p> <p>רבי אושעיא רבי יהושע בן לוי</p> <p>רבי שמעון בן רבי רבן גמליאל בן רבי</p>	<p>רבי שילא (נהרדעא)</p> <p>אבא בר אבא (אבוה דשמואל. נהרדעא)</p> <p>מר עוקבא ריש גלותא</p> <p>רב כהנא (הראשון)</p> <p>רב אסי</p> <p>רבה בר חנא רב (סורא) שמואל (נהרדעא)</p>	<p>דור המעבר</p> <p>דור ראשון בבבל</p>
<p>רבי יוחנן ריש לקיש</p> <p>רבי יהודה נשיאה (הראשון)</p> <p>רבי אלעזר בן פדת</p>	<p>רב אדא בר אהבה רב כהנא (השני)</p> <p>רב הונא (סורא) רב המנונא (סורא)</p> <p>רב נחמן בר יעקב (נהרדעא/ מחוזא)</p> <p>רב חסדא (סורא)</p> <p>רב ששת (שילחי)</p> <p>רב יהודה בר יחזקאל (פומבדיתא)</p>	<p>דור שני</p>
<p>רבי אבהו רבי זירא רבי אמי</p> <p>רבי אסי רבי יהודה נשיאה (השני)</p>	<p>רבה (פומבדיתא)</p> <p>רב יוסף (פומבדיתא)</p> <p>רבה בר רב הונא (סורא)</p> <p>רב דימי ("נחותי")</p> <p>רבה בר בר חנא ("נחותי")</p>	<p>דור שלישי</p>
<p>רבי אחא רבי ירמיה</p> <p>רבי יונה רבי יוסי</p> <p>הלל השני (קובע הלוח)</p>	<p>אביי (פומבדיתא)</p> <p>רבא (מחוזא)</p> <p>רב נחמן בר יצחק (פומבדיתא)</p>	<p>דור רביעי</p>
<p>רבי מנא רבי תנחומא</p> <p>רבי יוסי בר אבין</p>	<p>רב פפא (נרש)</p> <p>רב הונא בריה דרב יהושע (נרש)</p>	<p>דור חמישי</p>
	<p>אמימר (נהרדעא)</p> <p>רב אשי (סורא)</p> <p>רב הונא בר נתן (ריש גלותא)</p> <p>רבינא הראשון (סורא)</p>	<p>דור ששי</p>
	<p>מר בר רב אשי (סורא)</p> <p>רבה תוספאה</p>	<p>דור שביעי ושמיני</p>
	<p>רבינא השני</p>	

ישיבות ומקומות ישוב יהודיים בתקופת האמוראים

חכמי ארץ ישראל בדור המעבר בין התנאים לאמוראים

רוב אמוראי דור המעבר בין התנאים חכמי המשנה לבין האמוראים חכמי התלמוד, היו תלמידי רבי יהודה הנשיא, וחלקם אף נסמכו על ידו. על כל אחד מהם נאמר: "תנא ופליג", כלומר: הוא בדרגה של תנא וגם יכול לחלוק על תנאים בהלכה. גדול החכמים באותו דור היה רבי חייא.

רבי חייא

רבי חייא נולד בעיר כפרי שבבבל למשפחה מיוחסת משבט יהודה (ירושלמי תענית ד, ב. בבלי כתובות סב:). שמעו של רבי יהודה הנשיא - "רבי", וכוונתו לערוך את המשנה הגיעו לבבל, וחכמים רבים, ובהם רבי חייא ושני בניו - יהודה וחזקיה, באו ללמוד בבית מדרשו. רבי שמח מאד על בואו של רבי חייא וקרא עליו את הפסוק "מארץ מרחק איש עצתי" (ישעיה מו, א. מנחות פה:). וכן אמר עליו ועל רבי ישמעאל בן רבי יוסי: "אשרי הדור אשר אתם בתוכו" (ירושלמי מגילה ד, א). רבי חייא כתב את ה"תוספתא" שהיא תוספת והרחבה של המשנה, ויחד עם תלמידו רבי אושעיא סידר את ה"ברייתות" - ההלכות שנאמרו בבתי מדרש שונים ולא הוכנסו למשנה.

מייסד התורה מחדש

במסכת סוכה (כ.) משבח ריש לקיש את רבי חייא ובניו: "בתחילה כשנשתכחה תורה מישראל - עלה עזרא מבבל ויסדה, חזרה ונשתכחה - עלה הלל הבבלי ויסדה, חזרה ונשתכחה - עלו רבי חייא ובניו ויסדו".

המשותף לעזרא הסופר, הלל הזקן ורבי חייא הוא ששלשתם עלו לארץ ישראל בסוף תקופה: עזרא עלה בסוף תקופת הנביאים והוא לימד את התורה שבכתב שהיתה עלולה להשתכח בימיו. הלל עלה לארץ ישראל בסוף תקופת הקבלה, שאז התרבו התלמידים והחלו מחלוקות ביניהם, והתורה היתה עלולה להתפצל לשתי תורות ח"ו. רבי חייא עלה בסוף תקופת התנאים וגם אז עלולה היתה התורה להשתכח.

אמנם יש להקשות על גמרא זו, מדוע נאמר ש "בימי רבי חייא ובניו נשתכחה תורה", הרי בארץ ישראל היו רבי יהודה הנשיא וחבריו - שהיו גדולי ישראל, ובימיהם נחתמה המשנה ! ועל כך ענו המפרשים:

1) אין הכוונה שהתורה השתכחה לגמרי. הסוגיה בגמרא שם עסקה במחלוקת על דיני טהרה של מחצלות, ורק רבי חייא ובניו העמידו את ההלכה בדינים אלו. הגמרא רצתה ללמד אותנו שכל המקיים הלכה אחת שלא תשתכח, הרי הוא כאילו מייסד את התורה כולה ! (הריטב"א)

2) הגמרא התכוונה לכך שרבי חייא ייסד את הברייתות המפרשות את המשנה. אם רבי חייא לא היה מפרש את המשנה ומסדר את הברייתא- התורה היתה משתכחת ("ערוך לנר").

3) הגמרא התכוונה למעשה המובא במסכת בבא מציעא (פה:): שהיה רבי חייא זורע כותנה וקולע ממנה רשת ובעזרתה צד צבי, שוחטו ומאכיל הבשר ליתומים. מעורר הצבי הכין קלף שעליו היה כותב חמשה חומשי תורה ומלמד את ילדי ישראל תורה- כל ילד חומש אחד, וכן היה מלמד כל ילד סדר אחד של משנה בעל פה. אחר כך היה מצווה לכל ילד שילמד את חבריו את החומש או את סדר המשנה שלמד. כך היה רבי חייא מסובב בכל המקומות שלא היו מלמדי תינוקות מצויים, למען לא תשתכח תורה מישראל. כששמע זאת רבי יהודה הנשיא, אמר: "כמה גדולים מעשי חייא!" (הריטב"א).

"גדולים מעשי חייא"- מדוע ?

1) משום שהכל נעשה לשם שמים מההתחלה ועד הסוף בלי תערובת של כוונה אחרת, כמו רווח כספי. שהרי אם, לדוגמא, רבי חייא היה קונה את הקלף- היתה מעורבת בו כוונת רווח ממוני מצדו של המוכר ("בן יהודע").

2) בזה שלימד כל ילד וציווה אותו ללמד את חבריו, כל אחד מהם נעשה "לומד ומלמד"- שהיא המעלה העליונה בתורה (מהרש"א).

3) המיוחד במעשה רבי חייא הוא שלימוד התורה נעשה גם בפועל ולא רק בדיבור (מהרש"א).

4) משום שבמעשה זה היה חסד בנתינת הבשר לעניים, לאו דוקא אלו שלימדם תורה- כדי ללמדנו שלימוד התורה הוא עשייה חיובית התורמת לכלל החברה.

5) כדי שלא יאמר אדם "למה לי לטרוח ללמוד מקרא- הרי אין בו שום הלכה למעשה, אלא אלמד את התורה שבעל פה. וגם בתורה שבעל פה- אין צורך שאטרח ללמוד את כל מחלוקות הגמרא ופלפוליה אלא אסתפק בלימוד ההלכות למעשה- בקצרה". רבי חייא רצה לרמוז לנו את סדר הלימוד הנכון: צריך ללמוד את מקורות הדינים וטעמיהם, כי על ידי כך יוכל לדמות דבר לדבר ולפסוק הלכה מהלכה אחרת, וכך יתחדשו לו הלכות רבות שלא נכתבו במשנה ("בן יהודע").

שמו ומשפחתו

רבי חייא נקרא רבי חייא "רבה" (= הגדול), ובירושלמי הוא מכונה "רובי" (= רבי). שם אביו הוא "אבא". לרבי אבא היו ארבעה בנים מאשתו הראשונה, ושמותיהם: אייבון, חנא, שילא ומרתא, ומאשתו השניה נולד רבי חייא, לכן הוא נקרא "רבי חייא בר אבא". לאמו של רבי חייא היתה בת מנישואיה הקודמים ושמה "אימא". אחיו של רבי חייא, "אייבון" נשא לאשה את "אימא" ובנם הוא האמורא "רב" (לכן, "רב" הוא בן אחיו של רבי חייא וגם בן אחותו). לאחיו של רבי חייא "חנא" נולד בן- הוא האמורא "רבה בר חנא". ולאחיו "מרתא" נולד בן- הוא האמורא שמואל בן מרתא (סנהדרין ה.).

אומנותו

במסכת אבות (ד, ה) נאמר: "אֵל תְּהִי דֵן יְחִידִי, שְׁאֵין דֵן יְחִידִי אֶלָּא אֶחָד". אמנם במסכת סנהדרין (ה.) מובא שרבי חייא היה דיין מומחה, ולכן יכול היה לדון לבדו בדיני ממונות. בירושלמי (בבא מציעא ה, ו) מובא שרבי חייא היה סוחר משי בשותפות עם רבי שמעון בנו של רבי. במסכת בבא קמא (צט:) מובא שרבי חייא היה מומחה בזיהוי מטבעות מזויפים, ואחיינו רב היה שומר האוצרות שלו (רש"י שם).

תפילתו

במסכת בבא מציעא (פה:) מובא שאליהו הנביא אמר לרבי יהודה הנשיא, שרבי חייא ובניו שווים בתפילתם לאבות הקדושים אברהם יצחק ויעקב, שאם יזדמנו שלשתם למקום אחד- בזכות תפילתם יבוא המשיח. מיד גזר רבי תענית, ורבי חייא ובניו התפללו יחד. כשאמרו "משיב הרוח"- החלה הרוח לנשב, וכשאמרו "מוריד הגשם" מיד ירד גשם. כשאמר רבי חייא (שהיה שליח ציבור) את המלים "מחיה המתים" ובניו ענו "אמן" הזדעזע העולם, מפני שעדיין לא הגיע זמן תחיית המתים.

מהנהגותיו

במסכת סנהדרין (יא.) מובא שפעם אחת ביקש רבי יהודה הנשיא ממי שאכל שום (שריחו רע) לצאת מבית המדרש, ורבי חייא (על אף שלא אכל שום) יצא מיד, רק כדי לא לבייש את מי שאכל. (כל התלמידים למדו ק"ו בעצמם ויצאו גם הם. כשנשאל רבי חייא היאך גרם לביטול תורה שכזה, ענה, שעדיף שיהיה ביטול תורה ולא תהיה הלבנת פנים ברבים. מהרש"א).

היכן לומדים תורה ?

במסכת מועד קטן (טז:) מובא שרבי יהודה הנשיא גזר שלא ללמד תלמידים בשוק, אך רבי חייא לא שעה לדבריו והוא לימד בשוק את שני אחייניו- רב ורבה בר חנא. הוא הסתמך על הפסוק (במשלי א, כ) "חכמות- בחוץ תרונה", שראוי ללמוד תורה דווקא בגלוי. אך רבי אמר לו: "אם קרית (במקרא, כנראה ש..) לא שנית (במשנה), ואם שנית- לא שילשת (בתלמוד), ואם שילשת- לא פירשו לך (שלא שמשת תלמידי חכמים)". כי לפי דעת רבי הסבר הפסוק הוא כזה: מי שלומד תורה בצנעה- תורתו מכרזת עליו בגלוי. (בשו"ת "אגרות משה" (חלק אבן העזר ג' יב) שילב בין שתי הדעות: אמנם מותר ללמוד בשוק, אך גם זה רק במקום צנוע ולא לפני כולם).

פטירתו

מלאך המוות לא יכול היה לגשת לרבי חייא, והוא הציג את עצמו כעני. רבי חייא נתן לו לחם, ואז ביקש ממנו מלאך המוות רשות לבצע את שליחותו: הוא הציג את שוט האש שלו, ורבי חייא הרשה לו ליטול את נשמתו. מקום קבורתו בטבריה, ומשני צדיו קבורים בניו יהודה וחזקיה (מועד קטן כח.). במסכת בבא מציעא (פה:) מובא שלאחר פטירתו של רבי חייא, צם האמורא רבי יוסי שמונים תעניות, וריש לקיש צם שלש מאות תעניות, רק כדי לזכות לחזות בדיוקן פניו. ריש לקיש ניסה להיכנס למערת קבורתו של רבי חייא ולא התאפשר לו כיון שלא זכה להרביץ תורה כמוהו. הגמרא מספרת גם שכל הצדיקים במתיבתא דרביהם על ידי מלאכי השרת למקומם, ורק רבי חייא נכנס ויוצא לבדו (כיון שרבי חייא עשה בלימוד התורה הכל לשם שמים מתחילה ועד סוף, ולכן לא נזקק למלאכים שילוו אותו. בן יהודע).

בר קפרא

שמו היה רבי אלעזר, ושמו כשם אביו- רבי אלעזר הקפר. בכמה מקומות בש"ס מצוטטת "משנת בר קפרא"- שהיא כמו ברייתא או תוספתא, והאמוראים נעזרו בה כדי לבאר את המשנה.

דרשותיו

בר קפרא היה דרשן מופלא: במדרש (ויקרא רבה כח, ב) מסופר שרבי יהודה הנשיא הזמין אותו לסעודה, אך אף אחד מהאורחים לא טעם כלום מהאוכל, כי הוא סיפר שלש מאות משלי שועלים, וכולם היו מרותקים לדבריו. כמו כן, היה בר קפרא חד חידות מליציות את רבו וחבריו (ירושלמי מועד קטן ג', ה'), וגם מבדח אותם (נדרים נ:). כשנפטר רבי, נמנע בר קפרא מלומר לחכמים במפורש בשורה כל כך קשה, והוא השתמש בלשון מליצית בכדי לתאר אותה: "נצחו אראלים את המצוקים ונשבה ארון הקדש" (כתובות קד.).

תפילתו

בירושלמי (ברכות א, ה), מובאת תפילת בר קפרא בברכת "מודים" בחזרת הש"ץ: "לך כריעה, לך כפיפה, לך השתחויה, לך בריכה, כי לך תכרע כל ברך תשבע כל לשון. לך ה' הגדולה והגבורה והתפארת והנצח וההוד, כי כל בשמים ובארץ. לך ה' הממלכה והמתנשא לכל לראש, והעושר והכבוד מלפניך, ואתה מושל בכל, ובידך כח וגבורה, ובידך לגדל ולחזק לכל. ועתה א-להינו, מודים אנחנו לך ומהללים לשם תפארתך, בכל לב ובכל נפש משתחווים. כל עצמותי תאמרנה- ה' מי כמוך, מציל עני מחזק ממנו ועני ואביון מגוזלו. ברוך אתה ה' א-ל ההודאות".

לוי

הוא לוי בר סיסי מתלמידי רבי יהודה הנשיא (סנהדרין יז:). גם הוא שנה ברייתות הקרויות על שמו (גיטין פט.).

משמח את רבי

כיון שרבי היה טרוד בצרותיהם של ישראל, היה לוי משמחו באופן מיוחד, כגון בפעולות הבאים: זריקת שמונה סכינים באוויר בו זמנית וכן בקידה הנשענת על אגודלי הידיים בלבד (סוכה נג.).

גדול כרבי

בירושלמי (יבמות יב, ו') מובא שאנשי עיר אחת ביקשו מרבי יהודה הנשיא שישלח להם רב שהוא גם דרשן, דיין, חזן, מלמד משניות ועוסק בצרכי ציבור, ושלח להם רבי את לוי בר סיסי. ביום המינוי התקבל לוי בכבוד גדול: הושיבוהו על בימה גדולה ושאלוהו שאלות בהלכה. כיון שכך- זחה דעתו של לוי והוא לא זכר כלום, ואנשי אותו מקום התלוננו אצל רבי על ששלח להם רב כזה. אמר רבי לאנשי העיר: "חייכם! אדם כמוני נתתי לכם!". שלח רבי אל לוי מספר שאלות והוא ענה לו על כולן. לאחר פטירת רבי, התמנה רבי פס לראשות הישיבה, אך לוי למד מחוץ לישיבה בחברותא עם רבי חנינא בר חמא, וכשהתמנה רבי חנינא לראשות הישיבה, ירד לוי לבבל (כתובות קג:). שם למד בחברותא עם אבא- אביו של האמורא שמואל בבית הכנסת "שף ויתלב" בנהרדעא.

תפילתו

בירושלמי (תענית ג', ח') מסופר שפעם אחת התקרבו גייסות לעירו, ולוי נטל ספר תורה ועלה לגג ואמר: "ריבון העולמים, אם ביטלתי דבר אחד מספר התורה הזה ייכנסו הגייסות לעיר, ואם לא- ילכו להם", והגייסות נעלמו. בשנת בצורת אחת ביקש גשמים ונענה מיד, אך נענש ונעשה צולע כל ימיו משום שהטיח דברים כלפי מעלה (תענית כה.).

חביב לפני הקב"ה

בהלוותו הספידו אביו של האמורא שמואל ואמר: "סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא"- למה היה לוי בן סיסי דומה? למלך שהיה לו כרם והיה בו מאה גפנים, והיו עושות כל שנה ושנה מאה חביות של יין. עמד הכרם על חמשים גפנים, עמד על ארבעים, עמד על שלשים, עמד על עשרים, עמד על עשר, עמד על גפן אחת- והיה עושה מאה חביות של יין. והיה אותו הגפן חביב עליו ככל הכרם כולו. כך היה רבי לוי בר סיסי חביב לפני הקדוש ברוך הוא ככל אדם, כמו שכתוב: "כי זה כל האדם" (ירושלמי ברכות ב, ח). בגמרא (בבלי ברכות יח:) מובא שלוי לא הורשה להיכנס למתיבתא דרקיעא משום שנמנע בחייו להיכנס לשיבתו של רבי פס. האמורא שמואל ביקש עליו רחמים ונענה.

רבי פס

רבי פס מכונה בתלמוד הירושלמי (תענית ד, ב) "רבי פס דרומיא" כיון שהיה מדרומה של ארץ ישראל. הוא היה סופר וכותב האיגרות של רבי (בראשית רבה עה, ה). רבי סמך אותו להוראה (ירושלמי תענית ד, ב) והטיל על רבי חנינא בר חמא להיות ראש ישיבה אחרי פטירתו. אחרי שנפטר רבי, ויתר רבי חנינא לרבי פס מפני שהיה גדול ממנו בשנתיים וחצי (כתובות קג:). תלמידו הגדול הוא רבי אושעיא מסדר הברייתות.

רבי חנינא בר חמא

רבי חנינא נולד בבבל. הוא עלה לארץ ישראל, וכאן למד תורה מפי רבי. הוא העיד על עצמו: "כל מעשה ומעשה שהייתי מוציא משמו של רבי- שמעתי אותו ממנו להלכה כשערו ראשי, ולמעשה שלש פעמים" (ירושלמי, נדה ב, ז). רבי חנינא שימש את רבי, והיה עֵד להגעת אנטונינוס ללמוד עם רבי בסתר. כששאל אנטונינוס מדוע יש איתם איש נוסף בחדר, ענה רבי שזה לא אדם, אלא מלאך! אנטונינוס שלח אותו לקרוא לחייל שליווה אותו בדרך, ורבי חנינא גילה לחרדתו שאותו חייל מת. הוא החיה את החייל, ואנטונינוס הודה שאכן הוא מלאך... (ע"ז י:). כשהלך יחד עם רבי יהושע בן לוי לדבר עם שר רומאי בקיסריה, קם אותו שר לפנייהם באומרו שפניהם כפני מלאכים (ירושלמי ברכות ה, א).

הנהגותיו

רבי חנינא מונה על ידי רבי להיות ראש ישיבה, אך רבי חנינא ויתר לרבי פס כיון שהיה גדול ממנו בשנים. לאחר פטירת רבי פס מונה רבי חנינא לראש הישיבה. הוא זכה לאריכות ימים בבריאות: בגיל שמונים היה עומד על רגלו האחת וחולץ מנעלו ונועל

מנעלו. את בריאותו תלה רבי חנינא בחמין ובשמן שסכה אותו אמו בילדותו (חולין כד:). ואת אריכות הימים שלו תלה בויתור לרבי פס, וגם בעובדה שכשהיה עולה מטבריה לציפורי, היה פונה מהדרך הראשית והולך עד מקום מושבו של התנא הזקן רבי שמעון בן חלפתא כדי לשאול בשלומו (ירושלמי תענית ד, ב). רבי חנינא התפרנס ממכירת דבש תמרים. יום אחד מכר דבש תמרים אך חשש שהטעה את הקונים בחושבם שזה דבש דבורים. למרות שאמרו לו שהדבש מעולה והם מבקשים לקנות ממנו עוד, לא רצה רבי חמא ליהנות מהטעיה, ובנה מכספים אלו בית מדרש בציפורי (ירושלמי פאה ז, ג).

תוכחותיו

אנשי עירו היו אנשים קשים שאינם מקבלים תוכחה. כשהיתה מכת דבר בציפורי היא לא הגיעה לשכונתו, והם ריננו אחריו שכביכול לא איכפת לו מהם, עד שבא והוכיחם ונפסקה המגפה, וכשהיתה בצורת בכל הארץ גזרו החכמים תענית, אך רק בדרום ירדו גשמים. בעקבות כך קרא רבי חנינא לרבי יהושע בן לוי (שהיה בדרום הארץ) להצטרף אליו לתענית ולתפילות ואף על פי כן לא נענו, וגם אז הוכיח רבי חנינא את אנשי עירו שהגשמים לא יורדים מפני שהם אינם מוכנים לקבל תוכחה ולשנות את דרכם (ירושלמי תענית ג, ד).

אהבת ארץ ישראל

בשבחה של ארץ ישראל אמר רבי חנינא, שהוא לקח שלש חגורות ולא הצליח להקיף איתם גזע עץ חרוב אחד, וכן סיפר שקצץ עץ חרוב אחד וידו נתמלאה בדבש (ירושלמי פאה ז, ג). לאחד החכמים שביקש ממנו איגרת המלצה כיון שהוא יוצא לבבל, אמר: "למחר אני הולך אצל אבותיך (לעולם האמת) ויהיו אומרים לי "נטיעה אחת של חמדה היתה לנו בארץ ישראל ואתה התרת לה לצאת לחוץ לארץ?!" (ירושלמי מו"ק ג, א).

תלמידיו

לרבי חנינא היו תלמידים רבים. הידועים שבהם היו רבי יוחנן וריש לקיש. בירושלמי (הוריות ג, ד) מסופר שרבי חנינא ראה אנשים רצים כדי לשמוע את דרשת רבי יוחנן תלמידו, ושמח על כך רבי חנינא ואמר: "ברוך המקום שראיתי פירות בעודי בחיים שאנכי לימדתי כל אגדות המקרא חוץ ממשלי וקהלת". בכמה מקומות בירושלמי כתוב שרבי חנינא היה דורש ברבים ושני תלמידיו היו משלימים את הדרשה, או שהיה עונה תשובות בהלכה יחד עם שניהם.

רבי חמא בר ביסא

בן דורו של בר קפרא. מקום מושבו היה ליד העיר לוד בדרום (ירושלמי נדה ג, ב). הוא היה דיין בעירו כבר בחיי רבי יהודה הנשיא (ירושלמי שבועות ו, ב).

אדם גדול

רבי שיבח אותו בפני רבי ישמעאל בן רבי יוסי ואמר עליו שהוא אדם גדול. רבי ישמעאל קרא אליו כדי להכירו, ושאלו שאלה בהלכה, אך התאכזב כאשר ענה לו רבי חמא תשובה בשם רבי יהודה הנשיא ולא בשם רבי יוסי (שהיה רבו של רבי). אמנם רבי חמא סבר שרבי היה ראש ישיבה וכיון שכך- כל שמועותיו מחודדות ולכן הלכה כמותו (נדה יד:).

מסירות נפשו בתורה

רבי חמא למד תורה במשך 12 שנים רצופות הרחק מביתו. אחרי כל כך הרבה שנים הוא נמנע מלגשת ישירות לבית כדי לא להבהיל את אשתו ולכן הלך לבית המדרש. שם פגש ילד צעיר שישב גם הוא בבית המדרש, ושאל את האיש הלא מוכר שאלות מחודדות בהלכה. חלשה דעתו של רבי חמא כי חשב שאולי טעה בכך שנעדר מהבית, הרי יכול היה ללמד את בנו תורה כמו הילד הזה... כשחזר לבית והתיישב ראה לפתע את אותו ילד בתוך הבית... רבי חמא (שעדיין לא הבין שהילד הוא בנו- אושעיא, לימים רבי אושעיא מחבר הברייתות) חשב שהילד בא עד לכאן כדי להמשיך לשאול אותו שאלות. הוא התפעל מילד זה מאד, ולכן נעמד מלוא קומתו בפניו... עד שאמרה לו אשתו: "כלום יש אב שעומד בפני בנו?" (כתובות סב:).

רבי ינאי

מתלמידי רבי יהודה הנשיא, ומחותן של רבי חייא, שאמר לו: "עתיד אתה להנהיג שררה על ישראל" (ירושלמי דמאי ז, א). הוא זכה לעושר גדול והשתמש בו כדי לייסד את הישיבה בעכברא הסמוכה לציפורי (ע"ז ל). מאות תלמידים למדו בישיבתו והתפרנסו מעבודת החקלאות בשדותיו (בבא בתרא יד. מועד קטן יב:). ובשדות תושבי עכברא- בהם גידלו תבואה, כרמים, מטעי זיתים וכוורות דבש (ירושלמי מעשרות ב, א וירושלמי שבת ח, א). אמרות רבות מבית המדרש שלו מוזכרות בתלמוד במלים "דְבִי רבי ינאי" (= מבית מדרשו של רבי ינאי). תלמידיו הידועים היו רבי יוחנן וריש לקיש.

רבי אושעיא

בנו של רבי חמא בר ביסא (כפי שכבר למדנו). הוא היה תלמידם של בר קפרא (מו"ק כד.), של רבי פס, ושל רבי חנינא בר חמא (פסחים פז:), וכן היה משמשו של רבי חייא (ירושלמי שבת, ג, א). כשני רבותיו- בר קפרא ורבי חייא, גם רבי אושעיא סידר ברייתות הנקראות בירושלמי (הוריות ג, ה) "משניות גדולות", והוא עצמו כונה "אבי המשנה" (ירושלמי ב"ק, ד, ו). בבבלי מוזכרות הברייתות שלו כ"תני רבי אושעיא" או "דבי רבי אושעיא". הוא היה מקורב לרבי יהודה נשיאה (נכדו של רבי יהודה הנשיא), והיה ממונה מטעמו לחקור את עדי החודש בעין טב ליד לוד (ירושלמי נדרים ו, ח). לרבי אושעיא היו 13 תלמידים בישיבתו בקיסריה, הידועים שבהם הם רבי יוחנן ורבי אמי (ירושלמי תרומות י, ב, וכן שבת, ג, א).

יהודה וחזקיה- בני רבי חייא

נס לידתם

לאשתו של רבי חייא- יהודית, היה צער וקושי בהריונות. היא התחפשה ושאלה את רבי חייא האם אשה מחויבת במצוות פריה ורביה, וכשענה לה שלא- שתתה סם

עיקרין. כששמע רבי חייא על כך אמר לה שסם זה לא ישפיע ושהיא תלד תאומים-אלו יהודה וחזקיה. באורח פלא- אחד מהם נולד בתחילת החודש השביעי ואחד לסוף תשיעי.

עלייתם לארץ

במציאות שנשתכחה תורה מישראל, הם עלו עם אביהם הגדול לארץ ישראל ויסדוה מחדש (סוכה כ.). כאן היו סמוכים על שולחנו של רבי יהודה הנשיא. בגמרא (חולין פו.) כתוב שמאז עליית רבי חייא ובניו, בכל ארץ ישראל לא לקה הפשתן ולא החמיץ היין, ולא היו רעידות אדמה, רוחות זועפות ורעמים.

תפילתם

על תפילת שלשתם אמר אליהו הנביא לרבי יהודה הנשיא, שמעלתה כתפילת האבות הקדושים המסוגלים יחד להביא את המשיח. מיד גזר רבי תענית על הציבור והעלה לתיבה את רבי חייא ובניו. כשאמרו "משיב הרוח" נשבה הרוח, וכשאמרו "מוריד הגשם"- ירד גשם. וכשאמרו "מחיה המתים" נזדעזע העולם, כיון שעדיין לא הגיע זמן תחיית המתים. (בבא מציעא פה:).

שקדנותם

לאחר פטירת רבי חייא, יצאו יהודה וחזקיה לעבוד בשדות, אך על אף הדחק, הם המשיכו ללמוד תורה בשקידה. כיון שהיה הלימוד קשה להם- הם שכחו חלק ממה שלמדו והם ציערו את עצמם כדי לזכור שוב (ברכות יח:).

ברייתות חזקיה

כאביו, רבי חייא, גם חזקיה היה מסדר ברייתות, והן מופיעות בתלמוד כ"תנא דבי חזקיה". כמו כן, מצאנו בש"ס כמה פעמים שחזקיה נושא ונותן בהלכה עם רבי יוחנן- גדול אמוראי הדור השני.

עמוד האש של יהודה

יהודה היה חתנו של רבי ינאי, ואף על פי כן כיבדו רבי ינאי מאד: בכל פעם שהיה יהודה מתכוון לבוא ולשאול בשלום חותנו, היה רבי ינאי עולה למקום גבוה ומצפה מתי יגיע. כשהיה רואה מרחוק את עמוד האש ההולך לפניו- נעמד רבי ינאי ממקומו. כששאלוהו תלמידיו: "לא לימדתנו רבנו, שאפילו לכבוד אדם זקן חייבים לעמוד רק בריחוק ארבע אמות?" ענה רבי ינאי: "אין ישיבה לפני סיני!". פעם אחת כשהתאחר יהודה מלבוא, ידע רבי ינאי שבאו עליו ייסורים וכבר נפטר (ירושלמי ביכורים, ג, ג. ועיין בבלי כתובות סב: שם הגירסה שונה במעט).

מקום קבורתם

הגמרא (במסכת מו"ק כה.) מספרת שכשבאו לקבור את רב הונא במערת רבי חייא ובניו בטבריה, אמר יהודה לחזקיה שאין זה מכבודו של רב הונא שנמשיך לשכב כאן, ולכן

נעמד יהודה לכבוד רב הונא, ואיתו נעמד עמוד האש שליוה אותו בחייו, וחזקיה פינה את מקומו לרב הונא.

רבי יהושע בן לוי

רבי יהושע היה בן העיר לוד, ותלמידם של בר קפרא (ע"ז מג.) ושל רבי יהודה בן פדיה (בראשית רבה צד, ה). הוא היה מנהיג ציבור, ונושא ונותן מטעמו אצל השלטונות. אליהו הנביא היה נגלה אליו באופן קבוע ולומד איתו תורה.

ושנתם לבניך

רבי יהושע היה מקפיד בכל ערב שבת להקשיב לקריאת התורה של נכדו בפרשת השבוע. פעם אחת נזכר בכך לאחר שכבר היה בבית המרחץ, ולכן התלבש ומיהר לחזור לביתו. לשאלת תלמידו אמר, ששקולה שמיעת הפרשה מהנכד כמו מעמד הר סיני, שנאמר (דברים ד, ט-י) "והודעתם לבניך ולבני בניך..... יום אשר עמדת לפני ה' א-להיך בחורב (קידושין ל.)

בשבח מדת הענווה

דרש רבי יהושע (במסכת סוטה ה:): "בוא וראה כמה גדולים נמוכי הרוח לפני הקב"ה, שבשעה שבית המקדש קיים, אדם מקריב עולה- שְׁכַר עוֹלָה בידו, מקריב מנחה- שכר מנחה בידו, אבל מי שדעתו שפלה- מעלה עליו הכתוב כאילו הקריב כל הקרבנות כולם שנאמר (תהלים נא, יט): "זבחי א-להים רוח נשברה..".

שמירת הלשון

הוא היה אומר: "לעולם אל יוציא אדם דבר מגונה מפיו, שהרי עיקם הכתוב שמונה אותיות ("מן הבהמה הטהורה ומן הבהמה אשר איננה טהורה") ולא הוציא דבר מגונה מפיו (פסחים ג.). וכן דרש שחמש פעמים כתובה המלה "תורה" בפרשת המצורע, ללמדך שכל המדבר לשון הרע עובר על חמשה חומשי תורה (ויקרא רבה טז, ו). כמו כן אמר שעל שני דברים אין כפרה בקרבנות: שפיכות דמים ולשון הרע (זבחים פח:), והוסיף את המשפט הידוע: "מלה בסלע, שתיקה בשתים" (ויקרא רבה שם).

מעלת התפילה ובית הכנסת

רבי יהושע דרש: "לעולם ישכים אדם לבית הכנסת, כדי שיזכה ויימנה בין עשרה הראשונים, שאפילו מאה באים אחריו- קיבל שכר כנגד כולם" (ברכות מז:). "כל העונה אמן יהא שמיה רבא מברך בכל כוחו- קורעין לו גזר דינו" (שבת קיט:). הוא עצמו היה מתפלל לירידת גשמים, ובזכותו בכל דרום הארץ היה יורד גשם (ירושלמי תענית, ג, ד). בימיו לא נראתה הקשת כלל (כתובות עז:).

קריאת שמע על המטה

המקור לכך הוא בדברי רבי יהושע (במסכת ברכות ד:): "אף על פי שקרא אדם קריאת שמע בבית הכנסת- מצוה לקרותו על מטתו. אחר כך היה רבי יהושע קורא את מזמור צא' בתהלים "יושב בסתר עליון... ושוכב לישון (שבועות טו:).

צערו על החורבן

בירושלמי (תענית ד, ו) מובא שהיה רבי יהושע מתענה בתשעה באב וגם בעשירי בו- כי ביום זה נשרף רובו של המקדש. פעם אחת ראה כרם אחד בארץ ישראל שהיו אשכולות הענבים שבו גדולים כעגלים, ואמר: "ארץ ארץ! הכניסי פירותיך! למי את מוציאה אותם? לערביים שעומדים עלינו בחטאתינו?!

גילוי אליהו

רבים מחכמי ישראל זכו לגילוי אליהו, אך החכם המוזכר פעמים רבות בתלמוד שזכה לגילוי זה באופן תדיר- הוא רבי יהושע בן לוי. המעשה המפורסם ביותר היה כאשר שאל רבי יהושע את אליהו הנביא מתי יבוא המשיח והוא ענה לו שהוא יכול לשאול בעצמו את המשיח, שהרי הוא יושב בפתחה של העיר רומי. רבי יהושע מצא שם את המשיח ושאלו מתי הוא יבוא, ונענה "היום". וכוונתו היתה "היום- אם בקולו תשמעו" (סנהדרין צח.). בכמה פעמים נמנע אליהו הנביא מלהתגלות אליו, משום שרבי יהושע היה מנהיג של עם ישראל, והיתה לו אחריות כוללת על כל הציבור. פעם אחת נמנע אליהו מלבוא כי אריה טרף אדם במרחק של שלש פרסאות מלוד (מרחק של 14 ק"מ בקירוב), והיה על רבי יהושע לבקש רחמים שלא יארע מקרה כזה (מכות יא.). בפעם נוספת נמנע אליהו הנביא לבוא כי יהודי אחד שהיה מורד במלכות רומי נמלט אל העיר לוד. ראש הג'יס הרומי איים שאם לא יוסגר האיש- תיחרב כל העיר, ורבי יהושע נהג כהלכה והסגיר, אלא שממידת חסידות לא היה צריך לעשות כן (ירושלמי תרומות ת, ד).

חותם המשנה

רבי יהושע לא היה תנא, אף על פי כן אמרתו "עתיד הקדוש ברוך הוא להנחיל לכל צדיק וצדיק שלש מאות ועשרה עולמות, שנאמר (בספר משלי ה, כא): "לְהַנְחִיל אֱהָבֵי יְשׁוּׁ וְאַצְרֵתֵיהֶם אֶמְלֵא"- פותחת את המשנה האחרונה במסכת עוקצין. ידועה גם הברייתא המופיעה בפרק ששי במסכת אבות: "בכל יום יום בת קול יוצאת מהר חורב ומכרזת ואומרת אוי להם לבריות מעלבונה של תורה, שכל מי שאינו עוסק בתורה נקרא נזוף... ואין לך בן חורין אלא מי שעוסק בתלמוד תורה, וכל מי שעוסק בתלמוד תורה הרי זה מתעלה..." (אבות ו, ב).

מסירות נפש ללמד תורה

הגמרא (במסכת כתובות עז:): מספרת שהרבה חכמים שמרו על בריאותם והתרחקו ממאכלים מזיקים וממחלות, אבל רבי יהושע בן לוי היה מתקרב לחולים עם מחלות מְדַבְּקוֹת ומלמדם תורה, באומרו: על התורה נאמר שהיא "איילת אהבים ויעלת חן" ואם היא "חן" על לומדיה- כל שכן שהיא מגינה עליהם.

כניסתו לגן עדן

כשהתקרב זמן פטירתו של רבי יהושע, הוא ביקש ממלאך המוות לראות את מקומו בגן עדן, וגם התנה עמו שיביא לו את סכינו כדי שלא יבהיל אותו. הסכים מלאך המוות לתנאי, והראה לו את מקומו בגן עדן. קפץ רבי יהושע לשם ונשבע שלא יצא, וכיון שבחיו מעולם לא נשבע והתיר שבועתו- הורשה רבי יהושע להישאר בגן עדן. גם את הסכין סרב להחזיר אך חויב להשיבה כי נצרכת היא לבריות. אחר כך הכריז אליהו הנביא בגן עדן "פנו מקום לבן לוי!". בגן עדן ראה רבי יהושע את רבי שמעון בר יוחאי יושב על 13 כסאות פז. כששאלו רבי שמעון האם נראתה הקשת בימיו, ענה רבי יהושע "כן", ורבי שמעון אמר: "אם כך, הרי שאינך בן לוי". והוסבר שם בגמרא שאמנם הקשת לא נראתה בימיו אלא שרבי יהושע לא רצה להחזיק טובה לעצמו (כל המעשה הובא במסכת כתובות עז: מובן שכל הנאמר כאן אין זה כפשוטו, וחובה לעיין במפרשים).

חכמי בבל בדור המעבר בין התנאים לאמוראים

מאז חורבן בית ראשון, התקיימו בבבל קהילות יהודיות גדולות (כגון נהרדעא וכפרי), שהלכו בדרך התורה והמצוות. שלא כמו בארץ ישראל- בבבל כמעט ולא היו רדיפות או גזירות שמד, ולכן נשמר בה רצף של מסורת, מנהגים ומורי הוראה. בניגוד לרוב חכמי ארץ ישראל בדור המעבר שכונו בתואר "רבי", רוב חכמי בבל בדור המעבר כונו בשמותיהם הפרטיים בלבד ללא תואר כלל, ומיעוטם כונו בתואר "רב". מנהיג היהודים היה "ריש גלותא" (= ראש הגלות). בתקופת נשיאותו של רבי יהודה הנשיא בארץ ישראל, ראש הגלות היה רב הונא הראשון. רבי התבטא בפני תלמידיו שאם רב הונא יעלה לארץ ישראל- הוא יפנה את מקומו עבורו, משום שהוא, רבי, הוא צאצא של דוד המלך מצד אמו, ואילו רב הונא הוא צאצא מצד אביו. אך רב הונא נפטר בחיי רבי, והוא הובא לקבורה בארץ ישראל. מחליפו כריש גלותא היה מר עוקבא (על פי אגרת רב שרירא גאון).

אבא בר אבא (אבוה דשמואל)

אבא היה גדול חכמי בבל באותה תקופה. הוא היה ממשפחת כהנים מיוחסת, ומושבו היה בעיר נהרדעא (ביצה טז:). הוא עלה לארץ ישראל ולמד תורה מפי רבי יהודה הנשיא (ירושלמי ראש השנה ג, ו ועוד) וגם שלח אליו מבבל מכתבים עם שאלות בהלכה (פסחים קג:). בשל גדלותו בתורה, שלחו לו חכמי ארץ ישראל שאלות (בבא מציעא צ- צ:).

"אבוה דשמואל"

ב"מדרש שמואל" (י, ג) מסופר שאבא היה סוחר משי והוא נסע לעיר נציבין כדי למכור סחורה לרבי יהודה בן בתירא על פי הזמנתו. כשהציג את המשי לפניו, אמר לו רבי יהודה שהוא אינו מעוניין בסחורה, וכיוון שלא היה קנין ביניהם, אלא רק דיבורים בעלמא, אין הוא מחויב לקנות. אך אבא אמר לו: "דבריך נאמנים עלי יותר מממון", ורבי יהודה התפעל מאד מכך, וברך אותו שיזכה בבן כשמואל הנביא, על פי הפסוק "כי נאמן שמואל לנביא" (שמואל א, ג, כ). בתלמוד הוא מכונה "אבוה דשמואל" כלומר אביו של האמורא שמואל.

בודק את נכסיו

במסכת חולין (קה.) אמר שמואל: "אני כלפי אבי- כחומץ בן יין. כי אבי היה בודק את נכסיו פעמיים ביום ואילו אני רק פעם אחת ביום". בפשט הגמרא מובן ששמואל התכוון לבדיקת השדות ושאר הנכסים הגשמיים, שעל ידן יוכל להציל את נכסיו מגניבה, אך ה"חפץ חיים" (בספר "שם עולם" א, יא) מסביר ששמואל התכוון לבדיקת הנכסים הרוחניים ועריכת חשבון נפש על קיום מצוות. הוא עצמו היה בודק רק פעם אחת ביום ואילו אביו ביה בודק את עצמו פעמיים: בצהריים ובלילה.

פרנס היתומים

במסכת ברכות (יה:) מסופר שכספי יתומים היו מופקדים אצל אביו של שמואל, ולאחר שנפטר, לא ידע שמואל היכן הכספים. אביו נגלה אליו בחלום ואמר לו שכל הכסף נמצא באבני הריחיים שבחצר. הכסף שמעל האבן העליונה (שגנבים עלולים לקחת) ומתחת לאבן התחתונה (שהקרקע יכולה לקלקלם) שייך לו, ואילו הכסף שבין שתי אבני הריחיים (שהוא שמור ביותר) הוא של היתומים.

לפנים משורת הדין

הגמרא (במסכת בבא מציעא כד:) מספרת שאביו של שמואל מצא חמורים במדבר ועל אף שעברו יותר משנים עשר חודש מאז שאבדו לבעליהם, ומעיקר הדין יכול היה לקחתם לעצמו משום ייאוש בעלים, הוא החזיר אותם לבעליהם לפנים משורת הדין (בארנו על פי רש"י. עיין שם).

מר עוקבא

מר עוקבא היה דיין בבית הדין של העיר כפרי בבבל, והוא מוזכר בכמה מקומות בתלמוד כסמכות המשפטית העליונה (כגון קידושין מד: מועד קטן טז:). חכמי ארץ ישראל שלחו אליו שאלות, הם כיבדו אותו מאד, ואמרו עליו שזיו פניו כמשה רבנו (סנהדרין לא: עיין שם ברש"י המביא שני ביאורים).

מפרנס העניים

מר עוקבא היה רגיל להניח בסתר כספי צדקה בפתח ביתו של עני שגר בשכנותו. פעם אחת איחר להגיע מבית המדרש, ולכן אשתו באה איתו לעזור לו. כשהגיעו לבית העני, נפתחה הדלת, ומר עוקבא ואשתו ברחו. העני רדף אחריהם, וכדי להתחמק ממנו הם התחבאו בתוך תנור גרוף מגחלים. רגליו של מר עוקבא נכוו ושל אשתו לא. היא אמרה לו שזה מכיון שהוא היה נותן צדקה בכסף, והעניים היו צריכים לטרוח ולקנות אוכל, ואילו היא היתה מצויה בבית, וכשהיו עניים באים, היא היתה נותנת להם אוכל. מר עוקבא נהג לשלוח לעני אחד בכל ערב יום כיפור סכום כסף גדול. פעם אחת שלח את בנו לקיים את המצווה, אך הבן חזר וסיפר שראה שהאיש כבר אינו עני משום שמגישים לפניו יין ישן. אמר מר עוקבא: "כל כך מפונק הוא?" עמד והכפיל את סכום הצדקה. לפני שנפטר מר עוקבא ביקש שיביאו לפניו את כל חשבונותיו, ונמצא שנתן 7000 דינרי זהב לצדקה. אף על פי כן אמר מר עוקבא: "זו צידה קלה לדרך רחוקה" ופיזר מחצית מכספו (כתובות סז:).

רב אסי ורב כהנא הראשון

כאשר ירד האמורא רב לבבל, הוא לימד ושינן לתלמידיו את מה שלמד בארץ ישראל. שני חכמים אלו כבר היו מגדולי הדור, ולכן קיבלו ממנו את השמועות והברייתות, אך לא נזקקו לסברותיו ולפולולו (סנהדרין לב:). אף על פי כן, היו פונים אליו בלשון "למדתנו רבנו" (חולין מד:), וגם רב היה פונה אליהם בתואר "רבותינו" (שבת קמו:). שני חכמים אלו הם האמוראים הראשונים בבבל שהוצמד להם התואר "רב".

רב כהנא עלה לארץ ישראל, והספיק לראות את זקני חכמי ארץ ישראל: רבי שמעון בנו של רבי (זבחים נט:), ויהודה וחזקיה בני רבי חייא (מנחות כג:). ואילו רב אסי נשאר בבבל והוא מוזכר בתלמוד בכמה מקומות כתלמידו של רב (כגון בבא קמא פ: ביצה טז:). כשלעתים חולק עליו (מגילה ה. סנהדרין כט:), וכחברו של שמואל (יבמות מא:). הוא היה ראש ישיבה (ירושלמי ביצה א, ז) בעיר הוצל הסמוכה לנהרדעא (חולין כו: מגילה ה:).

הדור הראשון של אמוראי בבל

רב

אבא בר אייבו (או בכינויו "רב") היה בן למשפחה המיוחסת למשפחת דוד המלך (כתובות סב. וכן ירושלמי תענית ד, ב). אביו- "אייבו", היה אח של רבי חייא מהאב, ואילו "אימא"- אמו של רב, היתה אחותו של רבי חייא מהאם, ולכן רב היה אחיינו של רבי חייא משני הצדדים (סנהדרין ה:). הוא נולד בעיר כפרי הסמוכה לעיר סורא שבבבל, אך כבר בצעירותו עלה יחד עם דודו רבי חייא לארץ ישראל. כאן למד תורה מפי רבי יהודה הנשיא (ביצה כב:), ומפי רבי חייא, שלימדו את הלכות בבל (ירושלמי כלאים ט, ג). הוא היה מזכירו ושומר גנזיו של רבי חייא (בבא קמא צט:). ואף היה סמוך על שולחנו (עירובין עג:). כמו כן, למד רב תורה אצל התנא סומכוס (כתובות פא.) ואצל רבי אלעזר בן רבי שמעון (זבחים קב:).

בישיבתו של רבי

רב היה מבכירי התלמידים בישיבתו של רבי יהודה הנשיא (חולין קלז:). הוא היה חבר בית הדין של רבי (גיטין נט:). ולפני שיצא לבבל כדי לשאת אשה, סמך אותו רבי להורות באיסור והיתר וממונות (סנהדרין ה:). כשחזר לארץ ישראל המשיך ללמוד בישיבתו של רבי, ולאחר פטירת רבי, למד רב תורה מפי בנו, רבן גמליאל (ירושלמי חגיגה א, ח). אחר כך, ירד לבבל.

מנהיג יהודי בבל

כשהגיע רב לבבל, הוא התמנה למתורגמן (= המסביר את דברי ראש הישיבה לתלמידים) בישיבתו של רב שילא בנהרדעא (יומא כ:). כשנפטר רב שילא, סירב רב ליטול את התפקיד, משום שהוא ראה בחברו, האמורא שמואל כ "מרא דאתרא" של

נהרדעא, ומשום שרצה להפיץ את התורה בעיירות בבל האחרות, שלא היו בהן ישיבות, והיו חסרות חיי תורה. הוא הדריש לעיר סורא ושם הקים "גרעין תורני"-ישיבה שלמדו בה מאות תלמידים. כינויו בפיהם היה "רבנו הגדול" (סוכה לג.).

תפילותיו

רב תיקן כמה תפילות המצויות בסידורים שלנו: "תקיעתא דרב"- היא תפילת מלכויות זכרונות ושופרות בתפילת מוסף של ראש השנה, הכוללת בתוכה גם את "עלינו לשבח" (ירושלמי ראש השנה א, ג). הוא תיקן את הבקשה, הקרויה היום "ברכת החודש" (ברכות טז:), וכן את תפילת "ותודיענו" הנאמרת בליל יום טוב שחל במוצאי שבת (ברכות לג:).

הנהגותיו

רב היה מקפיד על בריאותו ומאכלו. הוא אמר: "עתיד אדם ליתן דין וחשבון על כל מה שראתה עינו ולא אכל" וכן: "אסור לדור בעיר שאין בה לא רופא ולא מרחץ" (ירושלמי סוף מסכת קידושין) "ולא במקום שראש העיר הוא רופא"- כי הוא עסוק במלאכתו ואין הוא פנוי לטפל בבעיות המקום (פסחים קיג:). וכן: "נשמה שנתתי בך החיה" כלומר על האדם לשמור על בריאותו ולא לסגף את עצמו בתעניות יחיד (תענית כב:). "לא תשתה סם"- כלומר אל תתרגל להשתמש בתרופות, וכן אמר שאם יש לאדם ממון- ראוי שיהנה ממנו בעודו בחיים ולא ישמור את כולו ליורשיו- שמא יאבדוהו (עירובין נד:).

בבית דינו

מעשה באדם שתבע איש עשיר אחד בבית דינו של רב. אותו עשיר היה גאוותן ולא היה מוכן לבוא, ואף אמר: "עם זה אבוא לדון? הרי גם אם יבואו כל גמלי ערב- הם לא יספיקו לטעון אפילו את המפתחות לאוצרותי!" שמע זאת רב ואמר: "מה הוא מתגאה בשאינו שלו?" ומיד יצאה גזירה מהמלך שיהיה אותו עשיר לעבד ונכסיו יוחרמו. בא אותו עשיר אצל רב והתחנן שיתפלל עליו. ואכן רב התפלל עליו והתבטלה הגזירה (ירושלמי נדרים ט, ד).

דיבורו אמת

אשתו של רב היתה מצערת אותו כל ימיו. כל דבר שביקש ממנה היא היתה עושה ההיפך. למשל, כשביקש שתכין לו תבשיל עדשים היא הכינה פולים, וכשביקש פולים היא הכינה עדשים. כשגדל בנו חייא, הוא היה מבקש מאמו את הבקשה הפוכה ממה שביקש אביו כדי שיעשה רצונו. רב היה שבע נחת מכך שאשתו החליטה להיטיב את יחסה כלפיו, אך חייא גילה לו שזה בגלל שהוא אומר לה את ההיפך. צחק רב ואמר: "זה מה שהבריות אומרים, שהיוצא ממך מלמדך חכמה, אך בני, אל תעשה כך, שנאמר (בתוכחה בספר ירמיה ט, ד): "לְמַדּוֹ לְשׁוֹנֵם דְּבַר שִׁקְרָא".

ידידותו עם מלך פרס

ארטבן מלך פרס היה ידידו של רב. פעם אחת שלח לרב מרגלית יקרה, וביקש ממנו לשלוח לו בחזרה דבר ערך יקר כמותה. רב שלח לו בחזרה מזוזה, וארטבן תמה על כך. ענה לו רב: "כל חפציי וחפצייך אינם שווים למזוזה זו, ולא עוד, אלא שאתה שלחת

לי דבר שצריך לשמרו ואילו אני שלחתי לך דבר שאפילו כשאתה ישן היא שומרת עליך", שנאמר: "בהתהלך תנחה אותך ובשכבך תשמור עליך" (משלי ו, כב. ירושלמי פאה א, א). לבסוף היה ארטבן מְשַׁמֵּשׁ (= משרת) את רב, וכשמת, אמר רב: "נתפרדה החבילה" - כלומר היינו קשורים בנפשנו, ועכשיו נפרדו נשמותינו (ע"ז י- יא).

מעלתו בתורה

על רב נאמר שהוא "תנא ופליג", כלומר הוא נחשב כתנא ובאפשרותו לחלוק על תנאים (עירובין נ:). הגמרא ציטטה ממאמריו פעמים רבות כדי להקשות על אמוראים (ביצה ט). והוא מופיע בכמה ברייתות בשם "רבי אבא" (כגון ברכות מט). בגמרא נכתב "הלכה כרב באיסורי", כלומר בהלכות איסור והיתר, כאשר יש מחלוקת בינו לבין אמורא אחר- ההלכה כמותו (בכורות מט). גם באגדה היה רב דרשן מופלא ומאמריו באגדה פזורים בכל הש"ס. הוא דרש גם בתורת הנסתר, כגון במעשה בראשית ומעשה מרכבה (חגיגה יב).

פטירתו

כשנפטר רב, הוליכו אותו תלמידיו מהשיבה בסורא אל מקום קבורתו בעיר כפרי הסמוכה. צערם של החכמים היה גדול וכמה מהם קרעו יותר מבגד אחד (ברכות מב: מג. וכן מועד קטן כד). תושבי כפרי ראו בקברו מקור לסגולות וחלקם היו נוטלים מהעפר שסביבו כדי לרפא חולים (סנהדרין מז:).

תלמידיו

מבין אלף ומאתים תלמידיו בישיבת סורא (כתובות קו), היו לרב כמה תלמידים מפורסמים, שהיו האמוראים של הדור הבא: רב יהודה בר יחזקאל, רב הונא (השני), רב חסדא, רב גידל, רב זוטרא בר טוביה, רב חנן בר רבא, רב חייא בר אשי, רב ירמיה בר אבא, רבה בר אבוה ועוד.. לאחר פטירתו עברו תלמידיו ללמוד אצל שמואל בישיבת נהרדעא, ולאחר פטירת שמואל, חזר רב הונא לסורא ועמד בראשות הישיבה שם, ואילו רב יהודה בר יחזקאל הקים את הישיבה החדשה בפומבדיתא.

שמואל

הוא בנו של האמורא אבא מחכמי נהרדעא, וחברו של האמורא רב. הוא עלה לארץ ישראל, וכאן למד תורה מפי רבי יהודה הנשיא, אך לא הספיק להיסמך על ידו. אחר כך חזר לבבל ונתמנה לראש ישיבת נהרדעא. שמואל היה בקי ברפואה ובאסטרונומיה, ובשל בקיאותו במולדות ובמסלול הירח הוא נקרא בפי כל "שמואל ירחינאה" (בבא מציעא פה:).

נסיון קביעת הלוח

באותה תקופה נקבעו החודשים על פי עדים שהעידו לפני בית הדין בארץ ישראל על מולד הלבנה. אחר כך יצאו שלוחי בית הדין לכל תפוצות ישראל בגולה כדי להודיע מתי התקדש החודש. אך במקום שלא הגיעו שלוחי בית הדין, נאלצו יהודי הגולה

לחוג שני ימים של חג מספק. שמואל, שהיה מומחה באסטרונומיה, (וכפי שהעיד על עצמו- ששבילי הרקיע נהירים לו כשבילי העיר נהרדעא (ברכות נח:)), תיקן לוח לששים שנה קדימה, ושלחו לרבי יוחנן שישב בארץ ישראל. אמנם החכמים בארץ ישראל לא ראו זאת בעין יפה, כי חששו שלוח כזה ייתר את מוסד הנשיאות בארץ ישראל וינתק בינו לבין יהודי בבל (ירושלמי כתובות ב, ו).

בקיאותו בהלכות טריפות

לאחר ששלח שמואל לרבי יוחנן את לוח חישוב המולדות, הוא שלח לו 13 גמלים (ורבנו חננאל גרס "13 גווילים" כלומר יריעות קלף) טעונים בהלכות של ספק טריפות. בעקבות זאת חדל רבי יוחנן לקרוא לו "חברנו" אלא החשיבו כרבו. הוא רצה מאד לנסוע לבבל כדי להקביל את פניו, אך מן השמים סיבבו כך שלא יסע כדי שלא יטרק (חולין צה:).

הלכה כשמואל בממונות

במחלוקות רב ושמואל, ההלכה כרב באיסורי (= איסורים, כמו הלכות בשר וחלב, שחיטה וטריפות), אך בדיני ממונות ההלכה כשמואל (בכורות מט:). הוא קבע להלכה את התקנות הבאות: **"המוציא מחברו עליו הראיה"** (בבא קמא מו:), כלומר: מי שרוצה להוציא ממון מחברו, עליו להביא ראיה, ואילו זה שהממון אצלו אינו צריך להביא ראיה, משום שמעמידים את הממון בחזקתו.

"אין הולכין בממון אחר הרוב" (שם), כלומר: אם נופל ספק בעניין מקח וממכר, כגון אדם שמוכר שור לחברו ונמצא שהשור נגחן, לא אומרים שבגלל שרוב השוורים נקנים לחרישה ולא לשחיטה יש כאן מקח טעות והמוכר יקח את השור ויחזיר את הכסף, אלא אומרים שדווקא הקונה צריך להביא ראיה שהוא קנה אותו לחרישה ולא לשחיטה.

"כל שנולד ספק ברשותו- עליו להביא ראיה" (כתובות עו:), כגון שני אנשים המחליפים ביניהם פרה בחמור. אם משך בעל החמור את הפרה הרי שבעל הפרה כבר זכה בחמור אפילו שלא הגיע עדיין לידי. שמואל קבע שאם מת החמור ברשות הבעלים הראשון, כיון שהספק נולד אצלו- הרי שעליו להביא ראיה שבזמן משיכת הפרה החמור היה עדיין חי.

"דינא דמלכותא דינא" (גיטין י: ובבא קמא קיג:). החיוב מהתורה לקיים את חוקי המדינה, כגון תשלומי מסים למלך. העובר על כך עובר על דין תורה.

בבית דינו

שמואל דרש מהדיינים להתמצא היטב בגיטין וקידושין (קידושין ו.) ולנהוג ביושר וללא חשש שוחד. פעם אחת עזר לו איש אחד לעבור גשר, וכשבא להתדיין לפניו פסל עצמו מן הדין (כתובות קה:).

לפנים משורת הדין

פעמים רבות פסק שמואל לפני משורת הדין. בגמרא (בבא מציעא כד:) מסופר שרב יהודה הלך אחרי שמואל בשוק החיטים (שבו מצויים אנשים רבים) ושאל אותו מה הדין אם נמצא כאן ארנק. שמואל ענה שהארנק שייך למוצא. אך כששאל רב יהודה מה הדין אם יבוא מישהו ויתן סימנים, ענה שמואל שהמוצא יחזיר את הארנק- לפני משורת הדין. (עיין שם בגמרא שגם אביו של שמואל נהג בדיני אבדה לפני משורת הדין).

מלחמתו במפקיעי מחירים

אביו של שמואל לחם בדרכים שונות כדי להגן על הציבור ממפקיעי מחירים. הוא היה מוכר בכל השנה את סחורתו במחיר השער הזול גם כשהשער היה ביוקר, ואילו שמואל פעל בדרך אחרת: הוא היה שומר את הסחורה בזמן שהמחירים זולים, וכשהמחירים היו מתחילים להתייקר הוא היה מוציא את סחורתו ומוכר בזול. לאחר שראה שסוחרי הקדרות מפקיעים אחרי הפסח את המחירים של הקדרות החדשות, הוא איים עליהם שאם הם יעלו את המחירים, הוא יתיר (כדעת רבי שמעון- המתיר חמץ שלא בזמנו) את השימוש בקדירות הישנות (פסחים ל). על מוכרי ההדסים איים שאם לא יאזנו את המחירים, הוא יתיר (כדעת רבי טרפון) את ההדסים הקטומים, וממילא המחירים ירדו.

מסחר הוגן

שמואל תיקן את התקנה החשובה: "המשתכר- אל ישתכר יותר משתות" (בבא בתרא צ. - צ:) שמשמעותה לאסור על סוחרים קמעונאים להרוויח יותר מששית מהסכום שקנו מהסוחר הסיטונאי. הוא אסר על אנשי העיר להגדיל את כלי המדידה בחנויות ואת המטבעות ביותר מששית. לכאורה שינוי כזה היה לטובת הקונים, משום שרמת המחירים הנוכחית נשמרה, ורק כלי המדידה והמטבעות השתנו, אך שמואל חשש שהשינוי יגרום לסוחרים לפצות את עצמם על כך ולהעלות מחירים ביותר מששית, ואז עלולים להיווצר בעיות של "מקח טעות" (בבא בתרא צ.).

ידידותו עם שבור מלכא

שבור, מלך פרס, היה ידידו של שמואל. בימיו היו היהודים אזרחים שווים כמו כולם. הגמרא (במסכת מועד קטן כו.) מספרת שהוא התגאה בפני שמואל על כך שמעולם לא הרג יהודי. הגמרא שם מסייגת ואומרת שהוא התכוון לכך שהוא לא הרג יהודים סתם כך ללא סיבה. הגמרא (במסכת סוכה נג.) מספרת שבשמחת בית השואבה היה שמואל עומד לפני שבור מלכא, וזורק 8 כוסות זכוכית מלאות יין ותופסן מבלי שיישפכו.

כוחה של צדקה

לשמואל היה ידיד נוסף: גוי בשם אבלט. הוא היה מכבד את שמואל מאד, וכשהיו סועדים יחד, הוא נזהר מלנגוע ביין כדי לא לאוסרו על שמואל (ע"ז ל). הגמרא (במסכת שבת קנו:) מספרת, שאבלט ושמואל ראו חבורת אנשים שהיתה בדרך לקצוץ קנים באגם, ואבלט, שהיה חוזה בכוכבים, הצביע על אחד מהם ואמר לשמואל שהיום הוא ימות, אך שמואל אמר שאם האיש הזה הוא יהודי- הוא לא ימות (משום שאין מזל לישראל והתפילה תועיל לו. רש"י). לבסוף חזר אותו האיש מהאגם... אבלט פתח לו את התיק ומצא בו נחש קרוע לשניים. כששאל שמואל את האיש מה היו מעשיו היום,

סיפר האיש שבכל יום הם מביאים אוכל מהבית ומחלקים בין כולם. באותו בוקר הוא שם לב שאחד מאנשי החבורה (שהיה עני) לא הביא אוכל, ולכן הוא קפץ ואמר שהיום הוא יהיה אחראי לאסוף את האוכל מכולם, וכשהגיע לאותו עני הוא עשה את עצמו כלוקח ממנו כדי לא לביישו. על כך אמר שמואל: "צדקה תציל ממוות".

"חטוף ואכול, חטוף ושתה"

במסכת עירובין (נד.) מצוטט שמואל המייעץ לרב יהודה תלמידו: "שיננא ! (= תלמיד חריף), חטוף ואכול, חטוף ושתה ! כי העולם הזה דומה להילולא (= שמחת חתונה)". רש"י שם מבאר ששמואל אמר לו: "אם יש לך ממון ליהנות עצמך- אל תמתין עד למחר, שמא תמות ושוב אין לך הנאה". המאירי מסביר שכוונת שמואל היתה ללימוד תורה, והוא יעץ לתלמידו שלא יתרשל בלימוד ולא יפסיק לימודו אפילו לצורך סעודתו אלא אם כן יש בזה צורך גדול, שמא לא יאריך ימים, ואילו ה"שפת אמת" מבאר כפשוטו, שלא יתעסק באכילה ושתיה יותר מדי, ומה שימצא- יאכל, כדי לא לאבד זמן בעולם הזה, הדומה לסעודת חתונה שנגמרת מהר.

פטירתו

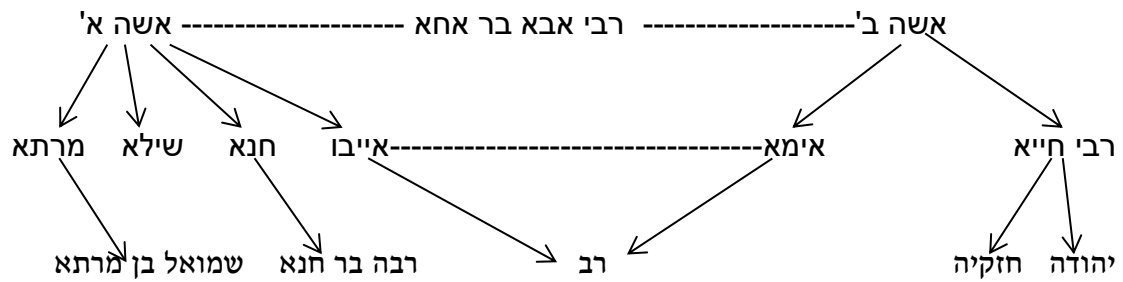
לאחר פטירת רב באו תלמידיו הגדולים (רב הונא, רב יהודה בר יחזקאל ועוד...) ללמוד אצל שמואל. 7 שנים אחר כך, נפטר שמואל. רב הונא חזר לסורא לעמוד בראשות הישיבה, ורב יהודה בר יחזקאל הקים את הישיבה החדשה בפומבדיתא. תלמידו הוותיק של שמואל- רב נחמן בר יעקב, התמנה לראשות הישיבה בנהרדעא.

רבה בר חנא

רבה בר חנא היה בן אחיו של רבי חייא. גם הוא עלה איתו מבבל לארץ ישראל, וכאן למד תורה מפי רבי יהודה הנשיא, שעל פי בקשת רבי חייא הוא סמך אותו להוראה (סנהדרין ה.) הוא למד תורה גם מפי רבי חייא (מועד קטן טז:). הוא חזר לבבל יחד עם האמורא רב, ובש"ס הוא מוזכר כשונה ברייתות לפניו (כגון שבת נ.) או כבר פלוגתא שלו (כגון ע"ז עד:).

משפחת האמוראים

בתרשים זה נוכל ללמוד על משפחת התנאים והאמוראים צאצאי רבי אבא בר אחא: לרבי אבא בר אחא היו ארבעה בנים מאשתו הראשונה, ושמותיהם: אייבו, חנא, שילא ומרתא, ומאשתו השניה נולד רבי חייא, לכן הוא נקרא "רבי חייא בר אבא". לאמו של רבי חייא היתה בת מנישואיה הקודמים ושמה "אימא". אחיו של רבי חייא, "אייבו" נשא לאשה את "אימא" ובנם הוא האמורא "רב" (לכן, "רב" הוא בן אחיו של רבי חייא וגם בן אחותו). לאחיו של רבי חייא "חנא" נולד בן- הוא האמורא "רבה בר חנא". ולאחיו "מרתא" נולד בן- הוא האמורא שמואל בן מרתא (סנהדרין ה.).

הדור השני של אמוראי בבל

רב הונא השני

רב הונא היה צאצא למשפחת ראשי הגולה, ואף על פי כן בצעירותו חי חיי עוני ולמד תורה מתוך הדחק (איגרת רב שרירא גאון). והתגורר בעיר דרוקרת הסמוכה לסורא (תענית כא:). הוא היה תלמידו המובהק של רב בישיבת סורא, ואחר כך תלמידו של שמואל בישיבת נהרדעא. בעקבות ברכתו של רב, נעשה רב הונא עשיר גדול (מגילה כז:). ופרנסתו היתה מחקלאות (כתובות קה:). הוא התמנה לתפקיד ראש הגולה והיה פרנס הציבור (תענית כ:).

מעלתו בתורה

גדולי האמוראים שפּחו אותו: רבא ביקש מהקב"ה שיחונן אותו כחכמתו של רב הונא (מועד קטן כח:), רבי אלעזר בן פדת אמר "נפתח בדברי גדולים (רב הונא) ונסיים בדברי קטנים.." (בבא בתרא קכה:). רבי אסי כינה אותו "ראש לראשי המטות" (ירושלמי חגיגה א, ח).

בראשות הישיבה

לאחר פטירת רב, שימש רב הונא כראש ישיבת סורא במשך 43 שנה. בשעה שהיה דורש, היו לו 13 אמוראים שעמדו סביבו והסבירו את דבריו לתלמידים. בישיבה זו למדו 800 תלמידים. כדי להמחיש את גדולתה של הישיבה, נאמר בגמרא, שבשעה שקמו תלמידי רב הונא משיבתם על הארץ וניערו את מעיליהם, היה עולה אבק שמסתיר את אור השמש (כתובות קו:).

פרנס הציבור

רב הונא היה מזמין את כל מי שרעב- לסעוד בביתו, וכן היה מצוה להרוס כל בית רעוע בעיר ואחר כך היה בונה אותו מכספו. בערב שבת היה שולח את עבדיו לשוק כדי לקנות את כל התוצרת שנשארה ולזרוק אותה בנהר, כדי שתמיד הסוחרים ידאגו להביא סחורה חדשה ולמכור אותה בעיר (תענית כ:).

חסידותו

על אף שהיה רב הונא ראש ישיבה, הוא לא הרשה לתלמידיו לשמשו באופן שאינו לכבודם. כגון באותה פעם כשחזר מהשדה עם מגרפה על כתפו, ורב חנא בר חנילאי תלמידו ביקש ממנו שיתן לו לשאת את המגרפה במקומו, רב הונא סרב ואמר לו: "כיון שאינך רגיל לשאת כלי כזה איני רוצה להתכבד בקלונך" (תענית כג:).

אמרותיו

"כל שיודע בחברו שהוא רגיל ליתן לו שלום- יקדים לו שלום... ואם נתן לו שלום ולא החזיר לו- נקרא גזלן" (ברכות ו:). "איזהו רשע ערום (= ערמומי) ? ... המיקל לעצמו ומחמיר לאחרים" (סוטה כא:). "כיון שעבר אדם עבירה ושנה בה... נעשית לו כהיתר" (יומא פו:). "בדרך שאדם רוצה לילך בה- מוליכין אותו" (מכות י: המהרש"א ביאר, שהכוונה היא על המלאכים הנבראים מרצונו לעשות, והם מוליכין אותו בדרך שרצה ובה נבראו). "כל אדם שיש בו יראת שמים- דבריו נשמעים, שנאמר (קהלת יב, יג): "סוף דבר הכל נשמע, את האלהים ירא..." (ברכות ו:). כל הקובע מקום לתפילתו- א-להי אברהם בעזרו, וכשמת- אומרים לו: אי עניו, אי חסיד, מתלמידיו של אברהם אבינו שגם הוא קבע מקום לתפילתו (ברכות ו:). המפרשים הרבו בביאור אמרה זו: יש בקביעת מקום לתפילה כדי להועיל בכוונת הלב (המאירי), ומראה בזה שאין תפילתו עליו כמשא (הרי"ף), ומביא הארת קדושה עליו (שפת אמת) ועוד....

פטירתו

רב הונא נפטר בשיבה טובה במיתת נשיקה (מועד קטן כח:). בהלוויתו רצו להניח ספר תורה על מיטתו, אך רב חסדא הזכיר שרב הונא עצמו התנגד למעשה כגון זה. בהספד שלו אמר רבי אבא שראוי היה רב הונא להשראת שכינה אלא שארץ בבל מנעה זאת ממנו. את ארונו העלו לארץ ישראל, וכאן קיבלוהו רבי אמי ורבי אסי- גדולי אמוראי ארץ ישראל. הגמרא (במסכת מו"ק כה). מספרת שכשבאו לקבור את רב הונא במערת רבי חייא ובניו בטבריה, נעמדו בני רבי חייא (שכבר נפטרו) לכבודו ופינו עבורו מקום. מבין תלמידי רב הונא בבבל, הידועים ביותר היו רבה ורב יוסף- ראשי ישיבת פומבדיתא, בדור הבא.

רב חסדא

רב חסדא נולד למשפחת כהנים בעיר כפרי בבבל (ברכות מד. עירובין סב.). בצעירותו למד אצל האמורא אבימי (מנחות ז.) ואצל מר עוקבא ראש הגולה (ברכות י.). אחר כך היה תלמידו של רב בישיבת סורא (ברכות לח:) וגם של האמוראים זעירי (ברכות מג.) ורבי ירמיה בר אבא (ברכות נה:) – שניהם תלמידי רב. חבריו היו רב נחמן, רב ששת ורב המנונא (עירובין סז. מנחות פא: ברכות מא:).

עניותו ועושרו

בצעירותו היה רב חסדא עני מאד, עד כדי כך שהוא נמנע מלאכול ירקות כדי לא להיגרר לתיאבון לאכילת לחם- שלא היה לו (שבת קמ:). כמו כן, כשהיה הולך בשדה קוצים, הוא היה מרים את שולי בגדיו באומר: אם ייפצעו רגלי- יכולים הם להירפא, אך לבגדי אין תקנה (בבא קמא צא:). לבסוף התברך רב חסדא בעושר גדול, ופרנסתו היתה ממסחר בשיכר (פסחים קיג.). וכך פרנס את תלמידיו העניים (שבת קמ.).

בניו ובנותיו

רב חסדא נשא לאשה את בתו של רב חנן בר רבא- חתנו של רב (חולין צה:). בניו היו תלמידי חכמים, אך שתי בנותיו התפרסמו יותר- כיון שנישאו לגדולי הדור: רמי בר חמא ומר עוקבא בר חמא. לאחר פטירת רמי בר חמא, נישאה בתו של רב חסדא לאמורא רבא (כתובות פה:).

התמדתו וחריפותו בתורה

רב חסדא היה ידוע בהתמדתו בתורה ללא הפסקה. במסכת עירובין (סה.) מסופר שלעת זקנותו, ביקשה בתו שילך מעט לישון והוא ענה לה שעוד מעט יבוא ימים ארוכים (= לאחר פטירתו) שבהם הוא יוכל לישון הרבה.... רב חסדא כונה "חריף ועוקר הרים" על שם פלפולו החריף בלימוד. במסכת עירובין (סז.) מסופר, שרב חסדא נפגש עם רב ששת והם ישבו ללמוד, וכל גופו של רב ששת רעד מעומק חריפותו של רב חסדא.

תלמידו של רב הונא

רב חסדא נחשב לתלמידו וממשיך דרכו של רב הונא. שניהם נקראו בגמרא (סנהדרין יז:): "סבי דסורא" ו"חסידי דבבל" (תענית כג:). רב הונא חבבו מאד, ואפילו כאשר סבר שרב חסדא טועה בפירוש הפסוקים, אמר לו: "חסדא שמך וחסדאין מילך (= נאים דבריך) (גיטין ז.). פעם אחת שאל רב חסדא את רב הונא בדין השבת אבידה של תלמיד לרבו כאשר רבו צריך את אותו תלמיד לקבל שמועותיו מחכמים אחרים. רב הונא חשב שרב חסדא רומז על עצמו והוא הקפיד עליו, ומאז לא למדו יחד זמן רב (לפי פשט לשון הגמרא. ולביאור המהרש"א- 40 שנה, אך עיין רבנו חננאל). לבסוף ישבו שניהם בארבעים תעניות (רב הונא על כך שחשד בתלמידו, ורב חסדא על כך שהתגלגל על ידו צער לרבו) ואחר כך התפייסו (בבא מציעא לג.). כל ימי חייו של רב הונא נמנע רב חסדא מלהורות הלכה

מחוץ לעיר כפרי (עירובין סב:). לאחר פטירת רב הונא, עברו התלמידים לשיבת פומבדיתא. לאחר שנתיים נפטר ראש ישיבת פומבדיתא רב יהודה בר יחזקאל, וישיבת סורא נפתחה מחדש. רב חסדא היה ראש הישיבה במשך עשר שנים, עד לפטירתו בגיל 92 (מועד קטן כח.).

קביעתו בהלכה

רב חסדא היה מקור לקביעת ההלכה בקרב אמוראי בבל. במסכת עירובין (מ:) מסופר שהחכמים הסתפקו בהלכה האם אומרים את ברכת "זמן" בקידוש של ראש השנה, והם שלחו את רב יבא סבא לביתו של רב חסדא כדי לראות מה הוא נוהג. רב חסדא תיקן את "תפילת הדרך" (ברכות כט:) ואת תפילת "יהי רצון" שאומרים הכהנים לפני שהם מברכים את הציבור (סוטה לט.).

סימני התורה

לרב חסדא היתה שיטה מסודרת בלימוד ההלכות והפסיקה (ראה סוטה לט: בעניין הלכות ברכת כהנים וקריאת התורה). כמו כן, הוא מצא אסמכתא בפסוק "וְלַמִּדָּה אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל שִׁמְיָהּ בְּפִיהֶם" (דברים לא, יט) – אל תקרי "שימה" אלא "סימנה", שאין התורה נקנית אלא בסימנים, כלומר על ידי זכירת סימנים שונים כמו ראשי תבות של ההלכות או ראשי תבות של שמות החכמים שאמרו את אותן ההלכות, כפי שמופיעים מדי פעם בתחילת סוגיות בגמרא (ועיינין רש"י שם נה). שכתב שלומדי התורה צריכים לטרוח ולהעמיד סימנים ולהערים בתחבולות כדי שתתקיים התורה בידיהם).

דרשותיו במוסר ובאגדה

אמרותיו הידועות במוסר: "האב שמחל על כבודו- כבודו מחול, הרב שמחל על כבודו- אין כבודו מחול" (משום כבוד התורה שבו) (קידושין לב.). "כל השערים (לקבלת התפילות) ננעלים חוץ משערי אונאה" (של המתפלל לה' על כך שציערו אותו) (בבא מציעא נט.). "אם רואה אדם שייסורים באים עליו יפשפש במעשיו שנאמר: "נחפשה דרכינו ונחקרה ונשובה עד ה'", פשפש ולא מצא- יתלה בבטול תורה, שנאמר "אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו", ואם תלה ולא מצא- בידוע שייסורין של אהבה הם, שנאמר "כי את אשר יאהב ה' יוכיח" (ברכות ה.). רב חסדא היה מפורסם גם בדרשותיו באגדה, ואחד האמוראים היה יושב לפניו תמיד ומסדר דברי אגדה (ראה עירובין כא: וסוכה נג.).

רגלי ברזל

פעם אחת ישבו רב חסדא ורב המנונא לאכול. רב המנונא הקדים לברך על התמרים לפני הרימונים, והוא הסביר זאת על פי הדרשה שכל הסמוך למלה "ארץ" בפסוק הרי הוא קודם. רב חסדא התפעל מאד מדרשה זו ואמר לרב המנונא: "מי יתן לי רגלי ברזל ואוכל ללכת אחריך לכל מקום ולשמוע את דבריך" (ברכות מא:).

רב יהודה בר יחזקאל

רב יהודה נולד ביום שנפטר רבי יהודה הנשיא (קידושין עב:). אביו- רב יחזקאל, היה מגדולי האמוראים בדור הראשון, ואחיו של רב יהודה- הוא האמורא רמי בר יחזקאל. רב יהודה היה תלמידם של רב בשיבת סורא ושל שמואל בשיבת נהרדעא, ולכן יש בש"ס אמרות רבות המתחילות במלים "אמר רב יהודה אמר רב" או "אמר רב יהודה אמר שמואל". אחרי פטירת שמואל, הקים רב יהודה את ישיבת פומבדיתא ועמד בראשה במשך 46 שנה. ישיבה זו התקיימה כמעט 800 שנה. תלמידי ישיבה זו נודעו בחריפותם בלימוד התורה. הידועים שבהם היו רבה, רב יוסף ורבי זירא.

מעלת דורו של רב יהודה

הגמרא (במסכת תענית כד.) מספרת שבימי האמורא רבה (בדור השלישי של האמוראים) גזרו תענית על הגשמים ולא ירדו גשמים. כששאלו אותו מדוע כשרב יהודה היה גזר תענית, מיד היו יורדים גשמים, ענה רבה: "וכי אתם סבורים שבימיו לימוד התורה היה עדיף משלנו?! ההיפך הוא הנכון! שהרי בתקופתו של רב יהודה היו לומדים רק את סדר נזיקין, ואילו אנחנו לומדים את כל ששת הסדרים. כמו כן, כשהיה רב יהודה לומד משנה במסכת עוקצין (שהיא מסכת קשה ללימוד), היה מתבטא על כך: "הלכות אלו הן כהויות הסבוכות של רב ושמואל" (כלומר, טעמי המשניות היו קשים לו כמו הסוגיות המורכבות שרבותיו רב ושמואל היו מתקשים בהם. על פי רש"י ברכות כ.). ואילו אנחנו לומדים את מסכת עוקצין בשלש עשרה ישיבות... אף על פי כן, כשהיה רב יהודה מוריד נעל אחת לקראת התענית, כבר היה יורד גשם, ואילו אנחנו צווחים כל היום ולא נענים. הסיבה לכך היא שדורו של רב יהודה היה ראוי לכך".

סדרי הלימוד בישיבת פומבדיתא

רש"י (במסכת ברכות כ.) כתב, שבישיבת פומבדיתא היו לומדים רק שלש מסכתות: בבא קמא, בבא מציעא ובבא בתרא, ולכן הם לא היו בקיאים בסדרים מועד נשים נזיקין וקדשים, (וכל שכן סדרים זרעים וטהרות, שאין עליהם גמרא). אמנם ברש"י במסכת תענית (כד:) משמע שהם למדו את כל הסדרים, אך עיקר לימודם היה בסדר נזיקין, ולכן היו בקיאים בכל סדר זה ולא רק בשלשת ה"בבות". במסכת בבא קמא (ל.) אמר רב יהודה שהרוצה להיות חסיד - יקיים ענייני נזיקין, ובארו המפרשים, שכך האדם נזהר מלעבור על איסורי גזל, אונאה, ריבית ומכל היזק כלשהו. כמו כן, במסכת בבא בתרא (קעה:) כתוב שהרוצה להחכים יעסוק בדיני ממונות, ובארו המפרשים שלדעת להבדיל בין טוב לרע אין זו מעלה כל כך גדולה, אך להבחין בין טוב לטוב, כלומר לדעת למי שייך אותו ממון, לזה צריך חכמה, ואותה ניתן להשיג רק על ידי לימוד סדר נזיקין. יש מפרשים שכתבו שבישיבת פומבדיתא היו לומדים רק את הדברים הקשים, אבל כל השאר היה פשוט להם ולא היה להם צורך לטרוח בזה.

תפילותיו

הגמרא (במסכת ראש השנה לח.) מספרת שרב יהודה היה חוזר על תלמודו כל שלשים יום ולכן לא היה פנוי לתפילה אלא פעם אחת בשלשים יום. מכיון שכך, הוא היה משנן את תפילתו כדי שתהא שגורה בפיו, עוטה בגדים נאים (ברכות ל:) ורק אז מתפלל. במסכת שבת (ק"ח:) העיד רב יהודה על עצמו שהוא קיים עיון תפילה, כלומר התפלל בכוונה שלימה. במסכת שבת (יב:) אמר רב יהודה שלעולם לא ישאל אדם צרכיו בלשון ארמי, ואמר רבי יוחנן שזה בגלל שאין המלאכים מכירים בלשון ארמי. המפרשים נחלקו בסיבת הדבר: יש שסברו שלשון ארמית מגונה בעיניהם כי היא כמו לשון הקדש אך משובשת, ומשום כך אפשר להתפלל בכל לשון חוץ מארמית (מעדני יום טוב), אך יש שסברו שצריך להתפלל דוקא בלשון הקדש שהיא הלשון שבה ה' נתן את התורה ובה דיבר עם נביאיו וראוי לאדם לדבר עם מלכו של עולם דוקא בלשון זו (חתם סופר). רב יהודה הנהיג בציבור את התפילה לגשם שתיקן אביו רב יחזקאל: "יתגדל ויתקדש ויתברך ויתרומם שמך מלכנו על כל טיפה וטיפה שאת מוריד לנו..." (ירושלמי ברכות ט, ב). כמו כן, הוא תיקן את ברכת הלבנה (סנהדרין מב.) ואת ברכת האילנות (ברכות מג:).

רב כהנא השני

שבע שנים של שתיקה

רב כהנא היה תלמידם של רב ושמואל. במסכת בבא קמא (ק"ז - ק"ז:) כתוב שיום אחד כשישב רב כהנא לפני רב, נכנס מלשין שאיים למסור ממון של ישראל בידי הגוים. רב ניסה לשדלו להימנע ממעשה נורא שכזה אך אותו מלשין סרב, ולכן רב כהנא קם והרגו. כיון שהשלטונות היו מענישים על רצח, יעץ לו רב, לעלות לארץ ישראל וללמוד תורה בישיבתו של רבי יוחנן. לפני עלייתו, הזהיר אותו רב, שלא יקשה על רבי יוחנן בשאלות לפחות שבע שנים. (המפרשים הסבירו שרב כהנא היה צריך כפרה על אותו מעשה, אך לא משום שהמעשה עצמו היה אסור, שהרי לאותו מלשין היה דין "רודף", אלא משום שרב כהנא הרגו ללא משפט בבית דין והוא היה כמורה הלכה בפני רבו. כמו כן, הוא היה צריך כפרה כיון שהוא הכניס את עצמו לסכנה).

ארי עלה מבבל

כשהגיע רב כהנא לארץ ישראל, הוא נכנס ישירות לישיבתו של רבי יוחנן, ובה מצא את ריש לקיש חוזר בפני התלמידים על שיעורו של רבי יוחנן מאותו יום. לרב כהנא היו כמה קושיות על השיעור וגם כמה תירוצים על הקושיות שהעלה ריש לקיש. התלמידים ספרו זאת לריש לקיש בסיום השיעור ולכן הוא הלך לרבי יוחנן ואמר לו: "ארי עלה מבבל! יכין כבוד הרב היטב את השיעור של מחר..."

הקפדתו של רבי יוחנן

למחרת הושיבו את רב כהנא בשורה הראשונה בבית המדרש, אך כיון שנזהר לא לשאול שום שאלה, סברו שהתלמיד החדש אינו יודע כלום ולכן הסיגו אותו אחורה שבעה ספסלים- עד השורה האחרונה. רבי יוחנן אמר לריש לקיש: "הארי שאמרת- נעשה שועל!" רב כהנא ראה בשבע השורות האלה כפרה במקום שבע השנים והוא החל להעלות קושיות חריפות. הוא הוחזר למקומו בקדמת בית המדרש, ועל כל קושיה שלא יכול היה רבי יוחנן לענות, ביקש לשמוט כרית מתחתיו עד שישב על הקרקע. רבי יוחנן הביט ברב כהנא וראה שהוא מחייך. הוא הקפיד עליו, ורב כהנא נפטר. אחר כך אמרו לו תלמידיו שרב כהנא לא חייך אלא שכך נראו פניו משום ששפתיו היו חתוכות מחמת מכה שקיבל.

תורת בבל

רבי יוחנן עלה למערה ששם נקבר רב כהנא, וראה נחש גדול כרוך על הפתח כשזנבו בתוך פיו. אמר רבי יוחנן: "נחש נחש, פתח את פיך וייכנס הרב אצל התלמיד!" ולא פתח. "ייכנס חבר אצל חבר!" ולא פתח. "ייכנס תלמיד אצל הרב!" ופתח. נכנס רבי יוחנן למערה וביקש רחמים על רב כהנא והחיה אותו. אחר כך אמר לו רבי יוחנן: "אם הייתי יודע שדרכו של הרב בכך- לא הייתי מקפיד עליו, ועכשיו יבוא הרב איתנו." על כך ענה לו רב כהנא: "אם אתה יכול להתפלל ששוב לא אמות אם אקשה עליך קושיות- אבוא איתך, ואם לא- לא אבוא איתך." רבי יוחנן העלה לפניו את כל הספקות שהיו לו בהלכה ורב כהנא תירץ לו את כולם. על כך אמר רבי יוחנן: "תורה של בני ארץ ישראל- של בבל היא." (עד כאן ממסכת בבא קמא קיז- קיז:).

חזרתו לבבל

בירושלמי (ברכות ה, ב) כתוב שלאחר חזרתו לחיים, שוחחו אנשים רעים עם רב כהנא בזלזול, ושאלו אותו בלעג מה ראה בעולמות העליונים. רב כהנא ענה להם שהוא ראה את גזר דינם חתום בשמיים, ואותם אנשים מתו... אחר כך אמר: "לא עליתי לארץ ישראל כדי להרוג את יושביה". והוא ביקש רשות מרבי יוחנן לחזור לבבל, ושם למד תורה אצל רב הונא ורב יהודה בר יחזקאל (מו"ק יג: שבועות לו). תלמידיו בבבל היו רבה ורב יוסף (יבמות קב). אחר כך חזר לארץ ישראל וכאן נפטר. את ספריו ורכושו הוריש לרבי יאשיה תלמידו (ירושלמי סנהדרין ג, ט).

רב נחמן בר יעקב

אביו של רב נחמן, רב יעקב, היה אחד מסופרי הדיינים בבית הדין של שמואל בנהרדעא (בבא מציעא טז:), ורב נחמן בנו, היה תלמידו של שמואל, אותו כינה "רבנו" (עירובין טז:). הוא היה גם תלמידו של רבה בר אבוה שהיה מראשי הגולה, ואת בתו החכמה ילתא, נשא לאשה. במהלך מלחמה עם מושל תדמור פפא בר נצר, נחרבה נהרדעא והוא עבר יחד עם רבו- רבה בר אבוה למחוזא. רב נחמן התברך בשבעה בנים תלמידי חכמים (תענית ה:). הידועים שבהם: מר זוטרא, רבה ורבין. גדול תלמידיו היה האמורא רבא.

סתם רב נחמן בשי"ס

במסכת גיטין (לא:) נחלקו רש"י ותוס' מי הוא "רב נחמן" המוזכר בתלמוד ללא שם אביו. מרש"י משמע שזהו רב נחמן בר יצחק, אך תוס' הוכיחו מכמה מקורות שזהו רב נחמן בר יעקב.

דיין מומחה

רב נחמן בר יעקב היה דיין מומחה, ולבית הדין שלו, שהיה סמוך לבית ראש הגולה, הגיעו מתדיינים רבים ולכן דיינים אחרים התבטלו כלפיו (בבא בתרא סה.) וההלכה נפסקה כמותו בדינים (כתובות יג.) כגון תקנתו ב "שבועת היסט": לחייב את מי שכופר בכל התביעה נגדו שישבע ויפטר מתשלום, או, אם הוא רוצה, יוכל להעביר את השבועה לתובע- שהוא יישבע ויקח הכל. מטרת השבועה הזו- להסית אותו (כלומר להשפיע עליו) להודות (שבועות מ:).

"טעיתי"

על אף גדולתו בתורה ומומחיותו בדינים, לא חשש רב נחמן לענות על שאלות תלמידו בגירסת המשנה וגם להלכה, ש "אינו יודע" (שבת סו.) או להודות ברבים על טעותו (עירובין טז:).

תורת ארץ ישראל

רב נחמן הוקיר מאד את ארץ ישראל וחכמיה. פעם אחת פרצה מגיפה בארץ ישראל, ורב נחמן גזר תענית בבבל, באומרו: "אם הגבירה לוקה, שפחה לא כל שכן!" (תענית כא:). בכל הלכה שהסתפק בה היה שואל את חכמי ארץ ישראל (כגון ביצה כה:) וגם דחה הלכה ששמע מפי רבו שמואל מפני הלכה שנאמרה בארץ ישראל (שבת קח:).

הברכה המיוחדת

חכמי ארץ ישראל היו מצויים בביתו תדיר (כגון ברכות נא:) באחד מהביקורים האלה, ברכו האמורא רבי יצחק את הברכה הידועה: משל לאדם שהיה הולך במדבר והיה עייף וצמא, ומצא אילן שפירותיו מתוקים וצילו נאה ואמת המים עוברת תחתיו. אכל מפירותיו ושתה ממימיו וישב בצילו. וכשביקש ללכת אמר: "אילן! אילן! במה אברכך? אם אומר לך שיהיו פירותיך מתוקים- הרי פירותיך מתוקים, שיהא צילך נאה- הרי צילך נאה, שתהא אמת המים עוברת תחתך- הרי אמת המים עוברת תחתך. אלא יהי רצון, שכל נטיעות שנוטעים ממך יהיו כמותך. אף אתה (רב נחמן), במה אברכך? אם בתורה- הרי תורה, אם בעושר- הרי עושר, אם בבנים- הרי בנים. אלא יהי רצון שיהיו צאצאיך כמותך (תענית ה: - ו.)

רב ששת

תלמידים של שמואל ורב הונא, וחברם של רב נחמן בר יעקב ושל רב חסדא. הוא לימד תורה בעיר שילחי שעל שפת נהר החידקל. בין תלמידיו היה האמורא רבא.

בקיאותו

רב ששת היה שקדן גדול (פסחים סח:) ובקיא במשנה, בברייתא ובמדרש (שבועות מא:). במסכת עירובין (זט.) מסופר, שרב חסדא נפגש עם רב ששת והם ישבו ללמוד, ושפתותיו של רב חסדא היו רועדות מבקיאותו של רב ששת. הגמרא במסכת זבחים (צו:) מספרת שרבי יצחק בר יהודה היה רגיל ללמוד אצל רמי בר חמא, אך יום אחד עזב אותו והלך ללמוד אצל רב ששת. רמי בר חמא הקפיד עליו וטען כנגדו שהוא בעל גאווה: "וכי חושב אתה שאם הלכת ללמוד אצל רב ששת- כבר נהיית כמוהו?" ורבי יצחק ענה לו: "עברתי ללמוד אצלו משום שכשהייתי שואל את כבוד הרב שאלה, הרב היה מתרץ מסברא, אך אני הייתי מוצא ברייתא כנגד אותה סברא. אצל רב ששת כל הברייתות סדורות בפיו, וכשהייתי מוצא ברייתא הנוגדת את פסיקתו, הוא היה מביא ברייתא אחרת התומכת בה". ואכן, רב ששת היה רגיל לענות על שאלות במלה "תניתוה" (כלומר: שנינו זאת), או "מנא אמינא לה ? דתניא..." (מהיכן אמרנו זאת ? שנינו כבר בברייתא).

סגי נהור

רב ששת היה עיוור (ברכות נח.) וחלש בבריאותו (פסחים קח.), אך בחכמת התורה שבו, הוא ראה גם מה שאנשים בריאים לא רואים. פעם אחת יצא רב ששת יחד עם כל בני עירו לקבל את פני המלך. צדוקי אחד הקניט אותו על עוורונו ואמר לו: "כדי לשאוב מים מהנהר מוליכים לשם כדים שלמים ולא כדים שבורים", אך רב ששת הוכיח לו שהוא רואה טוב ממנו: כשעברו, ברעש גדול, שתי הפמליות המקדימות את פמליית המלך, אמר הצדוקי: "הנה פמליית המלך", אך רב ששת אמר שהמלך עדיין לא הגיע. לבסוף, בשקט מוחלט, הגיעה פמליית המלך, והצדוקי שתק, אך רב ששת אמר: "ודאי עכשיו עובר המלך", שהרי מלכות שבארץ היא כמלכות הרקיע, בהסתמכו על הפסוק: "צא ועמדת בהר לפני ה', והנה ה' עובר, ורוח גדולה וחזק מפרק הרים ומשבר סלעים לפני ה', לא ברוח ה'. ואחר הרוח רעש, לא ברעש ה'. ואחר הרעש אש, לא באש ה'. ואחר האש קול דממה דקה" (ברכות נח.).

הגמרא במסכת גיטין (זט:) מספרת שריש גלותא שאל את רב ששת מדוע הוא נמנע מלסעוד אצלו, ורב ששת ענה שעבדי ריש גלותא חשודים בעיניו על איסור אבר מן החי. כדי להוכיח זאת הוא ביקש ממשמשו שיעלים רגל אחת מבהמה שהוגשה לסעודה, ואחר כך שאל את עבדי ריש גלותא היכן הרגל הרביעית. כשהביאו רגל נוספת (שנטלו אותה מן החי) הבין ריש גלותא שרב ששת צדק, אך הפציר בו שמעתה ישלח את משמשו לבדוק את כשרות הבשר וכך יוכל לסעוד עמו. רב ששת הסכים, ועבדי ריש גלותא ניסו להורגו בערמה. הם תחבו בתוך הבשר עצם קטנה כדי שרב ששת ייחנק. רב ששת מישש את הבשר, גילה את העצם והחביאה בבגדיו. כשאמרו העבדים לריש גלותא שרב ששת לא אכל מהאוכל, אמר רב ששת שזה מפני שהבהמה שנשחטה היתה בעלת שחין. בדקו ומצאו שאכן צדק... עבדי ריש גלותא לא התייאשו. הם כרו לו בור עמוק מכוסה במחצלת, כדי שיעבור שם וימות... רב חסדא כחכח בגרונו כדי שרב ששת יבין שטמנו לו מלכודת, ורב ששת ביקש מילד אחד שהיה שם: "פסוק לי

פסוקך". הילד ענה: "נטה על ימינך או על שמאלך" (שמואל ב, ב, כא) ורב ששת סימן למשמשו לעקוף את הבור וכך הצליחו להינצל (גיטין סח.).

רב המנונא הראשון

תלמידו המובהק של רב (בבא קמא קו.). במסכת סנהדרין (יז:) כתוב שבכל מקום שמוזכר בש"ס "אמר רבי" (= נאמר בישיבתו של רב) הכוונה לרב המנונא. כמו כן, הוא כונה "ספר מלחמות" שהוא כינוי לספר תורה (מו"ק כה:).

הדור השני של אמוראי א"י

רבי יוחנן

קדוש בבטן אמו

מעשה באשה מעוברת שהריחה מאכל ביום הכיפורים. באו לפני רבי יהודה הנשיא ואמר: "לכו לחשו לה שיום הכיפורים הוא", ולחשו לה ונרגעה. קרא עליו רבי את הפסוק (בירמיה א, ה) "בְּטָרִם אֶצְרֶךָ בְּטֶן יְדַעְתִּיךָ". אותו עֶבֶר היה רבי יוחנן. (יומא פב:). באותה עת- מת אביו, ולאחר לידתו- מתה אמו (קידושין לא:), ולכן סבו גידל אותו. בצעירותו זכה לשמוע תורה מפי רבי שמעון בן אלעזר (ירושלמי מעשרות א, ב) ובישיבתו של רבי יהודה הנשיא בציפורי, שם ישב בשורות האחרונות, שבע עשרה שורות אחרי האמורא רב (חולין קלז:), וגם אז אמר עליו רבי יהודה הנשיא שעתיד הוא להיות מורה הוראה בישראל (פסחים ג:). אחר כך למד רבי יוחנן תורה מפי רב ומפי רבי חנינא בר חמא. הוא למד גם בישיבתו של רבי ינאי בעכברא ובישיבתו של רבי אושעיא, שהיה רבו המובהק, בקיסרין.

"ביקשתי לעסוק בתורה"

הוריו של רבי יוחנן הורישו לו רכוש רב ונכסים, אך הוא מכר אותם כדי שיוכל ללמוד תורה. במדרש (ויקרא רבה ל, א) מסופר על רבי יוחנן שהיה מטייל ועולה מטבריה לציפורי יחד עם רבי חייא בר אבא תלמידו, וכשהגיעו לשדה אחד, אמר רבי יוחנן: "רואה אתה שדה זה ? שלי היה ומכרתיו, בשביל שביקשתי לעסוק בתורה". הגיעו לכרם אחד, ואמר: "רואה אתה כרם זה ? שלי היה ומכרתיו, בשביל שביקשתי לעסוק בתורה". הגיעו לכרם זית אחד, ואמר: "רואה אתה כרם זית זה ? שלי היה ומכרתיו, בשביל שביקשתי לעסוק בתורה".

"השעה עומדת לו"

גם כאשר אזל הכסף לרבי יוחנן, הוא המשיך ללמוד תורה, אך כשהגיע לחרפת רעב, נאלץ לחפש פרנסה. יחד עם חברו אילפא יצא לדרך והם ישבו לנוח תחת גדר רעועה. לפתע שמע רבי יוחנן קולות של שני מלאכים, כשהאחד אומר לחברו: "הבה נפיל עליהם את הגדר ונהרגם, כיון שמניחים חיי עולם ועוסקים בחיי שעה, אך השני אמר: "הנח להם, יש בהם אחד שהשעה עומדת לו". כשהבין רבי יוחנן שרק הוא שמע את שיחת המלאכים, ידע שהבשורה מיועדת לו, ולכן חזר לעסוק בתורה (תענית כא.).

הישיבה בטבריה

כשהתמנה רבי יוחנן לראש הישיבה בטבריה, נהרו אליה גדולי התלמידים, כגון: רבי אלעזר בן פדת, רבי אמי, רבי אסי, רבי אבהו, רבי חייא בר אבא, רבי שמעון בר אבא ורבה בר בר חנה. הישיבה היוותה את המרכז התורני החשוב ביותר באותה תקופה, ובה נכתב התלמוד הארץ ישראלי הקרוי "התלמוד הירושלמי".

התלמוד הירושלמי

מאמריו של רבי יוחנן מצויים לאורך כל התלמוד הירושלמי, ומשם הובאו גם לתלמוד הבבלי. רבי יוחנן היה מדקדק בכל מלה במשנה, קבע נוסח מדויק, השלים משניות חסרות, באר ופסק להלכה.

מאמריו באגדה

רבים הם מאמריו של רבי יוחנן באגדה. להלן כמה מהם העוסקים בלימוד התורה: "בנאיך- אלו תלמידי חכמים, שעוסקים בבניינו של עולם כל ימיהן" (שבת קיד.). "כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה' צ-באות הוא- אם דומה הרב למלאך ה' צ-באות.. יבקשו תורה מפיהו, ואם לאו- אל יבקשו תורה מפיהו" (חגיגה טו:). "כל הקורא (בתורה) בלא נעימה ושונה (משנה) בלא זמרה, עליו הכתוב אומר: "וגם אני נתתי להם חוקים לא טובים" (מגילה לב.). "לא תימצא התורה בגסי הרוח" (עירובין נה.). "אין דברי תורה מתקיימין אלא במי שמשים עצמו כמו שאינו, שנאמר: "והחכמה מאין תימצא" (סוטה כא:).

תפילותיו

רבי יוחנן תיקן את ברכת "הערב נא ה' א-להינו את דברי תורתך בפינו ובפיפיות עמך בית ישראל ונהיה אנחנו וצאצאינו וצאצאי עמך בית ישראל כולנו יודעי שמך ועוסקי תורתך, ברוך אתה ה' המלמד תורה לעמו ישראל" הנאמרת כחלק מברכות התורה בסיום ברכות השחר.

לימוד ללא הפסקה

בירושלמי (ברכות ה, א) מסופר שרבי יוחנן היה לומד בבית הכנסת הבבלי של ציפורי. מושל העיר הרומאי עבר שם ורבי יוחנן לא הפסיק ממשנתו לקום לפניו ולכבדו. כשבאו עבדי השר ורצו להכות אותו אמר להם השר "הניחוהו ! בנימוסו של בוראו הוא עוסק".

לשון מקרא וחז"ל

במסכת חולין (קלז:): מסופר שרבי יוחנן ראה את איסי בר היני לומד עם בנו ושונה לו במשנה את המלה "רחלים" כפי שהיא מופיעה בתורה. רבי יוחנן תיקנו לומר "רחלות" כפי שהיא מופיעה במשנה, כי "לשון תורה לעצמה ולשון חכמים לעצמם". (עיי' גם מסכת ע"ז נח:).

משפירי ירושלים

הגמרא במסכת בבא מציעא (פד.) מצטטת את רבי יוחנן שאמר על עצמו שהוא מהאנשים היפים שנשארו מירושלים כשהיתה בבניינה. אחר כך אמרה הגמרא: "הרוצה לראות יפיו של רבי יוחנן, יביא כוס של כסף שיצא זה עתה מהצורף וימלאנו גרעינים של רימון אדום, ויעטרו בזר של ורד אדום על פיו ויניחנו בין חמה לצל, ואותו זוהר היוצא מאותה הכוס הוא רק מעין יופיו של רבי יוחנן". הגמרא במסכת ברכות (ה:): מספרת שרבי אלעזר בן פדת ורבי יוחנן בכו על יופיו שעתיד להתבלות בעפר. (המהרש"א מבאר שהם לא בכו על יופיו החיצוני אלא על זכרון חורבן ירושלים).

מרפא חולים

הגמרא במסכת ברכות (ה:): מספרת שרבי יוחנן היה חולה מאד, ונכנס רבי חנינא בר חמא לבקרו. כששאלו האם הייסורין חביבין עליו, ענה רבי יוחנן: "לא הן ולא שכרן", ורבי חנינא הושיט לו יד והקימו מחוליו. כשחלה רבי אלעזר בן פדת, נכנס רבי יוחנן לבקרו וראה שהוא שוכב בבית חשוך. כשגילה את זרועו נוצר אור גדול בבית, והוא הקים אותו מחוליו.

מנחם אבלים

לרבי יוחנן היו עשרה בנים וכולם מתו בחייו. רש"י מבאר שעבור אדם גדול כמוהו היו אלו ייסורים של אהבה. כשהלך לנחם אבלים, הוא היה מציג לפניהם אחת מעצמותיו של בנו העשירי ומנחם אותם.

"בן הנפח"

כינויו של רבי יוחנן היה "בן הנפח". במפרשים הובאו כמה סיבות: או שאביו היה נפח, או שזה רמז ליופיו של רבי יוחנן בלשון סגי נהור (סנהדרין צו. ברש"י ד"ה "טבא"). במסכת בבא מציעא (פה:): מסופר על רבי יוסי בר חנינא שנגלה בחלום לרבי זירא, ואמר לו שהוא לומד במתיבתא דרקיעא אצל רבי יוחנן, ורבי יוחנן לומד אצל רבי ינאי, ורבי ינאי לומד אצל רבי חנינא, ורבי חנינא לומד אצל רבי חייא. כשנשאל רבי יוסי מדוע רבי יוחנן לא לומד אצל רבי חייא, ענה: "וכי יכול בן הנפח להיכנס למקום של זיקוקין ולפידי אש?". וביאר המהרש"א שזהו משל: הנפח מנפח גחלים להבעירן

אבל במקום שכבר יש שם זיקוקין ולפידי אש- לא צריך נפח. רבי יוסי בר חנינא המשיל את רבי יוחנן לנפח שיש בידו להבעיר האש ולהחזיר התורה ליושנה אבל בישיבתו של רבי חייא אין צורך במי שיבעיר את אש התורה שהרי הוא עשה בפועל שהתורה לא תשתכח.

רבי שמעון בן לקיש

בצעירותו

בראשית ימיו היה רבי שמעון בן לקיש תלמידם ומשמשם של גדולי ישראל, כמו בר קפרא (פסחים טו.), רבי יהושע בן לוי (ירושלמי מו"ק ב, ד) רבי חנינא (שבת קיד.) ורבי אושעיא (יבמות נז.), אך בהיותו דחוק בפרנסה מכר את עצמו לחבורת לודיים (= אוכלי אדם. רש"י). הוא ידע שיום אחד הם יתכוונו להרגו, ולכן הכין מראש שק קשור באבן. כשהחליטו הלודיים להרגו, הם איפשרו לו לבקש את בקשתו האחרונה. הוא אמר להם שברצונו לקשור את כולם ולתת להם מכה בשק שאחז בידו. הלודיים הסכימו, ורבי שמעון, שהיה חזק מאד, היכה אותם באותו שק וכך מתו כולם (גיטין מז.).

"חילך לאורייתא"

אחר כך היה ריש (= ראש השודדים) לקיש שודד דרכים, והוא ראה את רבי יוחנן (שהיה יפה תאר) מעברו השני של הנהר. ריש לקיש חשב שזאת אשה והוא דילג מעל אפיק הנהר. רבי יוחנן אמר לו: "חילך לאורייתא" (= כחך ללימוד התורה), והבטיח לו שאם יחזור בתשובה יציע לו את אחותו לאשה. באותו רגע קיבל ריש לקיש על עצמו לחזור בתשובה, וכיוון שכך, בקושי היה לו כח לצאת מהנהר. אחר כך לימדו רבי יוחנן תורה ומשנה, עד שהיה לאדם גדול (בבא מציעא פד.).

שקידתו בתורה

ריש לקיש למד תורה בהתמדה עצומה. לפני שנכנס לשיעור של רבי יוחנן הוא היה חוזר על הלימוד ארבעים פעם (תענית ח.) ומרוב שהיה עסוק בלימוד, התקיים בו הפסוק (משלי ה, יט): "בְּאֵהֶבְתָּהּ תִּשְׁגָּה תְּמִיד" (ירושלמי ברכות סג:).

בישיבה בטבריה

בזמן השיעור של רבי יוחנן היה ריש לקיש מתפלפל עמו ומקשה עליו עשרים וארבע קושיות. רבי יוחנן היה מתרץ עשרים וארבעה תירוצים, ומתוך כך היתה ההלכה מתבררת היטב (בבא מציעא פד.). אחרי השיעור, היה ריש לקיש חוזר על הנלמד בפני התלמידים (בבא קמא קיז.). בכמה הזדמנויות נחלקו רבי יוחנן וריש לקיש, ורבי יוחנן

קיבל את דעתו, באמרו: "ומה אעשה? שכנגדי חלוק עליי" (כתובות נד: פד:). בירושלמי (ברכות ח, ו) כונו שניהם: "שני גדולי עולם".

אוהב ישראל

בירושלמי (תרומות, סוף פרק ח) מסופר שפעם נחטף רבי אמי, והתייאשו החכמים מלהצילו, וריש לקיש סיכן את עצמו כדי להצילו מידי שוביו. כמו כן, הציל את ממונו של רבי יוחנן שנשדד ממנו. במדרש (שיה"שר א, ו) מסופר, שריש לקיש ורבי אבהו נכנסו בשערי העיר קיסריה (שבה התגוררו אנשים שהיו רחוקים מתורה ומצוות). אמר רבי אבהו: "אנו נכנסים לעיר של חירופין וגידופין". ירד ריש לקיש מחמורו, נטל חול מהאדמה, הניחו בפיו, ואמר: "אין הקב"ה רוצה במי שאומר דילטוריא על ישראל".

אוהב ארץ ישראל

ריש לקיש הביע את אכזבתו מגולי בבל שלא מיהרו לחזור לארץ ישראל בסיום הגלות, אלא עלו כבודדים. יום אחד כששחה בנהר הירדן, הגיע רבה בר בר חנה (שעלה מבבל) ונתן לו ידו כדי לסייע לו לעלות מהנהר. אמר לו ריש לקיש: אני שונא את בני בבל (שלא עולים לארץ ישראל), שהרי כתוב (בשיר השירים ח, ט) "אם חומה היא- נבנה עליה טירת כסף, ואם דלת היא- נצור עליה לוח ארז" אם עשיתם עצמכם כחומה ועליתם כולכם בימי עזרא- נמשלתם ככסף שאין רקב שולט בו, עכשיו שעליתם כדלתות- נמשלתם כארז שהרקב שולט בו" (יומא ט:).

מאמריו על התורה ולומדיה

"אין דברי תורה מתקיימין אלא במי שממית עצמו עליה" (ברכות סג:). ובארו המפרשים שהתורה "מתקיימת", כלומר היא לא משתכחת, ויזכה הלומד לכוון לאמיתה של תורה, ובלבד שהוא "ממית" עצמו, כלומר עוזב את כל ענייני העולם הזה ומתמסר ללימוד.

"כל העוסק בתורה בלילה הקב"ה מושך עליו חוט של חסד ביום" (ע"ז ג:). ובאר רש"י שהקב"ה נותן חנו בעיני הבריות, כי בדרך כלל אדם שנשאר ער בלילה, למחרת הוא סר וזעף, אך ללומד תורה בלילה יש קרון פנים מיוחד (מהרש"א). ויכול להשיב על שאלות בהלכה בנחת וישוב הדעת (המאירי).

"שני תלמידי חכמים הנוחים זה לזה בהלכה- הקב"ה מקשיב להן, שנאמר (מלאכי ג, טז): "אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו" (שבת סג:).

"כל המלמד את בן חברו תורה- מעלה עליו הכתוב כאילו עשאו, שנאמר (בראשית יב, ה): "ואת הנפש אשר עשו בחרן" (סנהדרין צט:). וכפי שתרגם שם אונקלוס: "דשעבידו

לאורייתא בחרן". והסביר המהרש"א שלפני שהאדם יודע את דרכי התורה- הוא אינו מותר מן הבהמה, אך בידיעת התורה הוא נבדל משאר בעלי החיים, ונעשה אדם- וזו תכלית יצירתו.

פטירת ריש לקיש ורבי יוחנן

יום אחד נחלקו רבי יוחנן וריש לקיש בבית המדרש בנוגע לדין בהלכות קבלת טומאה של כלים, וכך נחלקו: "הסייף, החרב, והסכין, והפגיון, והרומח, ומגל יד ומגל קציר... מקבלין טומאה משעת גמר מלאכתן. ומאימתי הוא גמר מלאכתן? רבי יוחנן אמר: משיצרפם בכבשן, וריש לקיש אמר: משיצחצחון במים". אמר רבי יוחנן לריש לקיש: לסטים – יודע את אומנותו. (רבי יוחנן התכוון בכך לשכנע את בני הישיבה שריש לקיש צודק כי הרי הוא היה בקי באותם כלים). אמר לו ריש לקיש (שחשב שרבי יוחנן מקנטר אותו): אם כן, מה הועלת לי בכך שהחזרת אותי בתשובה? הרי שם, כשהייתי ראש הלסטים, כולם קראו לי "רבי" וגם כעת קוראים לי "רבי"! (ובאר המהרש"ל שריש לקיש התכוון לומר לו שאסור להזכיר לו את עובדת היותו לסטים, כשם שאסור לומר לבעל תשובה "זכור מעשיך הראשונים". והוסיף המהרש"א שרבי יוחנן חשב שריש לקיש התכוון לומר שהוא ידע את ההלכה הזו לפני שהפך להיות לסטים, ומה הועיל לו רבי יוחנן בזה שלימדו תורה). ענה לו רבי יוחנן: הועלתי לך בזה שקירבתי אותך תחת כנפי השכינה.

כיון שכך, חלשה דעתו של רבי יוחנן, וריש לקיש נעשה חולה. אשתו של ריש לקיש, שהיתה אחותו של רבי יוחנן, בקשה מאחיה שיתפלל עליו אך רבי יוחנן סרב, וריש לקיש נפטר. הצטער רבי יוחנן מאד, והחכמים בקשו מרבי אלעזר בן פדת שילמד איתו תורה כדי שיישב את דעתו. ישב רבי אלעזר לפני רבי יוחנן, ועל כל דבר חידוש שאמר רבי יוחנן, הביא לו רבי אלעזר ראיה מברייתא. אמר לו רבי יוחנן: "אינך יכול למלא את מקומו של ריש לקיש, משום שעל כל חידוש שאמרת הוא היה מקשה עליי ומחדד את סברתי, ואילו אתה מביא לי ראיות לדעתי, אך אני כבר יודע שמה שאמרת הוא נכון. קרע רבי יוחנן את בגדיו, בכה וצעק: "היכן אתה ריש לקיש?" עד שנטרפה דעתו. התפללו החכמים עליו שימות, והוא נפטר (בבא מציעא פד.). הקשה רבי חיים שמואלביץ זצ"ל: למה חכמים לא ביקשו עליו רחמים שיבריא? וענה, שלא היה בכך שום תועלת, כי לא היה רבי יוחנן סובל את העדר תלמידו ריש לקיש ושוב היתה נטרפת דעתו, שהרי רבי יוחנן הביא את העצם של בנו העשירי כדי לנחם את האבלים, והדברים מבהילים עד מאד, לראות כח סבלו של רבי יוחנן שאיבד את כל בניו והיה מסוגל לשאת עמו עצם מגופו של בנו הקטן ולהראותו לפני אבלים ולנחמם בזה. ועם כל כח סבלו זה, כיון שאיבד את תלמידו לא היה מסוגל לעמוד בשברו זה עד שנטרפה דעתו, וכמו שכתב הרמב"ם (בהלכות רוצח ושמירת הנפש ז, א): "וְחַיִּי בְּעַלְי חֲכָמָה וּמְבַקְשִׁיהָ בְּלֹא תִלְמוּד תּוֹרָה- כְּמִיתָה חֲשׂוּבִין".

הגמרא במסכת תענית (ט). מספרת שריש לקיש השאיר אחריו בן חריף כמותו שהתנצח עם רבי יוחנן בדברי אגדה (עיין שם).

רבי אלעזר בן פדת

רבי אלעזר נולד למשפחת כהנים בבבל (מו"ק כח.). הוא היה תלמידם של רב ושמואל (כתובות עז). אחר כך עלה לארץ ישראל, וכאן למד תורה מפי רבי חנינא בר חמא (ברכות כז:), מפי רבי אושעיא (ברכות לב:), ובישיבתו של רבי יוחנן בטבריה (בבא מציעא פד.).

לאחר פטירתו של ריש לקיש הוא היה חברותא של רבי יוחנן, ואחרי פטירתו של רבי יוחנן, שימש רבי אלעזר כראש הישיבה, אך נפטר באותה שנה (איגרת רב שרירא גאון).

תלמידו של רבי יוחנן

בירושלמי (ברכות ב, א) מובא שרבי יוחנן הקפיד על תלמידו רבי אלעזר בשני דברים: על שאינו דורש בשלומו, ועל כך שהוא מוסר הלכות ואינו מזכיר שהם משמו. חבריו של רבי אלעזר פייסו את רבי יוחנן באמרו שרבי אלעזר הוא בבלי, ובבבל אין זה מכובד שהקטן דורש בשלום הגדול. ועל מסירת ההלכות אמרו, שכך נהג גם התנא רבי מאיר: כשהיה מוסר הלכות מבית מדרשו של רבי ישמעאל הוא היה מוסר זאת בשמו, אך כשהיה מוסר הלכות של רבי עקיבא רבו, הוא לא היה מזכירו בשמו, משום שכולם ידעו שרבי מאיר הוא תלמידו של רבי עקיבא.

בגמרא (חגיגה יג.) מסופר שרבי יוחנן רצה ללמד את רבי אלעזר את הברייתא של מעשה מרכבה, אך רבי אלעזר אמר לו שהוא עדיין לא נהיה זקן (כלומר לא הגיע לגיל חמשים. רבנו חננאל). אחרי שנפטר רבי יוחנן, אמר רבי אמי לרבי אלעזר: "בוא ואלמדך מעשה מרכבה", ורבי אלעזר ענה לו: "אם הייתי זוכה, הייתי לומד מעשה מרכבה כבר אצל רבי יוחנן". המהרש"א מסיק מכאן שאין לעסוק הרבה בתורת הקבלה, וכל שכן שאין לדרוש בעניני קבלה ברבים, כי חכמת הקבלה עוסקת בדברים שהם למעלה ממעשה מרכבה. וראיה לדבר, מכך שלא מצינו רמז לחכמת הקבלה, לא בתלמוד, ולא בכל מדרשי התנאים האחרים, וראוי להסתירה ולא לגלותה.

לימוד תורה מתוך הדחק

רבי אלעזר היה עני מרוד. הגמרא (במסכת תענית כה.) מספרת שפעם אחת היה רבי אלעזר צריך להקיז דם לצורך רפואי, אך לא היה לו כלל אוכל כדי להתחזק כי אם שן אחת של שום, והוא אכל אותה והתעלף. (עיי' שם בגמרא, שם מסופר על חלומו המופלא של רבי אלעזר והדו-שיח שלו עם הקב"ה על פרנסתו). על אף עניו, לא רצה רבי אלעזר ליהנות משום אדם: פעם אחת שלחו לו מתנות מבית הנשיא ולא קיבל, וכשהזמינוהו לסעוד אצלם, לא בא ואמר: "זכי אינכם רוצים שאחיה? הרי כתוב בספר משלי (טו, כז): "וְשׁוֹנֵא מִתְּנַת יְחִיָּה" (מגילה כה.).

בעל צדקה

בירושלמי (בבא מציעא ב, ג) מסופר שלרבי אלעזר הזדמנה מטבע והוא איבד אותה בכוונה בקרבת ביתו של רבי שמעון בר אבא, וכשרצה רבי שמעון להחזיר לו אותה, אמר לו רבי אלעזר שהוא כבר התייאש ממנה. בש"ס יש מאמרים רבים בשם רבי אלעזר אודות מצוות הצדקה: "גדול העושה צדקה יותר מן הקרבנות" שנאמר (משלי כא, ג) "עֲשֵׂה צְדָקָה וּמִשְׁפָּט נִבְחָר לַיהוָה מִזִּבְחַ" (סוכה מט:), וביאר רלב"ג שגדול בעיני הקב"ה מי ששומר דרכי התורה ממי שחוטא ומביא כפרה על חטאו. "גדולה גמילות חסדים יותר מן הצדקה. שנאמר (הושע י, יב): "זָרְעוּ לָכֶם לְצִדְקָה קִצְרוּ לָפִי חֶסֶד". וביאר המהרש"א שהעושה צדקה- דומה ל "זורע" כי ייתכן שלא יקבל עליה שכר, משום שאם יעשה עבירה היא תכבה את

האור הרוחני שנוצר מעשיית הצדקה (ראה מסכת סוטה כא.), אך העושה חסד דומה ל "קוצר" כי במצוות גמילות חסדים יש אור רוחני גדול ששום עבירה אינה יכולה לכבות. "גדול המעשה צדקה (= המתרים אחרים למצוות צדקה) יותר מן העושה" (בבא בתרא ט.) וביאר היעב"ץ שזה משום שצערן של המתרים גדול, שהרי הוא סופג עלבונות מבני אדם, ולכן שכרו גדול. "גדול העושה צדקה בסתר יותר ממה רבינו, שהרי במשה רבנו כתוב: "כי יגורתי מפני האף והחמה", ואילו בעושה צדקה בסתר כתוב (משלי כ"א י"ד): "מִתֵּן בְּסֵתֶר יִכְפֹּה אָף וְשִׁחַד בְּחֶק חֲמָה עֲזָה". (בבא בתרא ט:). רש"י ביאר ש "אף" ו "חמה" הם שני לגיונות קשים של הקדוש ברוך הוא, המיועדים להעניש את החוטאים. בכוחה של הצדקה בסתר להסיר את האף והחמה יותר מתפילת משה רבנו.

"מרא דארעא דישראל"

רבי אלעזר היה בקיא בדיני טהרה, ויכול היה לפסוק על פי ריח. חברו, רבי אמי, קרא עליו את הפסוק "סוד ה' ליראיו". (המהרש"א ביאר על פי הגמרא במסכת סנהדרין שמלך המשיח יודע להבחין ולפסוק על פי הריח, משום יראת ה' שבו שנאמר (ישעיהו יא, ג) "והריחו ביראת ה'", ואם כן גם רבי אלעזר שפסק על פי הריח ודאי שירא ה' הוא ולכן זכה לחכמה שכזו). רבי אלעזר נקרא בפי כל "מרא דארעא דישראל" (= רבה של ארץ ישראל), וביאר המהרש"א שמחמת בקיאותו נקרא כן, משום שאוירא דארץ ישראל מחכים והוא שהשפיע על רבי אלעזר חכמה יתירה זו, ונקרא על שם הגורם לחכמתו. בגמרא (מסכת בבא קמא קיז:) כתוב, שרבי אלעזר בן פדת ורבי שמעון בן אליקים היו דיינים מומחים בדיני גרמא בנזיקין (דיני היזק בעקיפין, שנדרשת בהם מומחיות לדעת האם הוא מזיק או לא, ומה מידת ההיזק).

"ורב שלום בניך"

רבי אלעזר דרש בשם רבי חנינא רבו: "תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם, שנאמר (ישעיה נד, יג): "וְכָל בְּנֵיךָ לְמוֹדֵי ה' וְרַב שְׁלוֹם בְּנֵיךָ". אל תקרי "בְּנֵיךָ" אלא "בוֹנֵיךָ"... (תלמידי חכמים נקראים "בנאים" כיון שהם עוסקים בבנינו של עולם ובכך הם מרבים שלום בעולם. הגר"א מבאר ש "בְּנֵיךָ" הם ראשי התבות של ארבע המסכתות המסתיימות בדרשה זו: ברכות, נזיר, יבמות וכריתות).

סתם "רבי אלעזר"

כשכתוב בש"ס "רבי אלעזר" סתם, הרי הוא רבי אלעזר בן פדת (רש"י במסכת שבת יט:). וכשכתוב "שלחו משם" התכוונו חכמי בבל למימרות משמו של רבי אלעזר שהגיעו מארץ ישראל (סנהדרין יז:).

לרבי אלעזר היה בן ושמו פדת (מו"ק כ.). הוא היה מתורגמן של רבי אסי (כלומר חוזר על דבריו לפני התלמידים). אם רבי אסי היה אומר הלכה משם רבו- רבי אלעזר, שרבי פדת שמע אותה בעצמו מאביו, הוא היה אומר: "כך אומר רבי בשם אבי", ואם הוא היה מוסר הלכה משם רבי אלעזר שרבי פדת לא שמע אותה בעצמו, הוא היה אומר: "כך אומר רבי בשם רבי אלעזר" (ירושלמי מגילה ד, י ועיין עוד במסכת קידושין לא:).

רבי יהודה נשיאה הראשון

הוא בנו ותלמידו של רבן גמליאל השלישי (ירושלמי ביצה א, יא), ונכדו של רבי יהודה הנשיא. במסכת שמחות (ה, ד), מסופר עליו ועל אחיו הלל שהיו מטיילים בעיירות הגליל ומתקבלים בכבוד גדול על ידי תושביהם. התוספות (במסכת ע"ז לא: ד"ה "אשר") מביא בשם רש"י ורשב"ם שבמשנה ובברייתא הוא נקרא "רבי" או "נשיא" אך בלשון הגמרא הוא נקרא "נשיאה".

בית דין שריא

במשנה במסכת ע"ז (ב, ו) כתוב: "...רַבִּי וּבֵית דִּינּוֹ הִתִּירוּ בְּשָׁמֶן..." המפרשים ביארו שהפסקה הזו היא תוספת מאוחרת שנכנסה למשנה, ואין הכוונה לרבי יהודה הנשיא אלא לנכדו- רבי יהודה נשיאה, שהוא ובית דינו התירו לאכילה שמן של גוים שהיה אסור לאכילה עד כה. בעקבות כך נקרא בית הדין שלו "בית דין שריא" (= בית דין המתיר). בירושלמי כתוב שהסיבה להיתר זה היתה שאיסור זה לא התפשט בכל ישראל, ולכן נימנו עליו והתירוהו, וסמכו על מה שאמרו חכמים שאין גוזרים גזירה על הציבור אלא אם כן רוב הציבור יכולים לעמוד בה.

ענותותו

רבי יהודה השתמש בכח נשיאותו כדי לקיים את דברי החכמים, כגון להוציא ממון מידי חייב (ירושלמי כתובות ט, ב) או אשה מידי בעלה (נדה נב.). בתקופתו הכבידה מלכות רומי את עולה על תושבי הארץ, ורבי יהודה נשיאה נאלץ להעלות את גביית המסים, ולהטיל חובת גביה גם על תלמידי החכמים, שהיו פטורים עד כה מתשלום. ריש לקיש, שהיה תלמידו (נזיר כ:), יצא בגלוי נגד הוראה זו, אך מאימת עבדי הנשיא שביקשו לאסרו, התחבא באחד הכפרים ליד טבריה. רבי יוחנן אמר לרבי יהודה שהוא אינו יכול בלי תלמידו ריש לקיש, ולכן רבי יהודה הבטיח לו שלא יאונה לו כל רע, ואדרבה- הוא יצא בעצמו כדי לקבלו בכבוד גדול. כשראה ריש לקיש את הנשיא מגיע אליו, אמר: "דומה אתה לבוראך, שכאשר בא הקב"ה להוציא את ישראל ממצרים, לא שלח מלאך או שליח, אלא בא בכבודו ובעצמו.." (ירושלמי סנהדרין ב, א). גם רבי יוסי מהכפר מעון שליד טבריה, דרש בחריפות נגד הוראת הנשיא, ואף על פי כן, מחל לו הנשיא על כך כיון שידע שכוונתו לשם שמים (בראשית רבה פ, א). רבי יהודה לבש בגדים פשוטים ורק כשהתבקש על ידי החכמים להחליף לבגדים מפוארים עשה כן (ירושלמי סנהדרין ב, ו). בשנת בצורת אחת גזר רבי יהודה תענית, ביקש רחמים ולא ירדו גשמים,

ואמר: "ראו מה בין שמואל הרמתי ליהודה בן גמליאל.... אוי לו למי שעלתה בימיו כך!
" כיון שחלשה דעתו- מיד ירדו גשמים (תענית כד.).

לימוד תורה של ילדים

רבי יהודה דאג מאד לחינוך ילדי ישראל והוא היה שולח את חכמי ישראל להסתובב בעיירות ולעקוב אחרי מצב החינוך שם (ירושלמי חגיגה א, ז). שני מאמרים ידועים נאמרו בשמו (במסכת שבת קיט:): "אין העולם מתקיים אלא בשביל הבל תינוקות של בית רבן" (= בזכות התורה הטהורה היוצאת מפי אלו שאין בהם חטא). רבי אהרן קוטלר בספר "משנת אהרן" הסביר על פי הגר"א, שאמנם ילדים אינם מצווים על לימוד תורה כמו מבוגרים ולכאורה התורה שלהם אינה כמעלת התורה של המבוגרים, כי "גדול המצווה ועושה ממי שאינו מצווה ועושה", אך יש להבין שבלמוד תורה יש שני עניינים: חובת הלימוד ועצם קיום הלימוד. והוסיף הגרי"ז הלוי בשם הגר"ח שבברכות התורה אנו מברכים על התורה עצמה ולכן גם נשים מברכות אותן. כיון שקיום העולם הוא בזכות התורה עצמה- מעלת התורה של הילדים הטהורים גדולה מתורתם של המבוגרים. "אין מבטלין תינוקות של בית רבן אפילו לבנין בית המקדש". המהר"ל (נתיב התורה, י') כתב שבבית המקדש יש קדושה עליונה המבוססת על מקום באדמה ועל עצים ואבנים, אך התורה של הילדים מבוססת על בני אדם טהורים ללא חטא.

רבי יוסי בר חנינא

מתלמידיו הראשונים של רבי יוחנן, ששנה ברייתות לפניו (מעילה טז:) ונסמך על ידו להוראה (סנהדרין ל:). הוא נתעלה מאד ונעשה תלמיד חבר של רבי יוחנן (בבא קמא לט. ועוד). רבי יוסי היה דיין מומחה ויורד לעומק הדין (בבא קמא לט.) ומשתדל לפשר בין בעלי הדין שינהגו לפנים משורת הדין (ירושלמי בבא מציעא ו, ו).

הגמרא במסכת סנהדרין (יז:) אומרת שכמעט בכל פעם שמופיע בש"ס הביטוי "מחכו עליה במערבא" (= מגחכים על כך בארץ ישראל) הכוונה לרבי יוסי בר חנינא שגיחך על שגיאות הלכתיות שנאמרו בבבל (עיין תוס' שם).

תלמידיו הגדולים היו: רבי אבהו (שבת צד:), רבי אסי (בבא קמא מב:) ורבי חמא בר עוקבא (פסחים נב:). בתוס' (במסכת נזיר כט. ד"ה "הכי גרסינן") מובא שיש גם תנא בשם רבי יוסי בר חנינא "ואין לשבש הספרים" בשל כך.

הדור השלישי של אמוראי א"י

רבי אבהו

רבי אבהו היה תלמידם של רבי יוחנן, ריש לקיש, רבי אלעזר בן פדת ורבי יוסי בר חנינא. הוא הקים ישיבה דוקא בעיר קיסרין שהיתה עיר נכרית, וגם היה דיין יחידי בעיר (ירושלמי סנהדרין א, א). חבריו היו רבי חייא בר אבא (סוטה מ.), רבי אמי ורבי אסי (ירושלמי יבמות ד, יא), ורבי זירא- שהיה תלמיד חבר (ברכות מו.).

קרבתו למלכות

רבי אבהו ניחן בעושר (שבת קיט.) וביופי (בבא מציעא פד.). הוא ידע לדבר בלשון יוונית (ירושלמי יבמות ד, ב) ולייצג את היהודים אצל המושל הרומאי. בבואו לארמון היה מתקבל בכבוד רב, ואפילו השפחות בארמון היו יוצאות ומשוררות: "נשיא לעמו ומנהיג לאומתו, עמוד האור, ברוך בואך לשלום!" (כתובות יז. וראה בריטב"א שם המבאר ששרו לו "ברוך המביאך לשלום" כלומר ברוך הקב"ה המביאך לשלום). כמה פעמים במסכת יבמות (סה:) מובא שרבי אמי ורבי אסי חלקו על רבי אבהו כשציטט מימרא בשם רבי יוחנן, אך מפאת כבודו, שהיה מקורב למלכות, לא הכחישו אותו אלא רק הסבו את פניו ממנו.

ויכוחיו עם הנוצרים

בתקופתו, העמיקו הנוצרים את אחיזתם בארץ, והם יזמו ויכוחים עם חכמי היהודים על פירושי פסוקים. רבי אבהו היה משתתף קבוע באותם ויכוחים ולצורך כך היה מעיין בפירושי המקראות ונעשה בקי בהם (ע"ז ד.).

תשר"ת תש"ת תר"ת

במסכת ראש השנה (לד.) מובא שהחכמים נחלקו בביאור המלה "תרועה" שבתורה, ולכן נחלקו גם בסדרי התקיעות ובמספרן. עד שבא רבי אבהו ותיקן את סדר התקיעות המוכר לנו עד היום.

(בעל המאור, הר"ן והריטב"א כתבו שרב האי גאון נשאל האם לפני תקנת רבי אבהו בני ישראל לא היו יוצאים ידי מצוות שופר, וענה רב האי גאון שמדאורייתא יוצאים בשברים או תרועה או שניהם יחד כי כולם נקראים "תרועה" אלא שהיו להם מנהגים שונים וכל אחד נהג אחרת במקום מושבו, ונראה להדיוטות כאילו שיש בזה מחלוקת ולכן בא רבי אבהו ותיקן שיהיו כולם נוהגים מנהג אחד. אמנם מנהג הראשונים הנ"ל היה לתקוע תשר"ת במלכויות, תש"ת בזכרונות ותר"ת בשופרות, וכן פסק השו"ע, אך לדברי התוס' והרמב"ן ספקו של רבי אבהו היה מדאורייתא האם "תרועה" היא שברים או תרועה או שניהם, ולכן הנהיג רבנו תם לתקוע תשר"ת במלכויות בזכרונות ובשופרות, וכן פסק הרמ"א. המשנה ברורה הביא בשם השל"ה שיש לתקוע תשר"ת תש"ת תר"ת בכל ברכה).

ענותותו

במסכת סוטה (מ.) מסופר על ענותותו של רבי אבהו: אשתו של המתורגמן של רבי אבהו אמרה לאשתו של רבי אבהו, שבעלה אינו צריך לשמוע את דבריו ולתרגם

משום שהוא חכם כמותו, והוא מתכופף כדי לשמוע את דבריו רק משום כבודו. אשתו של רבי אבהו אמרה זאת לבעלה, והוא ענה לה: "וכי מה זה מְשֻׁנָּה? סוף סוף ממני וממנו מתקלס שמו של הקדוש ברוך הוא!"

רבי אבהו ראה שנושים לוחצים את רבי אבא מהעיר עכו, ולכן כשרצו החכמים למנות את רבי אבהו לראש החכמים, אמר להם רבי אבהו שְׁיִמְנו את רבי אבא, משום שמנהג החכמים היה להעשיר את העומד בראשם.

כשרבי אבהו ורבי חייא בר אבא הזדמנו למקום מסוים, והם כובדו לדרוש ברבים, רבי אבהו דרש באגדה ובמקביל דרש רבי חייא בר אבא בהלכה. אט אט עזב הציבור את דרשת רבי חייא בר אבא והלך לשמוע את רבי אבהו. חלשה דעתו של רבי חייא בר אבא, אך רבי אבהו פייסו ואמר לו: "אמשול לך משל. למה הדבר דומה? לשני בני אדם, האחד מוכר אבנים טובות והאחד מוכר מיני סדקית, וגם אני, אנשים באים אלי רק בגלל שדבריי קלים להבנה". אחר כך, ליווה רבי אבהו את רבי חייא בר אבא עד לאכסנייתו כדי לחלוק לו כבוד.

רבי אמי ורבי אסי

רבי אמי היה תלמידם של רבי אושעיא (ירושלמי שבת ג, א), רבי חנינא בר חמא (בבא קמא קה:), רבי ינאי (בכורות נג:), רבי יהושע בן לוי (ברכות ג:), ורבי יוחנן- שהיה רבו המובהק (כתובות סב:). אחרי פטירת רבי אלעזר בן פדת, התמנה רבי אמי לראש הישיבה בטבריה (איגרת רב שרירא גאון).

רבי אסי נולד בבבל. הוא היה תלמידו של שמואל בנהרדעא (ירושלמי עירובין ו, ח) וגם של רב הונא בישיבת סורא (ירושלמי חגיגה א, ח). אחר כך עלה לארץ ישראל, וכאן למד תורה מפי רבי חנינא בר חמא (סנהדרין מג:), רבי יהושע בן לוי (ברכות כט:), ורבי יוחנן- שהיה רבו המובהק (שבת מה:).

תלמידי רבי יוחנן

רבי אמי ורבי אסי העריצו את רבם מאד. פעם אחת שמע רבי אסי דבר חידוש מרבי יוחנן, ואמר: "אילו לא עליתי לארץ ישראל אלא לשמוע דבר זה- דיי!" (ירושלמי ערלה ג, ז). שניהם שמשו אותו (כתובות סב:). ולאחר פטירתו, התאבל עליו רבי אמי כמו על אביו- שבעה ושלושים (מועד קטן כה:).

תורה, עבודה וגמילות חסדים

רבי אמי ורבי אסי היו לומדים יחד בישיבת טבריה, ולכן נמצא בש"ס מאמרים משותפים לשניהם או מאמרים שיש ספק מי מהם אמר אותם (כגון ברכות כ:). בירושלמי (חגיגה א, ז) מסופר שלעתים היו רבי אמי ורבי אסי מאחרים לבוא לבית המדרש משום שהיו עסוקים במצוות גמילות חסדים. למרות שהיו בטבריה שלשה עשר בתי כנסת, הם היו מקפידים להתפלל באותו מקום שבו הם למדו- בין העמודים שעליהם נתמך בית המדרש (ברכות ח. על פי רש"י. וראה בתוס' ברכות ל: ד"ה "אין" שהם היו מתפללים שם ביחיד). בסיום הלימוד הם היו נוקשים על דלת בית המדרש ומכריזים: "אם יש למישהו דין- ייכנס!" (שבת י. וראה בתוס' ד"ה "אי" שמכאן ראייה שהדין עדיף מלימוד). יחד עם חברם

רבי חייא בר אבא, היו יוצאים בשליחותו של רבי יהודה נשיאה, מסובבים בעיירות ובכפרים, בודקים את מצב החינוך ובוחנים את מלמדי המקרא והמשנה (ירושלמי חגיגה א, ז). רבי אמי נסע לתדמור כדי לפדות שבוי (ירושלמי תרומות ח, ד).

דיינים מומחים

כשנסמכו רבי אמי ורבי אסי להוראה שרו לפניהם: "כל מן דין וכל מן דין סמוכו לנא" (= סמכו לנו רק אנשים כגון אלו). הם כונו "הדיינים של ארץ ישראל" (סנהדרין יז:) וכן "הכהנים החשובים של ארץ ישראל" (גיטין נט:). במדרש תנחומא (פרשת משפטים סימן ב) מסופר על רבי אסי שלפני פטירתו נכנס בן אחותו אצלו ומצאו בוכה אמר לו: "רבי, מפני מה אתה בוכה? יש תורה שלא לימדת? הרי תלמידיך יושבים לפניך! יש גמילות חסדים שלא עשית? ועל כל מדות שהיו בך- היית מתרחק מן הדינין ולא נתת רשות לעצמך להתמנות על צרכי צבור!" אמר לו: "בני, עליה אני בוכה! שמא אתן דין וחשבון על שהייתי יכול לעשות דיניהם של ישראל".

רבי זירא

רבי זירא נולד בבבל. הוא למד אצל רב הונא בישיבת סורא ואצל רב יהודה בר יחזקאל בישיבת פומבדיתא (ברכות לט.). פעמים רבות פגש בבבל חכמים שבאו מארץ ישראל ומסרו הלכות בשם רבי יוחנן ורבי אלעזר בן פדת, והוא השתוקק לעלות לארץ ישראל ולשמוע את ההלכות ישירות מפי אומרם (נדה מח.), אך הוא התעכב מלעשות זאת, מכיון שדעתו של רב יהודה לא היתה נוחה מעלייתם של תלמידיו לארץ ישראל. במסכת כתובות (קיא.) אמר רב יהודה בשם שמואל שכשם שאסור לצאת מארץ ישראל לבבל, כך אסור לצאת מבבל לשאר ארצות, ובאר רש"י שם שסיבת האיסור היא משום שיש בבבל ישיבות המרביצות תורה תמיד. הרמב"ם בהלכות מלכים (ה, יב) כתב שרב יהודה הסתמך על הפסוק "בבלה יובאו ושמה יהיו" (ירמיה כז, כב), ורבי זירא סבר שפסוק זה מדבר על כלי המקדש בלבד. לבסוף החליט רבי זירא לעלות לארץ בלי להודיע על כך לרב יהודה. הוא הלך לשמוע ממנו דבר תורה בלי לראות את פניו ואחר כך עלה (שבת מא.).

עלייתו לארץ ישראל

כשעלה רבי זירא לארץ ישראל, הוא לא מצא גשר לעבור עליו את הנהר אך מרוב השתוקקותו להגיע לארץ הוא נעזר בחבל מתוח וגזע עץ, וכך עבר. ראה אותו צדוקי אחד ולעג על פזיזותו, ורבי זירא ענה לו "מקום שמשׂה ואהרן לא זכו להגיע אליו, מי יאמר שאני אזכה?" (כתובות קיב.).

בארץ ישראל

בבואו לטבריה, נכנס לאטליז אחד כדי לקנות בשר. הקצב הרגיש בו שהוא מבבל, ולכן הרשה לעצמו להתל בו ולומר שתשלום עבור בשר מלווה בסטירת לחי מצלצלת ללקוח. רבי זירא היה מוכן לשלם מחיר כפול ובלבד שיינצל מהסטירה, אך הקצב לא ויתר וסטר לו. כשהתלונן רבי זירא בבית המדרש על מנהגיהם המוזרים של בני ארץ ישראל, שלחו החכמים לקרוא לקצב החצוף, אך השליחים מצאוהו מת (ירושלמי ברכות ב, ח). רבי זירא ביטא את שמחתו על עלייתו לארץ ואמר: "אויר ארץ ישראל מחכים" (בבא בתרא קנח:). וכן "אפילו שיחתן של בני ארץ ישראל- תורה היא" (ויקרא רבה לד, ז). כאן הספיק רבי זירא ללמוד תורה מפי רבי יוחנן (קידושין נב.), רבי אלעזר (ירושלמי תרומות יא, ג), ריש לקיש (קידושין מד.), רבי אמי (חולין כא.) ורבי אסי (פסחים קו.).

מדקדק בשמועות

בכמה מקומות בש"ס מצינו שרבי זירא היה שואל את החכמים אודות הלכות ששמע, ואם מצא שהן נכונות וגם וידא את שם אומרון, הוא היה משנן את אותן הלכות עשרות פעמים (כגון ברכות כח.). בשל חקירותיו, קבע רבי זירא שרוב הברייתות משובשות, למעט הברייתות שנאמרו בבית מדרשם של רבי חייא ורבי אושעיא (חולין קמא:). בשל חתירתו לאמת, קראו עליו חכמים את הפסוק (משלי כ, ו): "וְאִישׁ אֲמוֹנִים מִי יִמָּצֵא" (על פי הירושלמי שבת יא, ב.).

"קטינא חריך שקי"

רבי זירא נהג לצום פעמים רבות: מאז עלייתו לארץ ישראל הוא צם מאה תעניות כדי לשכוח את תורת בבל. (רש"י במסכת סנהדרין כד. ד"ה "מחבלים" כתב שדרך הלימוד של בבל היתה שכל חכם מקשה על חברו ומתריץ, ואילו בארץ ישראל החכמים היו מעיינים יחד בסוגיה ומתקנים זה את דברי זה עד שהעניינים מתבררים היטב). אחר כך צם מאה תעניות נוספות והתפלל שרבי אלעזר בן פדת לא ימות, כדי שעול הציבור לא יפול עליו, ואחר כך עוד מאה תעניות כדי שלא תשלוט בו אש הגהינם. כל שלשים יום היה רבי זירא בודק את עצמו האם הצליח במשימה: הוא הסיק את התנור והתיישב בתוכו והאש לא שלטה בו. יום אחד נתנו בו החכמים את עיניהם ושוקיו נחרכו מעט לאחר ששהה בתנור ומאז כונה בפי העם "קטינא חריך שקי" (= הנמוך חרוך השוקיים). (בבא מציעא פה. ובמהרש"א כתב שלכן בתלמוד הירושלמי הוא נקרא רבי זעירא ובתלמוד הבבלי העי"ן נבלעה ואנו קוראים רבי זירא.).

הדור השלישי של אמוראי בבל

רבה (אבא בר נחמני)

האמורא רבה היה תלמידו של רב הונא בישיבת סורא (עירובין מ:). אחרי פטירת רב הונא הלכו תלמידיו (ובהם רבה) לישיבתו של רב יהודה בר יחזקאל בפומבדיתא (איגרת רב שרירא גאון). אחרי פטירת רב יהודה היה רבה ראש הישיבה במשך 22 שנה. הוא היה חריף מאד בלימודו וכונה "עוקר הרים" (ברכות סד.). בימיו מנתה ישיבת פומבדיתא 400 תלמידים (כתובות קו.), ובה למדו את כל סדרי הש"ס (בבא מציעא פו.).

חיי עוני וצער

בגמרא (מו"ק כח.) אמר רבא: בנים, אריכות ימים ופרנסה- אינם תלויים רק בזכויותיו של האדם אלא גם במזלו (בארנו על פי הריטב"א). הגמרא שם מספרת על רבה ורב חסדא הצדיקים שהיו מתפללים על הגשם ומיד נענים, אך מזלם היה שונה בתכלית: רב חסדא האריך ימים עד גיל 92 ואילו רבה נפטר בקיצור ימים בגיל 40. התוס' במסכת ראש השנה (יח. ד"ה "רבה") הוסיף שלרבה היו גם זכויות של לימוד תורה וגמילות חסדים, אלא שמזלו הכריע. כמו כן, הוא היה צאצא למשפחת עלי הכהן שנגזר עליהם "יָכַל מְרֵבִית בֵּיתָךְ יְמוֹתוֹ אֲנָשִׁים" (שמואל א, ב, לג). בבית רב חסדא היו ששים חתונות של צאצאיו ואילו בבית רבה היו ששים הלוויות. בבית רב חסדא היה שפע של סולת, והיו נותנים את השאריות לכלבים ואילו בבית רבה לא ניתן היה להשיג שְׁעוּרִים אפילו לאנשי הבית. בנוסף לכך, היה רבה שנוא ביותר על רוב בני עירו פומבדיתא, משום שהוא היה מוכיח אותם על מעשי רמאות וגניבה (ראה מסכת חולין קכז. וכן בבא בתרא מו.) ואינו נושא פנים לאיש, עד כדי כך שאביי חשש שלאחר מותו של רבה לא ימצא מי שיספידו ויגרום לציבור להצטער ולבכות (שבת קנג.).

מותו

הגמרא במסכת בבא מציעא (פו.) מספרת שבישיבת פומבדיתא התכנסו שנים עשר אלף איש בירחי כלה- תשרי וניסן, ללימוד תורה בענייני הפסח והחגים, ואנשים הלשינו למלכות על רבה שהוא מבטל פעמיים בשנה שנים עשר אלף איש מעבודה ומתשלום מסים. המלך הורה לתפוס את רבה, אך הוא נמלט ממקום למקום, עד שלבסוף נתפס בפונדק בפומבדיתא. שליח המלך נעל אותו באחד החדרים אך נעשה לו נס- הקיר התמוטט ורבה ברח. הוא התיישב על גזע עץ ולמד תורה. באותה עת היתה מחלוקת במתיבתא דרקיעא בהלכות נגעים, והוחלט שרבה יובא אל המתיבתא והוא יכריע, משום שהוא העיד על עצמו: "אני יחיד בנגעים ! אני יחיד באהלות !" (וכתב ב"שיטה מקובצת" שרבה חלם ששתי כתות של צדיקים ברקיע חולקים, ואמרו מי יוכיח, ונתרצו שרבה בר נחמני יוכיח. והראו לו זאת בחלום כדי שיצא מהעולם בישוב הדעת ונחת רוח), אך מלאך המוות לא יכול היה לקחתו משום שהוא לא הפסיק מלימודו. לפתע נשבה הרוח וגרמה לרשרוש ענפי העצים. רבה חשב שהרעש הוא של גדוד פרשי המלך שמחפשים אחריו, ואמר: עדיף למות מאשר ליפול לידי המלכות. הוא עלה למתיבתא דרקיעא ופסק: "טהור !" יצאה בת קול ואמרה: "אשריך רבה בר נחמני שגופך טהור ויצאה נשמתך בטהור !" בינתיים בישיבת פומבדיתא נפל פתק מן השמים והיה כתוב בו "רבה בר נחמני נתבקש לישיבה של מעלה". יצאו אביי ורבא וכל חכמי הישיבה כדי לעסוק בקבורתו אך לא מצאוהו. כשראו ציפורים העומדות באוויר כדי להציל

בכנפיהן על גופו הבינו ששם הוא נמצא. במשך שלשה ימים ולילות הספידו אותו חכמי הישיבה וכשביקשו להפסיק את ההספדים נפל פתק מן השמיים שהפורש מן ההספדים יהא בנידוי. ביום השביעי להספדים נפל פתק מן השמים ובו היה כתוב "לכו לביתכם לשלום!".

רב יוסף

רב יוסף בר חייא היה תלמידו של רב יהודה בר יחזקאל, וחברו של רבה. כינויו היה "סיני" מפני שהיה בקיא במשניות ובברייתות (רש"י ברכות סד.) והן היו מסודרות אצלו כנתינתן מהר סיני (רש"י הוריות יד.). הגמרא (במסכת ברכות סד. וכן בהוריות יד.) מספרת שאחרי פטירת רב יהודה התלבטו חכמי פומבדיתא האם למנות לראשות הישיבה את רבה שהיה "עוקר הרים" (= מחודד בפלפול), או את רב יוסף שהיה "סיני". הם הפנו את השאלה לחכמי ארץ ישראל, שהחזירו להם תשובה: "סיני" קודם, כי כולם צריכים את בעל החטים (= שהשמועות מצויות אצלו). אף על פי כן לא קיבל עליו רב יוסף את המינוי, כי חוזים בכוכבים אמרו לו שהוא עתיד למלוך רק שנתיים, והוא חשש שמא כך יסתיים תפקידו בעולם ואחרי השנתיים האלו ימות. לכן מינו החכמים את רבה, והוא מלך עשרים ושתים שנה, ואחר כך מלך רב יוסף במשך שנתיים וחצי. כל אותן שנות מלכותו של רבה, נזהר רב יוסף שלא לנהוג שררה בעצמו, ואפילו כשהיה צריך להקיז דם אצל הרופא הוא היה הולך אליו בעצמו ולא מזמינו לביתו (בארנו על פי רש"י במסכת ברכות סד.).

"סיני" או "עוקר הרים" ?

במסכת אבות (ב, ט) מנתה המשנה את חמשת תלמידיו של רבן יוחנן בן זכאי. בשבחו של רבי אליעזר בן הורקנוס נאמר שהוא "בור סוד שאינו מאבד טיפה" (= שאינו שוכח דבר מתלמודו) ואילו רבי אלעזר בן ערך הוא "כמעין המתגבר" (= המוסיף פלפול מדעתו). אחר כך הביאה המשנה שתי גרסאות משמו של רבן יוחנן בן זכאי מי משניהם שקול כנגד שאר תלמידיו. רבנו עובדיה מברטנורא כתב בשם רבנו יונה שאין מחלוקת בין הגרסאות ושתיהן אמת, כי לעניין הבקיאות רבי אליעזר מכריע, ולעניין החרifות רבי אלעזר מכריע.

כל הנאמר במסכת אבות הוא לעניין הכרעה בהלכה, אך לראשות ישיבה צריך למנות רב שידע ללמד. אם מדובר בתלמידים חדשים- ברור שסיני עדיף, כי עליהם ללמוד את המשניות והברייתות על בורין ואחר כך לדון על טעמי ההלכות. כמו כן, ראש ישיבה הוא גם פרנס על כל הציבור וכדי להורות לרבים- עדיף שיהיה סיני, אך כדי ללמד את חכמי הישיבה שכבר בקיאים במשניות ובברייתות יש צורך בעוקר הרים. (ואכן, בזמן כהונתו של רבה, ישב רב יוסף לפניו כאחד התלמידים).

אמנם אצל רבה העיקר היה הפלפול והחרifות אך הוא היה גם בקיא, ואצל רב יוסף העיקר היה הבקיאות ומסירת השמועות, אך גם הוא היה חריף. לפני חכמי פומבדיתא

לא עמדה בחירה בין שתי תכונות נגדיות, אלא בשני חכמים שהשלימו זה את זה, ולכן הם התלבטו.

בקיא, חוקר ומתרגם

במסכת סנהדרין (מב.) אמר רבי אחא בר חנינא אמר רבי אסי אמר רבי יוחנן: במי אתה מוצא מלחמתה של תורה? במי שיש בידו חבילות של משנה (= שהוא בקיא בהן). קרא רב יוסף על עצמו את הפסוק (משלי יד ז): "ורב תבואות בכח שור" (כמו שעל ידי כוחו של השור החורש בשדה יבואו הרבה תבואות- כך המקבל עליו עול תורה כשור לעול, ימצא על ידו תורה הרבה. מצודת דוד שם). ואכן, בש"ס מופיעים הביטויים "תני רב יוסף" (שנה רב יוסף..). או: "אמר רב יוסף: מנא אמינא לה- דתניא..." (= מהיכן אמרנו זאת? שנינו בברייתא..). עשרות פעמים. רב יוסף נדרש גם לתרגומי המקרא (כגון ברכות כח.) או לבירור שמו של בעל השמועה (כגון חולין יח.).

מחלתו

את רב יוסף תקפה מחלה קשה שגרמה לו לשכוח את כל תלמודו, והוא נזקק לעזרת תלמידיו (נדרים מא.). בנוסף לכך, הוא התעוור. בגמרא (במסכת קידושין לא.) אמר רב יוסף, שבתחילה, היה סבור שגדול מי שאינו מְצַנֵּה ועושה יותר מן המְצַנֵּה ועושה, ולכן אם יאמרו לו שההלכה היא שסומא פטור מן המצוות, הוא יעשה סעודה לתלמידים, שהרי הוא אינו מחויב במצוות ובכל זאת הוא מקיימם. אך אחרי ששמע את מה שאמר רבי חנינא "גדול המְצַנֵּה ועושה ממי שאינו מְצַנֵּה ועושה", הוא אומר להיפך: אם יאמרו לו שההלכה היא שסומא חייב במצוות- הוא יעשה סעודה לתלמידים.

"נחותי" (= היורדים)

ה"נחותי" היו החכמים שירדו מארץ ישראל לבבל, מסרו שמועות וחזרו לארץ ישראל. בתלמוד מופיע פעמים רבות צירוף המלים "כי אתא רב דימי" (= כאשר בא רב דימי), שירד לבבל, הגיע לישיבת פומבדיתא ומסר הלכות משמם של חכמי ארץ ישראל, ובפרט רבי יוחנן, ריש לקיש ורבי אלעזר בן פדת (כגון ברכות ו:). בש"ס מופיע רבות גם הביטוי "אמרי במערבא" (= כך אמרו בארץ ישראל). חכמים נוספים שהיו ידועים כ"נחותי": רבין (כגון ברכות כב.), עולא (כגון ברכות כז:), רבי חייא בר אבא (כגון שבת קטו.), רבה בר בר חנא (כגון פסחים נא.), רב יצחק בר יוסף (כגון ברכות ט.) ורב שמואל בר יהודה (ברכות יד:). בשנת 4111 לבריאת העולם התחילו גזירות ורדיפות בארץ ישראל, וחכמי ה"נחותי" ירדו סופית לבבל (סוכה מג:).

רבה בר בר חנא

רבה בר בר חנא היה תלמידו של רבי יוחנן. בש"ס מופיעים מאות מאמרים שמסר מרבו ומרבי יהושע בן לוי (ברכות כד:), ריש לקיש (פסחים יח.) ורבי אלעזר בן פדת (סוכה מג:), לחכמי בבל. הוא גם סיפר להם על ארץ ישראל (כתובות קיב.) ועל מסעותיו במדבר

סיני, שם ראה את מתי המדבר, עדת קרח, ושמע בת קול יוצאת מהר סיני (בבא בתרא עג-עד).

רבה בר רב הונא

בנו של רב הונא ראש ישיבת סורא. אחרי פטירת אביו הגדול, דבק רבה בר רב הונא ברב חסדא, אותו העריץ מאד, בעיקר בשל בקיאותו בהלכה (גיטין פו:). הם למדו בחברותא (שבת פט.) וכיהנו יחד כדיינים (שבת י.). רבה בר רב הונא היה עניו מאד. במסכת מועד קטן (כח.) אמר רבא, ששלשה דברים ביקש ונענה רק בשתיים: הוא זכה לחכמה כמו של רב הונא ולעושר כמו של רב חסדא, אך לא זכה לענווה כמו רבה בר רב הונא.

דור רביעי של אמוראי א"י

בימי הדור הרביעי לאמוראים בארץ ישראל, פרץ בעיר ציפורי בגליל מרד נגד הרומאים, הקרוי בפי ההיסטוריונים "מרד גאלוס", על שם הקיסר הרומאי באותה תקופה. גאלוס שלח את שר צבאו אורסקינוס לארץ ישראל. השלטונות החלו בדיכוי, בהשפלה ופרעות ביהודים, שהגיעו לשיאן בפוגרום ביהודי ציפורי בשנת ד'קיא (4111 לבריאת העולם). כתוצאה מכך חכמי הסנהדרין לא התכנסו, מספר היהודים ולומדי התורה התמעט, חלק מהישיבות נסגרו ותלמידיהן עברו לבבל.

רבי ירמיה

רבי ירמיה נולד בבבל, אך עלה לארץ ישראל בצעירותו. הגמרא במסכת כתובות (עה.) מציינת שבבית המדרש בבבל היה יושב ירמיה הצעיר ולא מבין מה אומרים החכמים, אבל לאחר שעלה לארץ ישראל החכים מאד, ואף כינה את הבבלים "הנהו בבלאי טיפשאי". על כך אמר רבא: "אחד מבני בבל שעולה לארץ עדיף יותר משני בבליים". (וכתב ב "שיטה המקובצת" שבני ארץ ישראל לא היו מורגלים בלימוד בעיון משום שזכותה של ארץ ישראל סייעה להם להבין בקלות, ואילו בני בבל היו צריכים ללמוד בעיון רב כדי להבין. כשבבלי היה עולה לארץ ישראל היו לו שני כוחות: כח עיון וזכות הארץ). בארץ ישראל למד תורה אצל רבי זירא (שבת י.), רבי אבהו (שבת קיב.) ורבי חייא בר אבא (מגילה ד.). רבי זירא שיבח אותו על שקדנותו המופלאה ואמר: "מְשִׁמְתוּ בן עזאי ובן זומא בטלו השקדנים. לא עמד שוקד- עד שעמד ירמיה" (ירושלמי נדרים ח, ב).

ענוותנותו

רבי ירמיה היה מקשה על רבותיו בשאלות מדוקדקות שלא נמצאו להן פתרון ולכן נשארו בתיק"ו (כגון שבת לח:). החכמים לא העריכו דיו את רצונו לחקור את האמת,

ואף חשבו שהוא שואל שאלות כאלה כדי ללעוג על דבריהם, ולכן הוציאו אותו מבית המדרש (בבא בתרא כג:). והוא נאלץ לחזור לבבל. לאחר זמן, שלחו לו חבריו בארץ ישראל שאלה בהלכה שהתחבטו בה בבית המדרש. בתשובתו כתב רבי ירמיה בענווה: "אין אני כדאי שאתם שלחתם לי, אלא כך דעת תלמידכם נוטה...". החכמים נוכחו לדעת שטעו בו ובכוונותיו והחזירוהו לבית המדרש (בבא בתרא קסה:).

תפילתו

רבי ירמיה היה מקפיד על תפילה בזמנה, עד כדי כך שהיה מפציר ברבו להפסיק את הלימוד לשם כך (שבת י:). הוא היה מאריך מאד באמירת "אחד" שבקריאת שמע, עד שרבי חייא בר אבא הורה לו שלא להאריך מדי (ברכות יג:). באמירת "מודים אנחנו לך" היה שוחה כל גופו, לקיים את הנאמר בתהלים (לה, י): "כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך" (ירושלמי ברכות א, ה).

עסקו בצרכי ציבור

כשמלכות רומי הכבידה את עולה על תושבי הארץ, הוטל על רבי ירמיה לבצע את גביית המסים בעיר טבריה באופן שלא ימוטט את כלכלתה (ירושלמי מו"ק ג, א). בשל עיסוקו זה ביקר רבי ירמיה בכמה מקומות בארץ, כגון בים המלח (שבת קח:) וברמת הגולן (ירושלמי מגילה ג, א) כשאחד מתלמידיו דן לפניו בלימוד. בגמרא (בירושלמי ברכות ה, א) אמר רבי ירמיה: "העוסק בצרכי ציבור כעוסק בדברי תורה".

פטירתו

לפני פטירתו הורה רבי ירמיה לתלמידיו להלבישו תכריכים לבנים, לתת נעליו ברגליו, מקלו בידו ולהשכיבו על צדו כדי שיהא מוכן לקבלת פני משיח (ירושלמי כלאים ט, ג).

תלמידיו

תלמידים רבים היו לרבי ירמיה, ביניהם גם חכמי "הנחותי" שעלו וירדו לבבל למסור הלכות משמם של החכמים: רבין ורב יצחק בר יוסף (נדרים כט:), רב דימי (יומא סג.) ועוד...

רבי אחא

רבי אחא נולד בעיר לוד (ירושלמי סנהדרין א, ב). הוא היה תלמידו של רבי יוסי בר חנינא (ירושלמי יבמות א, א) וחתנו של רבי תחליפא (ירושלמי ברכות א, א). בתלמוד הבבלי הוא כמעט ואינו מוזכר אך במדרשים ובתלמוד הירושלמי מופיעים בשמו ובשם רבותיו מאות מאמרים. נציין כמה מהידועים שבהם: "לעולם אין השכינה זזה מכותל מערבי,

שנאמר (בשיר השירים ב, ט): "הנה זה עומד אחר כתלנו" (שמות רבה ב, ב). "זכות אבות לעולם קיימת" (ירושלמי סנהדרין י, א). "כל המלמד סניגוריא על ישראל- הקדוש ברוך הוא מרוממו בעולם" (פסיקתא דרב כהנא קצו, א). "הקדוש ברוך הוא מדקדק עם הצדיקים כחוט השערה" (ירושלמי שקלים ה, א). רבי אחא האריך ימים, וחכמי דורו הצעירים היו שולחים אליו שאלות בהלכה (ירושלמי ברכות ב, ז). כשנפטר, חשכו השמים ונראו הכוכבים בעצם היום (ירושלמי ע"ז ג, א).

רבי יונה ורבי יוסי

רבי יונה ורבי יוסי היו תלמידיהם של רבי אלעאי, רבי זירא ורבי ירמיה. הם היו ראשי הישיבה בטבריה וגדולי הדור. בתלמוד הירושלמי מופיעים מאות מאמרים, מעשים ופולגות של שני החכמים. שניהם היו שותפים במסחר היין כל ימי חייהם (ירושלמי מעשר שני ד, ו). משום פיקוח נפש, התירו שני החכמים ליהודי הגליל לאפות בשבת לחם בשביל לוחמי הצבא הרומאי, וכדי לשכך את זעמו של שר הצבא אורסקינוס, יצאו רבי יונה ורבי יוסי לקבל את פניו באנטיוכיא. אותו שר נעמד לכבודם וקבלם בכבוד גדול. שאלוהו עבדיו: "מדוע אתה קם מפני יהודים אלה?" אמר להם: "את פניהם של אלה אני רואה בקרב ומנצח" (ירושלמי ברכות ה, א).

הגמרא (במסכת תענית כג): מספרת על רבי יונה שעל אף כינויו "תקיפי דארעא דישראל", כאשר נצרך העולם לגשם היה נכנס לביתו ומבקש שק כדי שיוכל לקנות דגן בשוק. אחר כך היה הולך למקום רחוק (שלא יראוהו) ונמוך (לקיים מה שנאמר "ממעמקים קראתיך ה'") מתכסה באותו שק ומתפלל לגשמים, ומיד ירדו גשמים. כשהיה חוזר הביתה שאלו אותו האם הביא משהו מהשוק, והוא ענה שהואיל ובא הגשם- יהיה בקרוב שפע בשווקים והמחירים יוזלו ולכן לא קנה.

רבי יונה היה מציע לעניים הלוואות, ואחרי שהיו לוקחים את הכסף היה אומר להם שזה במתנה (ירושלמי פאה ה, ח). את מעשרותיו היה נותן לתלמיד חכם שעמל בתורה (ירושלמי מעשר שני ה, ג). פעם אחת פרצה שריפה בשכונתו של רבי יונה בשבת, והשכן הכותי רצה לכבותה. רבי יונה מנע ממנו לעשות זאת, והכותי נענה בתנאי שרבי יונה יערב לו על רכושו. השריפה כבתה לבד והרכוש ניצל (ירושלמי נדרים ד, ט).

לאחר פטירת רבי יונה, שימש רבי יוסי בראשות הישיבה בטבריה, יחד עם רבי מנא בנו של רבי יונה. על רבי יוסי מסופר שהוא שלח לבבל את חשבון העיבור וסדרי המועדות אך הוסיף במכתבו שאף על פי כן, הוא מבקש מהם שלא ישנו מנהג אבותיהם וימשיכו לנהוג יום טוב שני של גלויות (ירושלמי עירובין ג, י). כשנפטר רבי יוסי, נטמאו לו גם תלמידיו הכהנים- כראוי ליחיד בדור (ירושלמי ברכות ג, א).

הלל השני

הנשיא השנים עשר משושלת הלל הזקן, ובנו של רבי יהודה נשיאה השני. בימיו התגברו הצרות וגזירות השמד על יהודי ארץ ישראל. באסיפה שהתכנסה ביוזמת הקיסר קונסטנטינוס בשנת ד'פה (325 לסה"נ) בעיר ניקיאה, הוחלט על ניתוק הקשר

עם לוח השנה היהודי. למרות זאת המשיכו נוצרים רבים להשתמש בלוח הזה באופן סדיר, וראשי הכנסייה הפעילו את השפעתם על הקיסרים שיאסרו לקדש את החודשים ולעבר את השנים ולמנוע משליחים להודיע את זמני המועדים בקהילות רחוקות. במציאות כזו עלולה היתה להיווצר סכנת פילוג בעם ישראל, ולכן היה צורך דחוף למציאת פתרון שיעקוף את גזירת הקיסר וגם ימשיך את קיום מועדי ישראל בזמנם. בשנת ד'ק"ט (359 לסה"נ), תיקן הלל את הלוח העברי על פי חשבון ידוע מראש ולא על פי ראיית הלבנה. (ראו באריכות בספר "הזכות" לרמב"ן, מסכת גיטין בפרק "השולח").

הדור הרביעי של אמוראי בבל

לשיא פריחתה הגיעה יהדות בבל בדור זה. האמוראים החלו בסידור התלמוד הבבלי, שכלל גם מימרות בשם אמוראי ארץ ישראל. גדולי הדור היו אביי ורבא, שניהם תלמידי רבה בפומבדיתא. בישיבה זו הצטברו סוגיות ערוכות משלושת מרכזי התורה הגדולים בטבריה, נהרדעא וסורא. חכמי הישיבה בררו והשוו בין הסוגיות: לעתים יסיקו ש "מר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי" (= הוא אמר כך והוא אמר כך אך הם אינם חולקים) ולעתים יגיעו למסקנה ש "בהא קא מיפלגי" (= בכך הם חולקים). בפומבדיתא "העבירו סוגיות" ממקום למקום, הוסיפו "קטעי קישור", שילבו הסברים ועוד... אביי היה ראש ישיבת פומבדיתא ורבא התמנה לראשות הישיבה במחוזא.

אביי

האמורא אביי היה יתום מאב ואם מגיל צעיר מאד (קידושין לא:). שמו האמתי היה "נחמני"- על שם סבו, אך כונה על ידי דודו רבה (אבא בר נחמני)- "אביי". במפרשים

יש שני הסברים לשם זה: ראשי התבות של אביי הם "אשר בך ירוחם יתום". (מהרש"א). או משום שרבה רצה להימנע מלהזכיר את שם אביו "נחמני" ולכן כינהו "אביי" כלומר "אבי שלי". (ספר הערוך).

לימוד תורה מתוך הדחק

על אף שסבל לא פעם מחרפת רעב וממחלות שונות (שבת לג. ועוד) היה אביי לומד בהתמדה רבה (עירובין סח.). בשל דוחק הפרנסה הוא היה עובד אדמה בלילות ולומד תורה ביום (גיטין ס:). באחרית ימיו השתפר מצבו הכלכלי, והיו לו אריסים (כתובות ס:) ופועלים רבים (ברכות מה:). על מחלוקת התנאים רבי ישמעאל ורבי שמעון אודות לימוד תורה ועיסוק בפרנסה, אמר אביי: הרבה עשו כרבי ישמעאל ועלתה בידן, כרבי שמעון בן יוחאי- ולא עלתה בידן (ברכות לה:).

רבותיו

רבו המובהק היה דודו רבה, ולאחר פטירת רבה היה רב יוסף רבו המובהק, וממנו קיבל אביי ברייתות ושמועות רבות. בגמרא מסופר שאביי כיבד מאד את רב יוסף (קידושין לג.) וכשחלה רב יוסף, היה אביי מזכיר לו את תלמודו (עירובין י. ועוד). כמו כן, קיבל אביי שמועות שהביאו חכמי "הנחותי" מארץ ישראל (כתובות עה. ועוד). לאחר פטירת רב יוסף הוא היה ראש ישיבת פומבדיתא למשך 13 שנה.

אמרותיו

אביי היה רגיל לומר: "לעולם יהא אדם ערום ביראה (כלומר שיפעל נגד יצר הרע בכל מיני ערמה כדי לירא את בוראו. רש"י) מענה רך ישיב חמה (כלומר אם דיבורו יהיה בנעימות הוא יבטל את הכעס של אחרים עליו. על פי משלי טו) מרבה שלום עם אחיו ועם קרוביו, ועם כל אדם, ואפילו עם נכרי בשוק. כדי שיהא אהוב למעלה, ונחמד למטה. ויהא מקובל על הבריות" (ברכות יז.). על הפסוק "ואהבת את ה' אלהיך" דרש אביי: "שיהא שם שמים מתאהב על ידך שיהא אדם קורא (במקרא), ושונה (במשנה), ומשמש תלמידי חכמים. ויהא משאו ומתנו בנחת עם הבריות. מה הבריות אומרות עליו ? אשרי אביו שלמדו תורה ! אשרי רבו שלמדו תורה ! אוי להם לבריות שלא למדו תורה ! פלוני שלמדו תורה - ראו כמה נאים דרכיו ! כמה מתוקנים מעשיו ! עליו הכתוב אומר (ישעיה מט): "ויאמר לי עבדי אתה, ישראל אשר בך אתפאר". אבל מי שקורא ושונה, ומשמש תלמידי חכמים, ואין משאו ומתנו באמונה, ואין דבורו בנחת עם הבריות- מה הבריות אומרות עליו ? אוי לו לפלוני שלמד תורה ! אוי לו לאביו שלמדו תורה ! אוי לו לרבו שלמדו תורה ! פלוני שלמד תורה - ראו כמה מקולקלין מעשיו וכמה מכוערין דרכיו ! ועליו הכתוב אומר (יחזקאל לו): "ויחללו את שם קדשי, באמר להם עליהם הגויים: עם ה' אלה, ומארצו יצאו" (יומא פו.).

רבא

רבא נולד בעיר מחוזא לאמורא רב יוסף בר חמא (גיטין יד. שבת סג. ועוד). הוא היה תלמידו וחתנו של רב חסדא (בבא בתרא יב.), וכן היה תלמידם של רב נחמן בר יעקב (עירובין מג.) רב יוסף (יומא נג.) ורב סחורה (ראה תוס' ע"ז יט. ד"ה "אמר"). רבא היה חברו של אביי. כשאר תלמידי פומבדיתא הם נודעו בחריפות לימודם, וספקותיהם נקראים בש"ס: "הוויות אביי ורבא" (סוכה כח.). במחלוקות ביניהם ההלכה כרבא חוץ משה מקומות המצוינים בראשי התבות יע"ל קג"ם. כאשר נבחר אביי לראשות הישיבה בפומבדיתא, הלך רבא למחוזא הסמוכה. הגמרא (במסכת בבא בתרא כב.) ציטטה את דברי רב אדא לתלמידי אביי בפומבדיתא: "עד שאתם שוברים עצמות בבית אביי, בואו לאכול בשר שמן בבית רבא". (כוונתו היתה לומר שהלימוד אצל אביי היה קשה ומצריך יגיעה גדולה ואילו אצל רבא הכל היה ברור. ועיין שם בגמרא). לאחר פטירת אביי, עברו תלמידי פומבדיתא למחוזא, והיא היתה הישיבה היחידה בבבל. בכך נתקיימה ברכת רב יוסף לרבא (לאחר ששמע עד כמה הוא מכבדו) שהוא יהיה רבו של כל הכרך (יומא נג.).

ההלכה כמותו

התוס' (במסכת ברכות יג: ד"ה "אשר") כתבו שההלכה כרבא כי הוא אחרון. התוס' (במסכת קידושין מה: ד"ה "הוה") כתבו שבאמוראים הראשונים, בכל מקום שהרב והתלמיד חולקין- הלכה כדברי הרב. אך מזמן אביי ורבא ואילך פוסקים כאחרון מביניהם לפי שדקדקו יותר מן הראשונים להעמיד הלכה על בוריה.

יע"ל קג"ם

בכל המחלוקות בין אביי ורבא בש"ס- ההלכה כרבא, חוץ משש מחלוקות שההלכה כאביי, וסימנן יע"ל קג"ם (רש"י סנהדרין כז.):

המקרה	פרטי העניין	המחלוקת
יאוש שלא מדעת	לאדם אבד חפץ ללא ידיעתו, ואם היה יודע- היה מתייאש ממנו.	לדעת אביי אין זה יאוש, ועל המוצא להכריז על האבדה. לדעת רבא זה יאוש והמוצא יכול לקחת את האבדה.
עד זומם למפרע	עד שהזם זמן מה לאחר עדותו, אך לפני שהזם- הספיק להעיד עדויות כשרות אחרות.	לדעת אביי כל עדויותיו נפסלות למפרע מאז אותה עדות שהוזמה. לדעת רבא ההזמה חלה עליו רק מהרגע שבו נקבע בבית הדין שהוא עד זומם.
לחי העומד מאליו	עמוד שנקבע בפתח המבוי שלא לשם תיקון המבוי- האם הוא מועיל לשמש כלחי.	לדעת אביי- זהו לחי לדעת רבא- אין זה לחי
קידושין	קידש אחת משתי אחיות ולא אמר איזו מהן קידש.	לדעת אביי- הרי זה קידש את שתיהן וכיון שאסור לו לישא

אשה ואחותה, עליו לתת גט לשתייהן. לדעת רבא- אין אלו קידושין ולכן אין צורך לתת להן גט.		
לדעת אביי- "גילוי דעת" אינו מבטל שליחות. לדעת רבא- "גילוי דעת" מבטל שליחות.	לפני שמסר השליח את הגט לאשה גילה הבעל דעתו (בדרך רמז ולא באמירה מפורשת) שאינו מעוניין לגרשה. האם השליחות בטלה?	גילוי דעת בגיטין
לדעת אביי- כן, כי הוא רשע. לדעת רבא- הוא לא רשע בענייני חמס ולכן אינו פסול לעדות.	האם הוא פסול לעדות ?	מומר אוכל נבלות להכעיס

חסידותו

כשטעה רבא פעם אחת בהלכה אמר: "דברים שאמרתי לפניכם- טעות הן בידי" (עירובין קד). הוא נהג לצום שני ימים ביום הכיפורים משום ספק בתאריך (ראש השנה כא). בכל ערב יום כיפור יצאה בת קול מהשמים ושאלה לשלומו (תענית כא). שלש בקשות היו לרבא בתפילותיו ומהן התקבלו שתיים: ברכת החכמה והעושר (מועד קטן כח). שבור מלכא מלך פרס (למרות אזהרות אמו לא להתעסק עם היהודים) רצה לצער את רבא, וביקש ממנו לבקש על הגשמים בימי תמוז. רבא התפלל ולא נענה אך כשאמר את הפסוק (בתהלים מד, ב): "א-להים באזנינו שמענו אבותינו ספרו לנו פעל פעלת בימיהם בימי קדם". מיד ירד גשם שוטף וכל מרזבי מחוזא הוצפו והורידו מים לנהר חידקל (תענית כד).

פטירתו

בשעת פטירתו ביקש מאחיו שנכח בחדר שיאמר למלאך המוות לא לצערו. אחרי שנפטר נגלה לאחיו בחלום ואמר שלא היה לו צער מיתה (מו"ק כח). לאחר פטירת רבא, היה רב נחמן בר יצחק ראש הישיבה בפומבדיתא, ורב פפא הקים את הישיבה בנרש (איגרת רב שרירא גאון).

רב נחמן בר יצחק

רב נחמן בר יצחק נולד בעיר סורא (גיטין לא). חוזים בכוכבים אמרו לאמו שבנה יהיה גנב, ולכן היתה מקפידה שיכסה את ראשו כל הזמן כדי שתהיה יראת שמים עליו ויבקש רחמים על עצמו (שבת קנו). הוא היה תלמידם של רבה בר אבוה (שבת נז), רב חסדא (ע"ז סג) ורב נחמן בר יעקב (עירובין מג). בתקופת מלכותו של רבא, היה רב נחמן בר יצחק "ראש כלה"- הרב הדורש בפני הקהל (בבא בתרא כב). לאחר פטירת רבא, התמנה רב נחמן לראשות הישיבה. בימיו חזרה ישיבת פומבדיתא למקומה, והוא עמד בראשה כארבע שנים (אגרת רב שרירא גאון). רב נחמן בר יצחק הוא אחד מגדולי

העורכים של התלמוד הבבלי (פסחים קח:). בכל רחבי הש"ס נמצא אותו מדקדק במסורת המקרא (כגון יומא לח:), בניסוח המשנה (כגון ביצה לה:), במסירת השמועות ושמות בעליהן (כגון יבמות כא:), בסידור סוגיות שונות ובנתינת סימנים לזיכרון השמועות (כגון שבת סו:).

הדור החמישי של אמוראי ארץ ישראל

בארץ ישראל גברו הרדיפות. נשיא ישראל היה רבן גמליאל השני, הנשיא ה-15 ובנו של הלל השני, אך הקיסר הרומי ביטל את המעמד המיוחד של הנשיא מזרע בית דוד, ודרש שהמסים שנגבו עד כה מהיהודים לטובת הנשיא, יועברו אליו. לאחר פטירת רבן גמליאל השני בוטלה הנשיאות לגמרי. הישיבה בטבריה נסגרה ומרכז התורה עבר באופן מוחלט לבבל. האמוראים הבאים חיו בדור החמישי והאחרון:

רבי מנא

בנו ותלמידו של רבי יונה. בכל פעם שציטט דבר הלכה ששמע מאביו בבית היה אומר: "כן אמר אבא" ומה ששמע מאביו בישיבה אמר: "כן אמר רבי יונה" (ירושלמי מגילה ד, י). הוא למד גם אצל רבי יוסי בישיבה בטבריה (ירושלמי שקלים ז, ב) ואצל חכמי הישיבה בקיסרין (ירושלמי דמאי א, ג כלאים ו, ג חלה א, א שבת ז, ב). בגלל הרדיפות עבר לציפורי,

לישיבה של רבי חנניה חברו. רבי חנניה היה ענוותן מאד: הוא ויתר לרבי מנא על ראשות הישיבה, וישב לפניו כאחד התלמידים (ירושלמי פסחים ו, א). במסכת תענית (כג:) מובא שאנשי בית הנשיא היו מצערים אותו מאד, והוא השתטח על ציון אביו רבי יונה ואמר: "אבא ! אבא ! בני בית הנשיא מצערים אותי !" לאחר מכן, כשעברו במקום אנשי הנשיא על סוסייהם, נדבקו פרסותיהם בקרקע ולא יכלו לזוז, עד שקבלו על עצמם להפסיק לצערו. רבי מנא הוא מהאמוראים המצויים ביותר בתלמוד הירושלמי.

רבי יוסי בר אבין

רבי יוסי בר אבין (או בגרסאות אחרות: בר רבין או בר בון) היה אחרון מסדרי התלמוד הירושלמי. מרבית הסוגיות בתלמוד זה מסתיימות בשמו, וחוג מחכמי הישיבה בקיסריה המצטטים אותו (כגון ירושלמי שבת ח, א), לא מופיע אף חכם שחי אחריו האומר הלכה משמו.

רבי יוסי למד בתקופה מסוימת אצל רבי יוסי דמן יוקרת. אמורא קדוש זה היה בעל מופתים גדולים ובהקפדתו ובהבל פיו היה חורף גורלות, ולכן רבי יוסי בר אבין עזב אותו והלך ללמוד אצל רב אשי (ולגרסה אחרת: רבי אסי). (תענית כג:). במסכת יבמות (יבמות מה:) מובא שרבי יוסי חי זמן מה בבבל, ואחר כך חזר לארץ ישראל ומסר כאן הלכות ומנהגים משמם של חכמי בבל (כגון ירושלמי שבת יט, ג ופסחים י, ב).

רבי תנחומא

רבי תנחום בר אבא היה אחרון דרשני האגדה בארץ ישראל ומאמריו נפוצים בכל המדרשים. על חייו כמעט ולא ידוע לנו דבר. במסכת סנהדרין (לט.) מסופר על ויכוח שהיה לו עם קיסר רומא, בו הציע הקיסר להפוך את הרומאים והיהודים לעם אחד. רבי תנחום אמר שהרעיון מוצלח ומכובד אך קודם כל על הרומאים למול את עצמם. הקיסר אמר לו שהוא ניצח בויכוח אך החוק אומר שמי שמנצח את הקיסר בויכוח מושלך לביבר של חיות טרף. רבי תנחום הוכנס לביבר אך החיות לא נגעו בו לרעה. בא מין אחד ואמר שהחיות לא אוכלות אותו כי אינן רעבות. אותו המין הושלך לביבר והחיות טרפוהו..

מדרש תנחומא

מדרש תנחומא, שנכתב על ידי רבי תנחומא או על ידי תלמידיו, מאגד בתוכו דברי מדרש ואגדה על חמשה חומשי תורה. הוא נקרא גם "מדרש ילמדנו" משום שרבות מן הפסקאות שבו מתחילות במלים "ילמדנו רבנו", ולאחריהן מופיעה שאלה בהלכה. התשובה המפורטת כוללת דרשה מן האגדה. מדרש תנחומא המצוי בימינו הוא אינו המדרש המקורי: במשך הדורות הוסיפו בו חכמי הדורות ציטוטים מן התלמוד

הירושלמי וגם מדברי הגאונים. נראה שחתימתו היתה בסוף תקופת הגאונים, או בתחילת תקופת הראשונים, כחמש מאות שנה אחרי פטירת רבי תנחומא.

בשורות הבאות נביא מעט מדברי מדרש תנחומא על התורה:

(1) צפה הקדוש ברוך הוא שבית המקדש עתיד ליחרב, ואמר הקדוש ברוך הוא כל זמן שבית המקדש קיים ואתם מקריבין קרבנות לתוכו מתכפר עליכם, אין בית המקדש קיים במה מתכפר עליכם, התעסקו בדברי תורה, שהן משולין בקרבנות והן מכפרין עליכם (לפרשת אחרי מות).

(2) למה ניתנה תורה במדבר ? שאילו ניתנה להם בארץ, היה השבט שניתנה בתחומו מתדיין ואומר: "אני קודם בה", לכך ניתנה במדבר שיהו הכל שוין בה. ועוד, למה ניתנה במדבר ? כשם שמדבר לא נזרע ולא נעבד, כך המקבל דברי תורה פורקין ממנו עול מלכות ועול דרך ארץ, כשם שמדבר לא מעלה ארנונא, כך בני תורה בני חורין. ד"א "במדבר"- מי מקיים את התורה ? מי שמשים עצמו כמדבר, ומפליג עצמו מן הכל (לפרשת חוקת).

(3) בא וראה היאך דוד משבח דבר תורה, שנאמר "הנחמדים מזהב ומפז רב", ולא עוד אלא בכל מיני תבואה אין חביבה מסולת נקיה, שהיא צפה בפה, ודברי תורה חביבין ממנה, שנאמר "ומתוקים מדבש ונופת צופים" (תהלים יט), אמר רבי חנינא: אין בכל משקין מתוק מדבש, ודברי תורה מתוקין מדבש (לפרשת עקב).

(4) "תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב" (דברים ל"ג, ד). ירושה היא לכל קהלות יעקב, שכל העוסק בה לשמה זוכה הוא לנחלת יעקב, שנאמר אז תתענג על ה' וגו' והאכלתיך נחלת יעקב אביך (ישעיה נח יד). (לפרשת וזאת הברכה).

(5) בסוף קהלת כתיב "דברי חכמים כדרבונות" (קהלת יב), מה דרבן זה מכוון את הפרה לתלמיה אף דברי תורה מכוונות לב לומדיהן לדרך טובה, "וכמסמרות נטועים" מה מסמר זה קבוע- אף דברי תורה קבועים, ומה נטיעה פרה ורבה- אף דברי תורה פרין ורבין למצוא בהם טעם, נתנו מרועה אחד אף על פי שהללו מטמאין והללו מטהרין, הללו אוסרין והללו מתירין- כולן אמרן משה מפי הגבורה "וכמשמרות נטועים"- כתוב בשי"ן, לומר שיש בתורה כ"ד ספרים כמנין משמרות שהעמיד דוד, וכן בדברי הימים נכתב "דויד" בכתוב מלא שהוא בגימטריא ארבע ועשרים כנגד ארבע ועשרים משמרות שהעמיד דוד. (לפרשת וילך)

(6) כל המבטל דברי תורה, כאילו כופר בהקב"ה, שלא נתן תורה אלא כדי שיהו ישראל עוסקין בה יומם ולילה, שנאמר "והגית בו יומם ולילה" (יהושע א, ח), וכל העוסק בתורה ומקיימה, כאילו קיבלה מסיני, לפיכך כתיב (דברים ד ט ז): "והודעתם לבניך... יום אשר עמדת לפני ה' אלהיך..." (לפרשת ראה).

7) "ויעש בצלאל את הארון עצי שטים ויצף אותו זהב טהור" אלו התלמידים בני תורה, כי כמו שמתכבד העץ בזהב יותר ויותר מתכבדין התלמידים בתורה שהיא בתוך לבם, וכמו שיאמרו אנשים זהב טהור כך מטהר התורה לבן וכליותן של ת"ח שכך כתיב (תהלים יט): "הנחמדים מזהב ומפז רב" ונמשלה התורה למים, שנאמר: (ישעיה נה) "הוי כל צמא לכו למים", כשם שאין אדם מתבייש לומר לחברו "השקני מים", כך לא יתבייש לומר לקטן ממנו "למדני תורה", וכשם שהמים כל הרוצה לשתות- ישתה בלא מחיר, כך כל הרוצה ללמוד תורה- לומד בלא מחיר ובלא כסף שנאמר, (ישעיהו נה): "לכו שברו בלא כסף ובלא מחיר" (לפרשת ויקהל).

8) ולמה נתנה התורה במדבר ? לומר מה המדבר מופקר לכל בני אדם אף דברי תורה מופקדין לכל מי שירצה ללמוד, שלא יהא אדם אומר "אני בן תורה ותורה נתונה לי ולאבותי, ואתה ואבותיך לא הייתם בני תורה אלא אבותיך גרים היו" לכך כתיב (דברים לג) "מורשה קהלת יעקב", לכל מי שמתקהל ביעקב, אפילו הגרים שעוסקין בתורה שקולים הם ככהן גדול שנאמר (ויקרא יח) "אשר יעשה אותם האדם וחי בהם אני ה' אלהיכם" כהן ולוי וישראל לא נאמר אלא "אדם" (לפרשת ויקהל).

9) אמר רבי שמעון בר יוחאי: שלשה כתרים הם- כתר תורה, כתר כהונה וכתר מלכות, כתר תורה מנין ? שכך כתיב בארון "ועשית זר זהב", כתר כהונה שכך כתיב במזבח "זר זהב", כתר מלכות שכך כתיב בשלחן זר זהב... ללמדך, זכה אדם- נעשה לו זר זהב, לא זכה- נעשה זר בתוכם, ומפני מה בכולם כתוב "ועשית" ובארון כתיב "ועשית עליו"? ללמדך, אם זכה לתורה- זכה לכולם... שאין לך גדול מן העוסק בתורה. (לפרשת ויקהל).

10) אמר רב הונא: אם נתקלקל אדם בעבירה, מיד מלאכי חבלה סוטנין אותו, שנאמר ותקרב לשחת נפשו (איוב לג כב), מה יעשה אדם יעסוק בתורה ויתקיים ? אם אינו יודע לשנות- יקרא, ואם אינו יודע לקרות- יחזק בתורה ויחיה, שנאמר "עץ חיים היא למחזיקים בה" (משלי ג, יח), שאם לא היה בן תורה, יהא מחזיק בספר ובמשנה שהן מלמדין תורה, והוא זוכה לחיות, אבל אם היה בן תורה- התורה מרפאה אותו מכל דבר רע ומכל מכאוב. שנאמר "מרפא לשון עץ חיים..". (משלי טו ד), זה התורה (לפרשת וישלח).

11) לא תמצא תורה שבעל פה אצל מי שיבקש עונג העולם תאוה וכבוד וגדולה בעולם הזה, אלא במי שממית עצמו עליה, שנאמר: "זאת התורה אדם כי ימות באהל" (במדבר יט) וכך דרכה של תורה- פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה ועל הארץ תישן וחיי צער תחיה ובתורה אתה עמל (לפרשת נח).

התלמוד הירושלמי

עריכתו

הסידור הראשוני נעשה על ידי רבי יוחנן שזכה לתלמוד מפי רבי יהודה הנשיא ומפי רבי ינאי ורבי אושעיא. רבי יוחנן היה ראש ישיבת טבריה בדור השני של האמוראים, ומאמריו ממלאים את התלמוד הירושלמי, מכאן ברור, שעריכת התלמוד נעשתה בעיקר על ידי תלמידיו ואמוראי הדורות הבאים, עד הדור החמישי. התלמוד נערך בטבריה ואף על פי כן הוא נקרא "הירושלמי" כדי לתת מקום של כבוד לעיר ירושלים שהיתה שבויה בידי הרומאים ונאסר על היהודים להתגורר בה. משערים שחלקו נערך בציפורי ובקיסרין. בתלמוד הירושלמי יש 11 מסכתות בסדר זרעים, 12 בסדר מועד, 2 בסדר נשים, 8 בסדר נזיקין וכן מסכת נדה. מסכתות סדר קדשים אינן בנמצא. סה"כ 34 מסכתות.

הקושי בלימוד הירושלמי

כתב התוס' (במסכת יבמות קד. ד"ה "מר"): "והרבה דברים יש בירושלמי שצריך להפכם". התלמוד הירושלמי לא נערך ברצף, וגם מיקום העריכה השתנה מזמן לזמן בעקבות פרעות שהיו במקומות שונים בארץ, ולכן הסוגיות נערכו בתמציתיות, והן נכתבו ללא סיכומים. פעמים רבות אין בהן התייחסות לקשיים העולים מהמשניות, ולפעמים יש התייחסות כזו אך היא אינה שלמה. נראה שכל השיבושים שיש בו, הם תוצאה של כתבי יד מתקופות מאוחרות יותר ושל הדפסות ספרים שהסתמכו על אותם כתבי יד.

בגרסתו המקורית לא היה פיסוק כלל. רבי שמואל סיריליאו (ממגורשי ספרד) כתב בהקדמה לפירושו על הירושלמי: "והלשון רצוף כולו, ומטעה האדם לומר שהוא כולו עניין אחד, והוא שני עניינים...". כלומר היעדר סימני הפיסוק מקשה על הלומד להבין היכן מסתיים משפט והיכן מתחיל המשפט הבא. קושי זה דרבן את המעתיקים להוסיף פיסוק.

כתב היד המפורסם ביותר שעליו מסתמכים דפוסי הירושלמי הוא זה הנמצא בספריית ליידן בהולנד. בכתב יד זה נוספו נקודות לסימון של סופי משפט, ופעמים רבות יש בהן נפקא מינה להלכה. לדוגמא: בסיום מסכת ביצה אמר רבי זעירא: "...כלי שבא מחוץ לתחום משחשיכה מותר לטלטלו". "קרבן העדה" (לרבי דוד פרנקל, אחד מנושאי כליו של התלמוד הירושלמי) כתב שניתן לבאר משפט זה בשני אופנים: (1) כלים שהיו מחוץ לתחום כשנכנס יום טוב, ונכנסו משחשיכה- כלומר לאחר כניסת החג, הם לא נחשבים מוקצה ומותר לטלטלם ביום טוב. (2) כלים שהגיעו מחוץ לתחום ביום טוב עצמו, מותר לטלטלם משחשיכה- כלומר מיד במוצאי יום טוב, ואין צורך להמתין עד זמן בכדי שייעשו. ההבדל בין שני הפירושים תלוי במיקום הפסיק במשפט: לפי הפירוש הראשון, הפסיק נמצא אחרי המלה "משחשיכה" ולפי הפירוש

השני הפסיק נמצא אחרי המלה "לתחום". בכתב יד לייזן הפיסוק מכריע כפירוש השני.

מקור לפסיקת הלכה

הגאונים, וכן הרמב"ם (בעיקר בפירושו לסדר זרעים) והרמב"ן, והראב"ד, ורבי שמשון משאנץ (בפירושו לסדר זרעים) - כולם צטטו מהירושלמי ונעזרו בו בפסיקתם להלכה.

כשיש מחלוקת בין הבבלי לירושלמי בדרך כלל ההלכה כבבלי: בספר "אור זרוע" (לרבי יצחק ב"ר משה - רבו של המהר"ם מרוטנבורג) כתב: "זהנה התלמוד (הבבלי) שלנו שאנו עסוקים בו תמיד, כמה גירסות משונות יש בו, כל שכן ברייתות וירושלמי שאין אנו עסוקין בו ואפילו תוספתא דרבי חייא וספרא וספרי אנו רואין שבכמה מקומות מביאין בתלמוד שלנו ומשנה גירסתו ומחסר בהן ומייתר בהן, לפיכך אין לסמוך על שום ברייתא או על שום ירושלמי אם הן כנגד התלמוד שלנו.. אמנם טוב הוא להביא אדם סעד מן הברייתות ומן הירושלמי לבאר דבר שהוא סתום ונעלם בתלמוד שלנו אבל לסתור דברי התלמוד אין סומכין לא על הברייתות ולא על ירושלמי...". (חלק א - שו"ת סימן תשנ"ד).

הרי"ף (בסוף מסכת עירובין) כתב שגם אם הבבלי מקל והירושלמי מחמיר, לא איכפת לנו מאיסורו של הירושלמי כי אמוראי בבל היו בקיאים בתלמוד הירושלמי, והבבלי הוא "בתרא" (כלומר נכתב אחרי הירושלמי).

הרא"ש (בשו"ת כלל ד סימן י') כתב שבכל דבר אנו הולכים אחר חכמי בבל, ובכל מקום שיש מחלוקת בין אמוראי בבל לאמוראי ארץ ישראל ההלכה כבבל, כי התלמוד הבבלי הוא העיקר.

בדומה לרי"ף שכתב ספר הלכות על פי התלמוד הבבלי, הרמב"ם כתב את "ספר הלכות הירושלמי". המהרי"ק (בשו"ת סימן ק') כתב שהרמב"ם היה רגיל לפסוק על פי הירושלמי יותר מכל הפוסקים האחרים, ובפרט כשהתלמוד הבבלי מעמיד משנה או ברייתא בביאור דחוק ואילו הירושלמי מבאר אותה בפשטות - יאחז הרמב"ם כשיטת הירושלמי.

נושאי הכלים בדף

מדפיסי התלמוד הבבלי "האלמנה והאחים ראם" שהדפיסו את צורת הדף הידועה היום של דף הגמרא, הדפיסו גם את הירושלמי כשמסביבו נושאי כליו: "קרבן העדה" לרבי דוד פרנקל מברלין. פירוש זה דומה למבנה פירושו של רש"י בתלמוד הבבלי. "פני משה" לרבי משה מרגלית מהעיר קיידן בליטא (גם פירוש זה דומה לרש"י). הרידב"ז - הוא רבי יעקב דוד בן זאב וידלובסקי מסלוצק שהיה אב"ד בצפת, כתב שני פירושים, ושניהם מופיעים "על הדף": "רידב"ז" ו"תוס' הריד"ד". הגאון מוילנא כתב הגהות לירושלמי. בדפוס וילנא מופיעות הגהותיו לסדר זרעים. תלמידו רבי ישראל

משקלוב כתב בספרו "פאת השולחן": "כמה יגיעות יגע רבנו הגאון ז"ל בירושלמי מסדר זרעים, והגיה אורות מאופל השיבושים..."

לימוד הירושלמי היום

התלמוד הירושלמי לא הגיע לכל תפוצות הגולה ולכן אין בו מסורת של למידה רצופה וממילא גם לא נכתבו עליו הרבה פירושים. בדורות האחרונים, עם שיבת ציון המתחדשת, חלה התעוררות ללימוד התלמוד הירושלמי בעיקר בשל העיסוק במצוות התלויות בארץ, שאינן מצויות בתלמוד הבבלי. חוקרים במכונים תורניים פועלים להדפיס אותו מחדש מנופה מטעויות. נוסדה מסגרת ללימוד יומי (כמו "הדף היומי" של הבבלי) ונכתבו פירושים חדשים של חכמי זמננו.

דור חמישי של אמוראי בבל

בדור זה היו שתי ישיבות מרכזיות בבבל: פומבדיתא ונרש. לצידן התקיימו מרכזים קטנים יותר בנהרדעא, פום נהרא ועוד.

רב פפא

תלמידם של אביי ורבא. לאחר פטירת רבא, עמד רב נחמן בר יצחק בראשות הישיבה בפומבדיתא ואילו רב פפא הקים ישיבה בעיר נרש הסמוכה לסורא, והוא עמד בראשה במשך 19 שנה. אנשי העיר נרש לא הצטיינו (בלשון המעטה) במידות טובות ובקיום מצוות, עד שרב פפא קרא עליהם "ולא אבה נרש שמוע דבר ה" (חולין קכז). אך הדבר לא מנע מתלמידים רבים לבוא ללמוד בישיבה זו ולהיות סמוכים על שולחנו (כתובות קו). רב פפא התברך בעושר, ופרנסתו היתה ממכירת שיכר תמרים שלא היה מתקלקל (בבא מציעא סה).

לפנים משורת הדין

רב פפא היה נוהג לפנים משורת הדין, כפי שמסופר במסכת כתובות (צז): פעם אחת מכר איש אחד את שדהו לרב פפא משום שהיה זקוק לכסף. לאחר מכן חזר בו, ורב פפא החזיר לו את השדה.

מכבד תלמידי חכמים

רב פפא היה מוקיר מאד תלמידי חכמים ונזהר בכבודם: כגון כשהפסיק (עם סועד נוסף) מסעודתו כדי להצטרף לזימון של בנו- שהיה מזמן יחידי אך תלמיד חכם (ברכות מה). לכל עיר שהיה מגיע הוא היה הולך לבקר תחילה את החכם שבה (נדה לג): פעם אחת

התבטא רב פפא בטעות כלפי תלמיד חכם ואמר "הני רבנן" (שזהו ביטוי שאינו בכבוד הראוי), ולכן גזר על עצמו תענית (סנהדרין ק.). כששאל רב פפא בישיבה שאלה שהסתפקו בה החכמים, ענה הונא בנו של רב נחמן את התשובה. רב פפא קם מיד, נשקו על ראשו, ונתן לו את בתו לאשה (הוריות יב:).

"הלכך- נאמר את שתיהן"

כאשר הובאו לפני רב פפא שתי נוסחאות לברכות, הוא נהג לומר: "הלכך נימרינהו לתרוויהו" (= נאמר את שתיהן). כגון בברכת הקשת: "ברוך זוכר הברית, נאמן בבריתו וקיים במאמרו" (ברכות נט.), וברכת אשר יצר: "רופא כל בשר ומפליא לעשות" (ברכות ס:). גם בהכרעותיו להלכה נהג לומר: "הלכך אזלינן לחומרא ותרוייהו בעינן" כלומר נפסוק כשתי הדעות לחומרא (כגון שבת כ.). בכמה מקומות בש"ס מופיע בשם רב פפא הביטוי "שמע מינה" (= למד מכך) בהסבר של פסוקים, משניות וברייתות (כגון יומא כח: סנהדרין יח: ועוד), וכן הביטוי "אמרי אינשי" (= האנשים אומרים) בצירוף פתגם או משל נאה (כגון ברכות מג:).

סיום מסכת

לרב פפא היו עשרה בנים תלמידי חכמים ובכל פעם שאחד מהם היה מסיים מסכת, אביו, שהיה עשיר גדול ומחזיק עוסקי תורה, ערך סעודה גדולה, ולכן בכל פעם שאנו מסיימים מסכת, אנו מזכירים את שמותיהם, שיש בהם רמזים על משה רבנו ועשרת הדברות, וגם על העולם שנברא בעשרה מאמרות (עיין בסוף מסכת ברכות דרש נפלא זה בשם הרמ"א).

רב הונא בריה דרב יהושע

תלמידם של אביו ורבו, וחברו של רב פפא. פעם אחת, התייצבו רב הונא ורב פפא לפני רבא ששאלם אם הם בקיאים במסכת פלונית והם ענו לו בחיוב. כששאלם האם הם כבר התעשרו מעט, כדי שיוכלו ללמוד תורה ללא טרדות פרנסה, ענו לו גם על שאלה זו בחיוב, ואמרו שהם רכשו קרקע קטנה וממנה פרנסתם. רבא קרא על שניהם: "אשריהם לצדיקים שמגיע להם טובות כרשעים בעולם הזה וגם נוחלים לעולם הבא" (הוריות י:). בחתונת בנו, כבדם רבא מאד ומזג להם כוס (קידושין לב:). כשהקים רב פפא את הישיבה בנרש, היה רב הונא ראש כלה (= רב של בני הישיבה המעוניינים לחזור ולהעמיק בשיעורו של רב פפא) (ברכות נז:).

רב חמא מנהרדעא

רב חמא נולד בנהרדעא, ולכן כשבתלמוד הבבלי כתוב "אמוראי דנהרעי" הכוונה אליו (כגון סנהדרין יז:). כמו כן, הוא נקרא בתלמוד בשם "רב חמא" סתם ללא שום תוספת (כגון ברכות כב: ומועד קטן יב.). הוא היה מתלמידי רבא (כתובות פו.), ולאחר פטירת רב נחמן בר יצחק- עמד בראש ישיבת פומבדיתא במשך יותר מעשרים שנה.

דור ששי לאמוראי בבבל

מאז פטירתו של רב חסדא ועד דורו של רב אשי, במשך יותר משבעים שנה, לא היתה ישיבה בסורא. חלק ניכר מתלמידיה עלה לארץ ישראל וחלקם עברו ללמוד בישיבת פומבדיתא. בדורו של רב אשי היתה ישיבת סורא הישיבה המרכזית בבבל.

רב אשי

"וזרח השמש ובא השמש"

הגמרא במסכת קידושין (עב:) מספרת שכאשר מת רבי עקיבא נולד רבי, וכשמת רבי נולד רבי יהודה בר יחזקאל, וכשמת רב יהודה נולד רבא, וכשמת רבא נולד רב אשי, ללמדך שאין צדיק נפטר מן העולם עד שנברא צדיק כמותו. בצעירותו שימש רב אשי כמה חכמים כגון רב פפא ורב מתנא (השני), אך רבו המובהק היה רב כהנא מהעיר פום נהרא.

חידוש הישיבה בסורא

רב אשי חידש את ישיבת סורא בעיר מתא מחסיא הסמוכה. הוא הגביה את גג בית הכנסת כדי שיהיה גבוה יותר מכל גגות העיר, שהרי נאמר שכל עיר שגגותיה יותר גבוהים מבית הכנסת שלה- לבסוף תיחרב, ורב אשי אמר שהוא דאג שמתא מחסיא לא תיחרב (שבת יא.). רב אשי עצמו התברך בעושר רב. במסכת גיטין (נט.) נאמר עליו: "מימות רבי עד רב אשי לא מצינו תורה וגדולה במקום אחד."

ישיבת סורא בגדולתה

בימיו עברה "שבתא דריגלא" (= שבת הרגל) לישיבת סורא. בשבת שלשים יום לפני פסח התכנסו כל אמוראי בבל בסורא כדי לדרוש בהלכות הרגל: ראש הגולה ופמלייתו, ראשי ישיבת פומבדיתא, וחכמים מכל בתי המדרש בבבל. בישיבת סורא התקיימו גם הכינוסים הגדולים של "ירחי כלה" בחודשים אדר ואלול. מתא מחסיא היתה עיר קטנה מדי בכדי לארח את כל המבקרים, אך אהבת התורה בערה בהם והם מלאו את כל מקומות האכסניה עד שרבים מהם נאלצו לישון בגינות ובשדות שמסביב לעיר. על כך התבטא רב אשי: "בני מתא מחסיא הגויים- הם אנשים קשי לב, שהרי הם רואים את כבודה של תורה פעמיים בשנה ואף אחד מהם לא מתגייר" (ברכות יז: בארנו על פי רש"י. ובתוס' שם כתב שהיה עמוד של אש יורד מן השמיים בירחי כלה, והגויים האלה ראו את הנס הזה ואף על פי כן לא התגיירו).

ששים שנה של תורה- לימוד ועריכה

במסכת בבא בתרא (קנז:) מובא בשם רבינא שהיו לרב אשי שתי מהדורות (= שני סיומי ש"ס) בישיבה. כל מהדורה כזו (= של ששים מסכתות) נמשכה שלשים שנה, כלומר רב אשי לימד בישיבה במשך ששים שנה (בשם רב האי גאון). במסכת בבא מציעא (פג:) כתוב: "רבי ורבי נתן- סוף משנה...רב אשי ורבינא- סוף הוראה". ובאר רש"י שהם היו סוף האמוראים ועד ימיהם לא היתה גמרא על הסדר, וכשהיתה נשאלת שאלה בבית המדרש בטעם המשנה או שאלה בדין ממון או איסור והיתר- כל אחד ואחד אומר טעמו. ורב אשי ורבינא סידרו את שמועות האמוראים שלפניהם וקבעו אותן על סדר המסכתות כל אחת ואחת אצל המשנה הראויה והשנויה לה והקשו קושיות שיש להשיב ופירוקים שראויים לתרץ, הם והאמוראים שעמם וקבעו הכל בגמרא, כגון: "איתביה" "מיתבי" "רמינהי" "איבעיא להו" והתרוצים שעליהם.

ארבעים דורות של מסירת התורה

ממשה רבנו ועד רב אשי יש ארבעים דורות של חכמים שמסרו את התורה לתלמידיהם, ותלמידיהם העבירו לתלמידיהם: משה רבנו מפי הגבורה, יהושע, פנחס והזקנים, עלי הכהן, שמואל הנביא, דוד המלך, אחיה השילוני, אליהו הנביא, אלישע, יהוידע הכהן, זכריה, הושע, עמוס, ישעיה, מיכה, יואל, נחום, חבקוק, צפניה, ירמיה, ברוך בן נריה, עזרא הסופר ואנשי כנסת הגדולה ובראשם חגי זכריה ומלאכי דניאל חנניה מישאל ועזריה נחמיה מרדכי זרובבל, שמעון הצדיק, אנטיגנוס איש סוכו, יוסי בן יועזר ויוסי בן יוחנן, יהושע בן פרחיה וניתאי הארכלי, יהודה בן טבאי ושמעון בן שטח, שמעיה ואבטליון, הלל ושמאי, רבן שמעון בן הלל, רבן גמליאל הזקן, רבן שמעון בן גמליאל, רבן גמליאל דיבנה, רבן שמעון בן גמליאל, רבי יהודה הנשיא, רב ושמואל ורבי יוחנן, רב הונא, רבה, רבא, רב אשי. (זו שיטת הרמב"ם. יש עוד כמה שיטות ואכמ"ל).

רבינא הראשון

רבינא היה תלמידם של רבא (בבא בתרא טז:) ושל רב נחמן בר יצחק (פסחים קה.) בני הדור הרביעי. חבריו היו רב פפא (זבחים ב:), רב הונא בריה דרב יהושע (פסחים פט:) ועוד, כולם בני הדור החמישי לאמוראים. רבינא האריך ימים מאד, וכשהקים רב אשי את הישיבה במתא מחסיא הצטרף אליו והיה לו תלמיד חבר, ושותף לעריכת התלמוד. בש"ס מצוטטים אין ספור דיונים הלכתיים ביניהם (עירובין סג.).

אמימר

נולד בנהרדעא והיה מחכמיה (בבא בתרא לא.). רבותיו היו רב זביד מנהרדעא (קידושין עב:) רב דימי מנהרדעא (חולין נא:) ורבא (קידושין י.). בנהרדעא חלקו לו כבוד גדול והיו נושאים אותו על כתפיהם מבית המדרש עד הגיעם לביתו (ביצה כה:).

רב הונא בר נתן

רב הונא בר נתן היה תלמידם של רבא (נדרים יב.), אמימר (גיטין יט:), רב פפא (פסחים יז:) ורב אשי (גיטין ז.). הוא היה ראש הגולה בימי רב אשי, וגדול הדור אחרי פטירתו (גיטין נט.). הגמרא (במסכת זבחים יט.) מספרת שהמלך הפרסי איזגדר הראשון כיבד מאד את רב הונא בר נתן: הוא סידר לו את חגורתו ואמר לו: עליכם נאמר "ממלכת כהנים וגוי קדוש", ובכך רמז לו שעליו לנהוג בעצמו בדרך מלכות ושררה ולהקפיד על כללי הלבוש כמו הכהנים. כשפגש אמימר את רב הונא, אמר לו: בך התקיים הפסוק "והיו מלכים אומניך".

כשהגיעה שעתו של רב אשי להיפטר מן העולם, ביקש ממלאך המוות שיחכה מעט אך נענה בשלילה, כיון שעתיד רב הונא בר נתן להיות גדול הדור אחריו ואין מלכות נוגעת בחברתה (מועד קטן כח:).

רב אחא בר רבא

תלמידו המובהק של רב כהנא ראש ישיבת פומבדיתא וממלא מקומו לאחר פטירתו. כל דבר שיצא מפיו של רב כהנא רבו היה מקיים בחרדת קודש (סוכה לב:). בני דורו היו רב אשי ורבינא שכיבדוהו מאד (עירובין צג:) והחשיבו את דעתו (חולין יז:). בש"ס מצויים

עשרות פעמים הביטוי: "אמר ליה רב אחא בריה דרבא לרב אשי" (כגון ברכות ו). בינו לבין רבינא יש מחלוקות רבות, כשבדרך כלל רבינא הוא המקל והלכה כרבינא, חוץ משלשה מקומות שרב אחא הוא המקל והלכה כמותו.

דור שביעי ושמיני לאמוראי בבל

מר בר רב אשי

הוא בנו ותלמידו המובהק של רב אשי, גדול אמוראי בבל בדור הששי. שמו הנוסף היה טביומי. פעם אחת הוא הגיע לשוק של מחוזא ושמע שוטה אחד אומר שהיום עתיד להתמנות לראשות הישיבה במחסיא אדם שחותם במכתביו את שמו "טביומי". הלך מר בר רב אשי למחסיא וראה שחכמי המקום רוצים למנות את רב אחא מדיפתי. כיון ששמעו שהוא הגיע לעיר שלחו לו שני תלמידי חכמים ליטול ממנו עצה ורשות למינוי זה. מר בר רב אשי עיכב את החכמים אצלו, ולכן שלחו לו עוד שניים, אך גם אותם מר בר רב אשי עיכב. כשהתאספו בביתו עשרה חכמים, קם ודרש בפניהם- ונעשה ראש ישיבה (בבא בתרא יב:). המפרשים בארו שלמר בר רב אשי היתה זכות קדימה למינוי משום שהיה בנו של רב אשי, שהיה ראש ישיבה במחסיא במשך ששים שנה, ומאז פטירתו של רב אשי ועד מינויו של בנו חלפו שלשים שנה.

אהבת תלמידי חכמים

הגמרא (במסכת שבת קיט.) הביאה את דברי רבא שאמר שאם בא תלמיד חכם אליו לדין, הוא לא ישן בלילה עד שימצא לו דרך לזכותו. אחר כך ציטטה הגמרא את מר בר רב אשי שאמר שאם בא אליו תלמיד חכם לדין הוא פוסל את עצמו, כי מרוב אהבתו את התורה, נחשב אותו תלמיד חכם כגופו ממש ואין אדם רואה חובה לעצמו.

רבה תוספאה

אחרי פטירת מר בר רב אשי, היה רבה תוספאה ראש ישיבת סורא במשך שבע שנים. כינויו "תוספאה" מעיד על כך שבימיו הסתיימה עריכת התלמוד והוא הוסיף עליו. מופיע בש"ס כמה פעמים בודדות (כגון ברכות נ.). לאחר פטירתו עלתה לשלטון כת האמגושים- פרסים קיצוניים שגזרה על היהודים גזירות קשות: יהודים נהרגו, נשלחו למאסר או הוכרחו להמיר את דתם, ובתי הכנסת נסגרו.

רבינא השני

הוא רבינא בר רב הונא, בן אחותו של רבינא הראשון. נקרא בש"ס גם "רבינא זוטי" כדי להבדילו מדודו הגדול (כתובות ק:). במסכת בבא מציעא (פו.) כתוב: "רבינא ורב אשי סוף הוראה", ופירש רש"י: "סוף כל האמוראים... עד ימיהם לא היתה גמרא על הסדר.. עד שרב אשי ורבינא סידרו את שמועות האמוראים שלפניהם וקבעו על סדר המסכתות כל אחד ואחד אצל המשנה הראויה והשנויה לה והקשו קושיות שיש להשיב ופירוקים שראויים לתרץ הם והאמוראים שעמהם וקבעו הכל בגמרא...." רב שרירא גאון כתב באיגרתו שאין הכוונה לרבינא הראשון חברו של רב אשי, אלא דווקא לרבינא השני- חותם התלמוד. פטירתו בשנת ד'רס (500 לסה"נ) מסמלת את סוף תקופת האמוראים ותחילתה של תקופת הסבוראים.

ראשי הישיבות הגדולות בבבל ושנות כהונתם

ראשי ישיבת פומבדיתא (ומחזא)	ראשי ישיבת סורא (ומתא מחסיא)
	רב – 20 שנה שמואל - (נהרדעא. רבן של כל בני הגולה- 7 שנים)
רב יהודה בר יחזקאל- 46 שנה	רב הונא- 43 שנה ישיבת סורא במתא מחסיא- 3 שנים רב חסדא- 10 שנים
רבה בר נחמני- 22 שנה רב יוסף- שנתיים	
אביי- 14 שנה רבא- 14 שנה (הישיבה במחזא) חזרת הישיבה לפומבדיתא רב נחמן בר יצחק- 4 שנים	
רב חמא מנהרדעא- 21 שנה	רב פפא- (נרש. 19 שנה)
רב זביד- 9 שנים רב דימי מנהרדעא- 4 שנים רפרם (הראשון)- 7 שנים רב כהנא- 19 שנה רב אחא בר רבא- 5 שנים רב גביהה- 13 שנה	רב אשי- (ישיבת סורא במתא מחסיא) (60 שנה)

<p>רפ"ם (השני)- 10 שנים ר"ב רחומי- 13 שנים</p>	<p>ר"ב יימר או מרימר- 6 שנים ר"ב אידי בר אבין- 20 שנה ר"ב נחמן בר הונא- 4 שנים</p>
<p>ר"ב סמא- 21 שנה</p>	<p>מר בר רב אשי- 13 שנה הישיבה במתא מחסיא ר"ב תוספאה - 7 שנים ר"ב ינאי השני- 26 שנה</p>

סיכום קצר של אמוראים, ישיבות ועריכת התלמוד של שבעה דורות אמוראי בבל

תקופת אמוראי בבל נמשכה כ-280 שנה. תחילתה בימי רב (רבי אבא בר איבו) שייסד את ישיבת סורא בשנת ג'תתקעט (3979) לבריאת העולם. ישיבה זו התקיימה במשך 800 שנה (עם הפסקות מדי פעם) עד סוף ימי הגאונים. באותו זמן ייסד שמואל את ישיבת נהרדעא.

לאחר פטירת שמואל מונה רב נחמן בר יעקב לראשות הישיבה, אך לאחר זמן נחרבה נהרדעא ותלמידי הישיבה נדדו למחוזא והקימו שם ישיבה. רב יהודה בר יחזקאל תלמידם של רב ושמואל, הקים את ישיבת פומבדיתא. ישיבה זו התקיימה 800 שנה. באותו זמן היה רב הונא ראש ישיבת סורא ואחריו רב חסדא. אחר כך נסגרה הישיבה בסורא, ובדורות הבאים היא תתקיים רק לסירוגין. במקביל הקים רב ששת את הישיבה בשילחי.

לאחר פטירת רב יהודה עמדו בראשות ישיבת פומבדיתא רבה (אבא בר נחמני) ואחריו רב יוסף.

לשיא פריחתה הגיעה יהדות בבל בדורם של אב"י ורבא, שניהם תלמידי רבה בפומבדיתא. בישיבה זו הצטברו סוגיות ערוכות משלושת מרכזי התורה של הדורות הקודמים: טבריה, נהרדעא וסורא. חכמי הישיבה ברוו והשוו בין הסוגיות: לעתים יסיקו ש"מר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי" ולעתים יגיעו למסקנה ש"בהא קא מיפלגי". בפומבדיתא "העבירו סוגיות" ממקום למקום, הוסיפו "קטעי קישור", שילבו הסברים ועוד... אב"י היה ראש ישיבת פומבדיתא ורבא התמנה לראשות הישיבה במחוזא. לאחר פטירת אב"י עברו תלמידי מחוזא שהפכה למרכז התורה בבבל.

לאחר פטירת רבא הקימו תלמידי ישיבות במקומות שונים בבבל. ביניהם היו: רב פפא שהיה ראש הישיבה בנרש ורב כהנא השני שהיה ראש ישיבה בפום נהרא. רב נחמן בר יצחק היה ראש הישיבה בפומבדיתא. הוא היה מגדולי העורכים של התלמוד. פעמים רבות בש"ס נמצא את שמו בהגהה, או ביאור, או חילוק, או נתינת סימני זכרון וחתימה של סוגיות.

רב אשי היה ראש ישיבת סורא במשך 60 שנה. בחודשים אדר ואלול נהרו אליה אלפים מיהודי בבל, לישיבת "ירחי כלה", והם למדו בה את המסכתות שנלמדו בישיבה

באותה שנה. בישיבה זו בררו את הגירסאות המדויקות של המשניות ומימרות האמוראים, השוו בין דיני המשנה לברייתא, ערכו את התלמוד ועיצבו אותו באופן הידוע לנו היום.

במשך 47 שנים שלאחר פטירת רב אשי, המשיכו תלמידיו בישיבת סורא לערוך את התלמוד וגם הוסיפו בו את הארותיהם. היו אלה מרימר, רב אידי בר אבין, רב נחמן בר רב הונא, מר בר רב אשי ורבה תוספאה. אחרון עורכי התלמוד היה רבינא השני. פטירתו בשנת ד'רס (4260) לבריאת העולם מסמלת את סיום תקופת האמוראים.

התלמוד הבבלי

מעלותיו

לתלמוד הבבלי כמה מעלות לעומת הירושלמי:

- 1) הוא נערך בצורה מסודרת, בתקופה מדינית שקטה (יחסית) בבבל. לעומת זאת התלמוד הירושלמי נערך בימי רדיפות השלטון הרומאי והתנכלויות הנוכרים, ולכן הוא נערך באופן חלקי בלבד.
- 2) מספר העורכים בתלמוד הבבלי גדול בהרבה ממספרם בירושלמי.
- 3) "הנחותי"- האמוראים שירדו מארץ ישראל לבבל בימי הדור השלישי, הביאו לבבל מימרות והלכות פסוקות של רבי יוחנן ושל שאר אמוראי ארץ ישראל.
- 4) כשנערך התלמוד הבבלי בדורו של רב אשי, התלמוד הירושלמי כבר היה חתום ומונח לפניהם.
- 5) בתלמוד הבבלי יש מדרשי אגדה רבים יותר.

עריכתו

בשורות הבאות נביא מעט דוגמאות לעריכת התלמוד הבבלי על ידי האמוראים: רב, רב נחמן בר יעקב, רב יוסף, רב נחמן בר יצחק ורב אשי. רב נחמן בר יצחק הוא אחד מעורכיו הראשיים של התלמוד. בכמה מקומות בש"ס הוא מקשה על לימוד שנלמד מפסוק וגם מיישב את הקושיה על ידי הסבר או על ידי דקדוק בפסוק. הוא זה שנותן סימנים כדי שנזכור מי הוא בעל המימרא או את תוכנה. בכמה מקומות נמצא שהוא הקובע איזו מימרא "תיכנס לגמרא", ומי הם האמוראים שבשם תיקבע הסוגיה. לעתים כשרב נחמן בר יצחק מוסיף מלים משלו למהלך הסוגיה הוא הקדים וכתב: "אף אנו נאמר...."

קביעת מסקנות הלכתיות

1) במסכת קידושין (נב.) כתוב: **אמר רב: "שמע מינה ממתניתין ארבע" ונקיט רב ביריה תלת. שמע מינה.**

בסוגיה זו, רב הבין שיש ארבע מסקנות הלכתיות ממשנה אחת, אך הוא נקט רק בשלש מהן לסדר אותן בסדר הגמרא.

2) בסוגיה הבאה (המופיעה במסכת עירובין לב:) רב נחמן בר יעקב עורך את הגמרא:

יתיב רבי הייא בר אבא ורבי אסי ורבא בר נתן, ויתיב (ישב) רב נחמן (הוא רב נחמן בר יעקב) גבייהו (לפניהם) ויתבי וקאמרי... (אמרו דבר הלכה) אמר להו רב נחמן: יישר! וכן אמר שמואל (יישר כח! וגם שמואל אמר כך). אמרו ליה (האמוראים לרב נחמן) פתרתו בה כולי האי? (האם התעמקת כל כך בפירוש המשנה?.. ואז הגמרא שואלת:) אינהו נמי הכי קא פתרי בה! (הרי גם הם סוברים כאותה הלכה! אם כן מדוע הקשו עליו?) אלא הכי אמרו ליה: קבעיתו ליה בגמרא? (אלא כך אמרו לו: האם קבעת את ההלכה הזו בגמרא?) אמר להו: איין! (אמר להם: כן!).

3) בדור השלישי והרביעי של האמוראים היה מאמץ לברר מימרות של אמוראים מהדורות הראשונים שנמסרו בלשון קצרה.

בסוגיה (במסכת חולין עד.) דנה הגמרא בשתי מימרות סותרות משמו של רב. לצורך כך נדרש רב יוסף לומר שיש חילוק בין שתי המימרות, וכך יוכל לסדר את אותן מימרות בגמרא:

יתיב רב יוסף קמיה דרב הונא וקאמר (ישב רב יוסף לפני רב הונא ואמר): אמר רב יהודה אמר רב: אכלו לזה לוקה (האוכל איבר מדולדל בבהמה- לוקה). אמר להו ההוא מרבנן (אמר אחד מהחכמים): לא תצייתו ליה (אל תקבל את דבריו מפני ש...) הכי אמר רב יצחק בר שמואל בר מרתא משמיה דרב: אכלו לזה אינו לוקה! אמר ליה רב הונא (לרב יוסף): אנן אמאן נסמוך? (אנחנו, על מי נסמוך? הרי יש שתי גרסאות בדעת רב!) אהדרניהו רב יוסף לאפיה (החזיר רב יוסף את פניו לאחור) אמר ליה: מאי קושיא? (אין כאן קושיא!) כי אמרי אנא במיתה דעושה ניפול (אני דברתי במקרה שהבהמה מתה בלא שחיטה, ומיתה זו עושה ניפול- כלומר האיבר המדולדל נחשב כתלוש לפני שהבהמה מתה והוא אבר מן החי ולכן רב אסר אותו לאכילה) כי אמר איהו (רב יצחק בר שמואל בשם רב) בשחיטה דאינה עושה ניפול (והאיבר מותר באכילה).

יתרון המקור

בסוגיה הבאה (המופיעה במסכת מנחות כט.) נראה שיש עדיפות למימרא הנמסרת ישירות מבעל המימרא עצמו:

אמר רבי זירא: לדידי מפרשא לי מיניה דרב הונא (את המימרא בשם רב יהודה, שמעתי מרב הונא, שהוא מקור נאמן) ורבי יעקב אמר: לדידי מפרשא לי מיניה דרב יהודה (שהוא בעל המימרא עצמו, וזה ודאי עדיף).

מי מספר את הסיפור ?

הגמרא (במסכת גיטין ס:) עוקבת אחרי השופר שהשתמשו בו על מנת להודיע על כניסת השבת בפומבדיתא. אותו שופר היה מצוי כל השבוע אצל ראשי ישיבות פומבדיתא לדורותיהם:

ההוא שיפורא (שופר) דהוה מעיקרא (היה בהתחלה) בי רב יהודה (בביתו של רב יהודה בר יחזקאל שהיה ראש הישיבה הראשון של פומבדיתא) ולבסוף בי רבה, ולבסוף בי רב יוסף, ולבסוף בי אביי, ולבסוף בי רבא.

אחרי רבא, היו ראשי ישיבות נוספים בפומבדיתא: רב נחמן בר יצחק, רב ביבי ורב זביד, אך הם אינם מופיעים ברשימת ראשי הישיבות שהשופר היה אצלם בבית, משום שעורך הסוגיה היה (ככל הנראה) רבא, או לכל היותר רב נחמן בר יצחק שאחריו.

סידור השמועות

בגמרא (במסכת פסחים קה.) שאל רבינא את רב נחמן בר יצחק שאלה בהלכה. רב נחמן השיב לו, אך רבינא הקשה עליו שוב ושוב, עד שלבסוף אמר רב נחמן:

אנא לא הכימאי אנא (לא אמרתי זאת מדעתי) ולא הוזהא אנא (אני לא מגיד או נביא) ולא יהידאי אנא (לא אמרתי זאת משמו של אמורא יחידי אלא זהו דבר שכולם מסכימים עליו) אלא גמרנא אנא (כך שמעתי בישיבה) וסדרנא אנא (מסדר שמועות לפני רבותי).

מקור מדויק

1) במסכת בבא קמא (צו:) נראה איך רב אשי הקפיד שכל המימרות תובאנה במדויק ובשם אומרם:

אמר ליה מר קשישא בריה דרב חסדא לרב אשי: הכי קאמרי משמיה דרבי יוחנן... (כך אומרים משמו של רבי יוחנן...) אמר ליה (רב אשי למר קשישא): לאו אמינא לך? (הרי כבר אמרתי לך) לא תחליף גברי! (אל תחליף את שמו של בעל המימרא!) ההוא משמיה דרבי אלעא איתמר! (הלכה זו נאמרה בשם רבי אלעא).

2) במסכת עבודה זרה (טז:) נראה לרב אשי היה חשוב שייכתב על כל מימרא היכן נאמרה ובאיזו הזדמנות. השורות הבאות הן עריכתו של רב אשי:

אמר רב זירא: כי הוינן בי רב יהודה (כשהיינו בבית רב יהודה) אמר לן (אמר לנו רב יהודה): גמירו מינאי הא מילתא (לימדו ממני את המימרא הזו), דמגברא רבה שמייע לי (שהרי שמעתי אותה מאדם גדול) ולא ידענא אי מרב אי משמואל... (רב יהודה היה תלמיד של שניהם והוא לא זכר ממי שמע את אותה מימרא). ממשיך רב זירא: כי אתאי (כשבאתי) לקורקוניא (שם של מקום) אשכחתייה לרב חייא בר אשי ויתיב וקאמר משמיה דשמואל... (מצאתי את רב חייא בר אשי לומד ומצטט את אותה מימרא משמו של שמואל) אמינא שמע מינה משמיה דשמואל איתמר... (ולכן סברתי שאכן שמואל אמר את אותה מימרא).

כי אתאי לסורא (כשבאתי לסורא) אשכחתייה לרבה בר ירמיה דיתיב וקאמר לן משמיה דרב... (מצאתי את רבה בר ירמיה לומד ומצטט את אותה מימרא משמו של רב) אמינא שמע מינה איתמר משמיה דרב ואיתמר משמיה דשמואל... (כלומר הבנתי שהמימרא הזו משותפת לשניהם). כי סליקת להתם (כאשר עליתי לארץ ישראל) אשכחתייה לרב אסי דיתיב וקאמר: אמר רב חמא בר גוריא משמיה דרב... אמרי ליה: ולא סבר לה מר דמאן מרא דשמעתתא רבה בר ירמיה? (האם אינך מסכים לעובדה שמעביר השמועות הוא לא רב חמא אלא רבה בר ירמיה שאמר לי את המימרא בעצמו?) אמר לן: פתיא אוכמא! (כלי שחור! כינוי חיבה

לתלמיד חכם שעוסק כל היום בתורה ואין לו זמן לכבס את בגדיו) מינאי ומינך תסתיים שמעתא! (ממני וממך תיאמר השמועה בשם אומרה. סדר השמועות היה כזה: רב מסר לרב חמא בר גוריא והוא מסר את השמועה לרבה בר ירמיה).

מסכתות שלא עברו עריכה

אם נשים לב למלים וביטויים לשוניים, לשמות אמוראים, למסקנות ולפסקים הלכתיים המופיעים בכל מסכת. נראה שמסכתות נדרים, נזיר, מעילה, כריתות ותמורה שונות משאר המסכתות:

דוגמאות למלים וביטויים שונים

המלה או הביטוי בכל הש"ס	המלה או הביטוי בחמש המסכתות
האי	הדין, הדא
הני	הלין
דידי, דידיה, דידן	דילי, דיליה, דילן
מידי	מידעם
לית	לא אית
תיקו	תיבעי
לא אמר כ...	נאדי מן טעם
אמר מר	קתני

דוגמאות נוספות לעריכה החסרה בחמש המסכתות

מספר הפעמים שמופיע...	בכל הש"ס	במסכתות המיוחדות
הביטוי "והלכתא" שמשמעותו פסיקת הלכה למסקנת הסוגיה	250 פעמים	פעמיים בלבד
רב נחמן בר יצחק ממסדרי הש"ס	350 פעמים	7 פעמים בלבד
"הנחותי": תלמידי רבי יוחנן שהביאו מתורת רבם לבבל	430 פעמים	15 פעמים בלבד

20 פעמים	5 פעמים בלבד	מספר הסוגיות הסותרות זו את זו (שמשמעותו עריכה חלקית)
----------	--------------	--

כללי המחלוקות בתלמוד

הלכה כ....	המחלוקת בין....
משנה	המשנה והברייתא
בבלי	הבבלי לירושלמי
ירושלמי	הבבלי שלא הכריע להלכה לירושלמי שהכריע
תוספתא	הירושלמי לתוספתא
ירושלמי	הירושלמי לזוהר
בבלי ופוסקים	הזוהר לבבלי ולפוסקים

הלכה כרב באיסורי, חוץ משלושה עניינים. הלכה כשמואל בדיני ממונות.	רב ושמואל
רבי יוחנן	רבי יוחנן וכל אמורא אחר
רב הונא	רב חסדא ורב הונא
הלכה כרב ששת באיסורי, וכרב נחמן בדיני	רב ששת ורב נחמן
רב יהודה	רב יהודה ורבה
הלכה כרבה חוץ משלושה עניינים	רבה ורב יוסף
הלכה כרבא חוץ מיע"ל קג"ם	אביי ורבא
הלכה כרבינא חוץ משלושה עניינים	רב אחא ורבינא

האמוראים המוזכרים בגמרא בדרך רמז

הכוונה ל...	האיזכור בדרך רמז
רב חמא ושמואל	אמוראי דנהרדעי
רבה ורב יוסף	אמוראי דפומבדיתא
רבי חנינא	אמרו עליו במערבא
רב הונא ורב המנונא	אמרי בי רב
רבי ירמיה/ רבי יוסי בר אבין/ רבי יוסי בר זבידא	אמרי במערבא
יהודה וחזקיה (הבנים של רבי חייא)	אמוראי במערבא
רבי אמי ורבי אסי	דייני ארץ ישראל
רב אדא בר מניומי	דייני נהרדעא
רב פפא בר שמואל	דייני פומבדיתא
קרנא ושמואל	דייני הגולה
רב חסדא ורב הונא	חסידי בבל
רב יהודה ורב עינא/ איפא ואבימי (בני רחבא)	חריפי פומבדיתא
רבי אמי ורבי אסי	כהני חשיבי דארץ ישראל
אם הדובר הוא אביי- כוונתו לרבה	מר
רמי בר ברבי	נהרבלאי מתנו
רב הונא ורב חסדא	סבי דסורא
רב יהודה ורב עינא	סבי פומבדיתא
רבי אבא	רבותינו בארץ ישראל
רב ושמואל	רבותינו בבבל
רבי אלעזר בן פדת	שלחו מתם
ריש לקיש	תקיפי ארעא דישראל

”המסכתות הקטנות”

בנוסף למסכתות ”הרגילות” נוספו לתלמוד הבבלי מסכתות העוסקות בנושאים מגוונים, שלא נמצא להן מקום במשנה או בגמרא. ייתכן שהן מעידות על קיומן של משניות קדומות שאין בידינו היום:

אבות דרבי נתן- מעין השלמה והרחבה למסכת אבות, גרים- גרי צדק, גרי תושב ועוד.. דרך ארץ רבה- דרך ארץ וענייני מוסר, דרך ארץ זוטא- הלכות לתלמידי חכמים, הכוללת פרק אחד בשבח השלום, כותים- בדין היחס לשומרונים, כלה- דיני נישואין וצניעות, כלה רבתי- המשך של מסכת כלה עם הלכות דרך ארץ, מזוזה, סופרים- דיני כתיבת ספר תורה, קריאת התורה וההפטרה, ספר תורה- עוד על כתיבת ספר תורה, עבדים, ציצית, שמחות- הנקראת גם "אבל רבתי", העוסקת בדיני קבורה, הספד ואבלות. ותפילין.

מבנה דף הגמרא

דף הגמרא המוכר לנו נדפס בדפוס האלמנה והאחים ראם בוילנא. באמצע העמוד הודפסו המשנה והגמרא ומסביבן "נושאי הכלים":

ביאורי רש"י ותוספות

רש"י- הוא הפירוש הפשטי והמתומצת של רבנו שלמה יצחקי. רש"י כתב שלש מהדורות ביאור על התלמוד, והשלישית היא זו שבידינו. לשונו מדוקדקת מאוד, ועל כל אות ומלה שכתב אפשר ללמוד דיוקים וחידושים. רש"י לא זכה לסיים את הביאור לכל הש"ס: חתנו, רבי יהודה ב"ר נתן (הריב"ן) השלים את הביאור במסכת מכות, ונכדו רבי שמואל בן מאיר (הרשב"ם) השלים את הביאור במסכתות בבא בתרא ופסחים.

תוספות- פירושים, קושיות ותירוצים על הגמרא ועל רש"י. מאת בעלי התוס' תלמידי רש"י, תלמידיהם ותלמידי תלמידיהם.

תקופת בעלי התוספות באשכנז ובצרפת התפרסה על פני ששה דורות, סה"כ כמאתיים שנה: בעלי התוס' בדור הראשון היו שני תלמידי רש"י: רבי יצחק ב"ר אשר הלוי (הריב"א) ורבנו שמעיה, וכן חתנו של רש"י- רבי יהודה ב"ר נתן (הריב"ן).

בדור השני היו נכדיו של רש"י: נכדיו רבי יצחק בן מאיר (הריב"ם), רבי יעקב בן מאיר המכונה רבנו תם (ובקיצור ר"ת), רבי יום טוב (המכונה "רבי יו"ט מפליזא") ורבי שלמה בן מאיר (המכונה "רבנו שלמה המדקדק").

בדור השלישי היו בעלי התוס' מתלמידי הריב"א באשכנז ומתלמידי רבנו תם בצרפת. תלמידי הריב"א היו: רבי יעקב בן יצחק הלוי (היעב"ץ), רבי אליעזר ב"ר נתן (הראב"ן). המכונה בתוס' "רבי אליעזר הגדול" ורבי אליעזר בן יואל הלוי (הראב"ה). תלמידי רבנו תם היו: רבי יצחק ב"ר שמואל (המכונה ר"י הזקן), רבי יצחק בן יעקב (המכונה ר"י הלבן), רבי יוסף בן יצחק ("הבכור שור"), רבי אליעזר ממיץ (בעל "היראים") ורבי יוסף בן משה (המכונה ר"י פורת).

בדור הרביעי היו בעלי התוס' מתלמידי ר"י הזקן בצרפת: בנו רבי אלחנן, רבי יצחק בן אברהם (הריצב"א), רבי שמשון בן אברהם (הידוע יותר בשם "התוספות שאנץ"), רבי ברוך בן יצחק מוורמייזא (מחבר ספר "התרומה"), רבי שמשון מקוצי (המכונה "השר מקוצי") ורבי יהודה בן יצחק שירליאון מהעיר פאריס.

בדור החמישי היו בעלי התוס' מתלמידי רבי יצחק שירליאון בצרפת: רבי יחיאל מפאריס, רבי משה מקוצי (מחבר ספר המצוות הגדול- הסמ"ג) ורבי יצחק בן משה מוינה ("האור זרוע"). תלמידי רבי שמשון משאנץ: רבי משה, רבי שמואל ורבי יצחק (המכונים בתוס' "חכמי אייברא"). בעלי התוס' חכמי אשכנז באותו דור היו: רבי יהודה בן שמואל (מחבר ספר "חסידים"), רבי אלעזר בן יהודה מגרמיזא (מחבר ספר "הרוקח") ורבי מאיר בן ברוך (המהר"ם מרוטנבורג).

בדור הששי היו בעלי התוס' שערכו את התוספות המוכרים לנו כיום בצידי דף הגמרא: רבי אליעזר מטוך שליקט וקיצר את התוספות שאנץ. רבי יצחק מקורביל- מחבר ספר המצוות הקטן (הסמ"ק) שהתבסס על התוספות של הסמ"ג. רבנו פרץ מקורביל שהתבסס על תוס' אייברא ותוס' רבנו יחיאל. רבנו אשר בן יחיאל (הרא"ש), שהתבסס על כתבי רבו המהר"ם מרוטנבורג, וכתב את "תוספות הרא"ש", וכן רבי ישעיה די טראני מאיטליה- מחבר התוספות רי"ד.

ביאורים נוספים

בצידי דף הגמרא למטה נוספו ביאוריהם של חכמי ישראל הבאים (לא כולם באותה מסכת):

רבנו חננאל. רבנו חננאל היה בסוף תקופת הגאונים, והוא למעשה החכם הראשון מתקופת הראשונים. הוא כתב פירוש נפלא על כל הש"ס (אך אין בידינו הכל) המתבסס על כתבי רב האי גאון. זה היה הפירוש הבסיסי לגמרא באותם ימים עד הופעת פירוש רש"י.

רב נסים גאון. חברו של רבנו חננאל. הוא כונה "גאון" בגלל קשרי המכתבים שהיו לו עם רב האי גאון. הוא כתב פירוש פשטי לש"ס שהיה נפוץ מאד בספרד, והחידוש שלו היה "המפתח"- בכל פעם שהגמרא מצטטת בקיצור נמרץ מסוגיה אחרת בש"ס, ציטט רב נסים גאון את אותה הסוגיה ובאר אותה.

רבנו גרשום. מראשוני הראשונים באשכנז. רב רבותיו של רש"י. בידינו פירושו לכמה מסכתות בש"ס. נכתב על ידי תלמידיו.

הפניות

מרבית ההערות בצידי דף הגמרא הם מרבי יהושע בועז, מראשוני האחרונים. בן דורו של מרן השו"ע:

עין משפט – בשוליים הצרים של הדף, נמצא הפניות מתוך הגמרא אל פסקי ההלכה בספרים הבאים: ארבעה טורים של רבנו יעקב בן אשר, ספר המצוות הגדול לרבי משה מקוצי, "משנה תורה" לרמב"ם, והשולחן ערוך. מפאת חוסר מקום, "ארבעה

טורים" מוזכר כ- "טוש'ע", ספר המצוות הגדול- סמ"ג, השולחן ערוך- "שו'ע", והרמב"ם- "מיי" (קיצור של מימוני).

נר מצוה- כל הפניה מהגמרא ל"עין משפט" מסומנת על ידי אות קטנה מעל הפסקה המתאימה בגמרא. כך נדע כמי נפסקה ההלכה מבלי לעיין ב"עין משפט".

מסורת הש"ס- הפניה למקום אחר בש"ס שבו מופיעה אותה מימרא.

תורה אור- הפניה למקורו של הפסוק המופיע בגמרא.
הערות והגהות

הגהות הב"ח. לרבי יואל סירקיש מחבר הספר "בית חדש" על ארבעה טורים, ומכאן הקיצור: הב"ח. לולא הגהותיו של הב"ח על הגמרא, על רש"י ועל תוספות היו עלולות לעלות סתירות וקשיים בהבנתם. בהגהותיו, פתר הב"ח את רובן. אמנם, בגמרות החדשות הנפוצות כיום, התחשבו המדפיסים בהערותיו וכבר ביצעו את השינויים הנדרשים הכתובים בהן, ולכן מי שילמד בהן לא יבין מה הגיה הב"ח...

בצידי דף הגמרא מופיעות הערותיו בקיצור נמרץ ובראשי תיבות. הנה כמה דוגמאות להערות נפוצות:

הד"א- הוא דיבור אחד. הערה זו מתייחסת לפירוש רש"י ומציינת ששני "דיבורים מתחילים" ברש"י הם בעצם דיבור אחד.

הס"ד- הוא סוף דיבור. הערה זו מציינת שכאן מסתיים ביאור רש"י ל"דיבור המתחיל" הקודם, והמלה הבאה ברש"י כבר שייכת ל"דיבור המתחיל" הבא.

נ"א- נוסחה אחרת. או: ס"א- ספרים אחרים. בהערות אלו מציין הב"ח שיש במקום אחר בש"ס נוסח שונה ממה שכתוב כאן בגמרא.

נ"ב- נראה בזה. בהערה זו כותב הב"ח ביאור לסוגיה.

צ"ל- צריך לומר. בהערה זו מציין הב"ח מה הוא הנוסח הנכון.

הגהות הגר"א. לרבי אליהו "הגאון מוילנא". הגהותיו בקיצור נמרץ פותרות סתירות וקושיות שלא יכולנו אפילו להעלות על דעתנו. כל הגהה מסתיימת ב"כצ"ל" (= כך צריך לומר).

הגהות רבי ישעיה פיק ברלין. המופיעות בצידי הדף בש"ס וילנא בתוך סוגריים מרובעות.

גליון הש"ס. לרבי עקיבא איגר. מראי מקומות והערות על הגמרא בקיצור נמרץ.

מדרש רבה

מדרש רבה (= המדרש הגדול), כולל בתוכו עשרה מדרשי אגדה על חמשה חומשי תורה ועל המגילות. נערך לראשונה בדורות האחרונים של אמוראי בבל. גיבושו של מדרש רבה המוכר לנו היום הוא תוצאה של עריכות בתי הדפוס הראשונים מלפני בערך 500 שנה. בשורות הבאות נצטט מעט מדרשים העוסקים בתורה:

"ויקחו לי תרומה" (שמות כה, ב), הָדָא הוּא דְכְתִיב (משלי ד, ב): "כִּי לִקַּח טוֹב נִתְתִּי לְכֶם", אָמַר רַבִּי בְּרַכְיָה הִכְהֵן בְּרַבִּי: בְּנֵהֲג שְׁבַע עוֹלָם אָדָם מוֹכֵר חֲפֵץ בְּתוֹךְ בֵּיתוֹ הוּא עֹצֵב עָלָיו, וְהַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא נִתֵּן תּוֹרָה לְיִשְׂרָאֵל וְשָׂמַח... בְּנֵהֲג שְׁבַע עוֹלָם אָדָם לוֹקַח חֲפֵץ מִצָּר לְשִׁמְרָה, אֲבָל הַתּוֹרָה מְשַׁמֶּרֶת בְּעַלְיָה, שְׁנֵאָמַר (משלי ו, כב): "בְּהִתְהַלֵּךְ תִּנְחָה אֶתְךָ"... בְּנֵהֲג שְׁבַע עוֹלָם אָדָם לוֹקַח חֲפֵץ מִן הַשּׁוּק שֶׁמָּא יָכוֹל לִקְנוֹתוֹ, אֲבָל הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא נִתֵּן תּוֹרָה לְיִשְׂרָאֵל וְאוֹמֵר לָהֶם כְּבִיכּוֹל לִי אֶתֶם לוֹקְחִים.

דָּבָר אַחֵר: "ויקחו לי תרומה", הָדָא הוּא דְכְתִיב (דברים לג, ד): "תּוֹרָה צְוָה לָנוּ מִשֵּׁה", דָּרַשׁ רַבִּי שְׁמֵלָאִי: תרי"ג מִצְוֹת נִתְּנוּ לְיִשְׂרָאֵל עַל יְדֵי מִשֵּׁה, שְׁכֵן מִנְּיָן תּוֹרָה, וְאִם תֵּאמַר אֵינֶן אֵלָּא תרי"א וְשִׁתִּים הֵיכֵן הֵם ? אֵלָּא אָמַר רַבִּנּוֹן: "אֲנֹכִי" וְ"לֹא יִהְיֶה לְךָ", מִפִּי הַגְּבוּרָה שְׁמַעוּם, וְתרי"א אָמַר לָהֶם מִשֵּׁה, שְׁנֵאָמַר: "תּוֹרָה צְוָה לָנוּ מִשֵּׁה מוֹרְשָׁה וְגו', אֵל תִּקְרִי "מוֹרְשָׁה" אֵלָּא "יִרְשָׁה", יִרְשָׁה הִיא לְיִשְׂרָאֵל לְעוֹלָם. מְשַׁל לָבוֹן מְלָכִים שְׁנִשְׁבָּה כְּשֶׁהוּא קָטָן לְמַדִּינַת הַיָּם, אֲפִלּוּ לְאַחַר כִּמָּה שָׁנִים אֵינּוּ בּוֹשׁ, מִפְּנֵי שֶׁהוּא אוֹמֵר "לִירֶשֶׁת אֲבוֹתַי אֲנִי חוֹזֵר", כִּךָ תִּלְמִיד חָכָם שֶׁהוּא פּוֹרֵשׁ מִן הַתּוֹרָה וְהֵלֶךְ וְהִתְעַסֵּק בְּדַבָּרִים אַחֵרִים, אֲפִלּוּ לְאַחַר כִּמָּה שָׁנִים הוּא מִבְּקֵשׁ לְחַזֵּר אֵינּוּ בּוֹשׁ, מִפְּנֵי שֶׁאוֹמֵר לִירוֹשֶׁת אֲבוֹתַי אֲנִי חוֹזֵר.

דָּבָר אַחֵר, אֵל תְּהִי קוֹרָא "מוֹרְשָׁה" אֵלָּא "מְאָרְסָה", מְלַמֵּד שֶׁהַתּוֹרָה אַרוֹסָה לְיִשְׂרָאֵל, שְׁנֵאָמַר (הושע ב, כא): "וְאִרְשָׁתִּיךָ לִי לְעוֹלָם".

הֵיאָךְ דְּבָרֵי תּוֹרָה מְאִירִין לְאָדָם בְּשַׁעָה שְׁעוֹסֵק בָּהֶן, וְכֹל מִי שֶׁאֵינּוּ עוֹסֵק וְאֵינּוּ יוֹדֵעַ- הוּא נִכְשָׁל, מְשַׁל לְמִי שְׁעוֹמֵד בְּאַפְלָה בָּא לְהֵלֶךְ מִצָּא אָבוֹן וְנִכְשָׁל בָּהּ רָאָה בֵּיב וְנִפְל... לָמָּה ? שְׁלֹא הִיא בְּיָדוֹ נֵר... אֲבָל אוֹתָם שְׁעוֹסְקִים בַּתּוֹרָה הֵם מְאִירִים בְּכֹל מְקוֹם, מְשַׁל לְמִי שְׁעוֹמֵד בְּאַפְלָה וְנֵר בְּיָדוֹ, רָאָה אָבוֹן וְלֹא נִכְשָׁל, רָאָה בֵּיב וְלֹא נִפְל, לָמָּה ? עַל שֶׁהִיא בְּיָדוֹ נֵר, שְׁנֵאָמַר (תהלים קיט, קה): "נֵר לְרַגְלִי דְּבָרְךָ וְאוֹר לְנִתְיָבְתִּי". וְכֵן (משלי ד, יב): "אִם תִּרְוֵץ לֹא תִכְשָׁל", וְכֵן (משלי כ, כז): "נֵר ה' נִשְׁמַת אָדָם", אָמַר הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא: יְהֵא

גרי בְּיָדָךְ וְנִרְדָּךְ בְּיָדִי, וְאֵיזוֹ גֵּרוֹ שֶׁל הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא ? זו תורה, שְׁנֵאמַר (משלי ו, כג): "כִּי גַר מִצּוּה וְתוֹרָה אֹרֵר".

רבי עזריה בשם רבי יהודה ברבי סימון אומר: מִשָּׁל לְמַלְךְ שֶׁהִיָּה לוֹ פְּרִדָּס נְטוּעַ שׁוֹרָה שֶׁל תְּאֵנִים וְשֶׁל גִּפְנִים וְשֶׁל רְמוּנִים וְשֶׁל תְּפּוּחִים, וּמָסַר לְאָרִיס וְהֵלֵךְ לוֹ, לְאַחַר יָמִים בָּא הַמֶּלֶךְ וְהִצִּיץ בַּפְּרִדָּס לִידַע מָה עָשָׂה, וּמִצָּאוּ מְלֵא חוּחִין וְדַרְדְּרִין, הִבִּיא קִצְצִים לְקִצּוֹ, וְהִצִּיץ בְּאוֹתָן הַחוּחִין וְרָאָה בּוֹ שׁוֹשְׁנָה אַחַת שֶׁל גֶּרֶד, נִטְלָה וְהָרִיחַ בָּהּ וְשָׁבַת נִפְשׁוֹ עָלֶיהָ. אָמַר הַמֶּלֶךְ: בְּשִׁבִיל שׁוֹשְׁנָה זֹאת יִנְצַל כָּל הַפְּרִדָּס. כִּךָ כָּל הָעוֹלָם כֻּלּוֹ לֹא נִבְרָא אֶלָּא בְּשִׁבִיל תּוֹרָה, לְאַחַר עֲשָׂרִים וְשֵׁשׁ דּוֹרוֹת הִצִּיץ הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא בְּעוֹלָמוֹ לִידַע מָה עָשָׂה, וּמִצָּא מְלֵא מִים בְּמִים, דּוֹר אֲנוּשׁ מִים בְּמִים, דּוֹר הַמַּבּוּל מִים בְּמִים, דּוֹר הַפְּלִגָּה מִים בְּמִים, וְהִבִּיא קִצְצִים לְקוֹצְצוֹ, שְׁנֵאמַר (תהלים כט, י): ה' לַמַּבּוּל יָשָׁב וּגּוֹ', רָאָה בּוֹ שׁוֹשְׁנָה אַחַת שֶׁל גֶּרֶד, אֵלּוֹ יִשְׂרָאֵל, וְנִטְלָה וְהָרִיחָהּ, בְּשָׁעָה שֶׁנִּתְּנָה לָהֶם עֲשֶׂרֶת הַדְּבָרוֹת, וְשָׁבַת נִפְשׁוֹ עָלָיו, בְּשָׁעָה שֶׁאָמְרוּ (שמות כד, ז): "נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע". אָמַר הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא: בְּשִׁבִיל שׁוֹשְׁנָה זֹאת יִנְצַל הַפְּרִדָּס, בְּזִכּוֹת תּוֹרָה וְיִשְׂרָאֵל יִנְצַל הָעוֹלָם.

"וְהִלַּחַת מַעֲשֵׂה אֱלֹהִים הַמָּה וְהַמְּכַתֵּב מִכְּתַב אֱלֹהִים הוּא חֲרוּת עַל הַלַּחַת" (שמות לב, טז): אֵל תִּקְרֵי "חֲרוּת" אֶלָּא "חֲרוּת", שְׂאִין לָךְ בֶּן חוּרִין אֶלָּא מִי שֶׁהוּא עוֹסֵק בְּתַלְמוּד תּוֹרָה בְּלִבָּד.

לְמָה נִמְשָׁלָה תּוֹרָה כְּתֵאנָה? שָׂרֵב הָאֵילָנוֹת: הַזֵּית, הַגֶּפֶן, הַתְּמָרָה, נִלְקָטִים כְּאַחַת, וְהַתֵּאנָה נִלְקָטָה מֵעֵט מֵעֵט. וְכִךָ הַתּוֹרָה: הַיּוֹם לּוֹמֵד מֵעֵט וּלְמַחֵר הַרְבֵּה, לְפִי שְׂאֵינָה מִתְלַמְּדֵת לֹא בְּשָׁנָה וְלֹא בְּשָׁתַיִם. עָלָיו נֵאמַר (משלי כז, יח): "נִצֵּר תֵּאנָה יֹאכַל פְּרִיָּה". מִהוּ יֹאכַל פְּרִיָּה ? פְּרִי שֶׁל תּוֹרָה.

